

Daniel Andersson
MARKERNAS KRONOLOGI OCH IDEOLOGI
I NORRA SVERIGE

Natur och språkligt platsskapande
med fokus på nybyggarkolonisationen
under 1700- och 1800-talet

Kungl. Skytteanska Samfundet

Tecknens Uttvädning.

- Städer.
- Kyrkor.
- ▤ Väterier.
- △ Järnbruk.
- ▲ Masugnar.
- Siltver.
- ♂ Jern.
- ♀ Koppar / Malmer.
- ♀ Svavel lös.
- ♂ Gäsgärdare gårdar.

0 1 2 3 4 5 10 15
10. Svenska Mil
15. Tylka Mil

Markernas kronologi och ideologi
i norra Sverige

Daniel Andersson

Markernas kronologi och ideologi i norra Sverige

*Natur och språkligt platsskapande
med fokus på nybyggarkolonisationen
under 1700- och 1800-talet*

Kungl. Skytteanska Samfundet
Umeå 2023

Redaktör: Roger Jacobsson

Samt

KRITERIUM

Denna bok är utgiven inom Kriterium, ett konsortium som sakkunniggranskar svensk vetenskaplig litteratur. Det innebär att minst två externa och oberoende sakkunniga har granskat manus och att Kriterium därefter godkänt boken för publicering. Kriterium drivs på initiativ av svenska lärosäten och har som mål att värna den vetenskapliga bokens ställning och stärka dess position i förhållande till andra vetenskapliga publiceringsformer. Samtliga böcker utgivna inom Kriterium finns tillgängliga open access via

www.kriterium.se

DOI: <https://doi.org/10.59221/kriterium.44>

Boken har utgivits med stöd från Riksbankens Jubileumsfond
och Kungl. Skytteanska Samfundet, Umeå
www.skytteanskasamfundet.se

OMSLAGSBILD Detalj ur Friherre S. G. Hermelins
"Charta Öfver Wästerbottn och Svenske Lappmarcken", 1796.
OMSLAGSTYPOGRAFI OCH GRAFISK FORM Roger Jacobsson
TYPSSNITT Minion pro 11/13, Gill Sans
PAPPER Inlaga: Munken Polar 130 g,
omslag: Galleri Art Silk 150 g
SÄTTNING OCH OMBRYTNING Marianne Laimer
TRYCKNING: Original i Umeå, 2023
BOKBINDERIARBETE: Förlagshuset Nordens Grafiska AB, Malmö
© 2023 Daniel Andersson,
Kungl. Skytteanska Samfundet och Kriterium

ISBN 978 91 89244 11 5

ISSN 0560 2416 (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar)

ISSN 2002 2131 Kriterium (Online)

Förord

BOKEN ÄR ETT av resultaten av ett forskningsprojekt som finansierades av Riksbankens Jubileumsfond (P10-0647:1) och som handlade om berättande om naturen i norra Sverige. Ett stort tack till Riksbankens Jubileumsfond för möjligheten att bedriva denna forskning och för det tryckbidrag som låter mig avrapportera resultaten i denna publikation!

Ett stort tack till Lars-Erik Edlund som under mitt arbete med boken generöst bidragit med tid och expertis. Tack också till Robert Eckeryd som granskat citat och hänvisningar och utöver det kommit med goda ändringsförslag, till Ulf Lundström som hjälpt mig med arkivmaterialet, till Roger Jacobsson för ett gott redaktionellt arbete med manuset och till Marianne Laimer för sättningsarbetet. Tack till Kungl. Skytteanska Samfundet för att boken bereds plats i skriftserien samt för ekonomiskt stöd till tryckningen.

Jag vill också tacka de två anonyma peer review-granskarna som inom ramen för Kriterium granskat manuset och även givit värdefulla kommentarer. Apropå Kriterium så har Åsa Arping i rollen som huvudredaktör kommit med många glada påminnelser och tillrop under den utdragna processen, vilket har gett extra energi och arbetsglädje – tack för detta!

Daniel Andersson

Nej, tillväxe Norrlands åkerbruk och befolkning!
Den dag kan komma, då Svenska folket skall glädja sig att
Norrländningar finnas, och att landet icke blifvit utrymdt.
(Petrus Læstadius, 1833, s. 430.)

Innehåll

Förord	5
1. Inledning	11
1.1 Syfte och frågeställningar	11
1.2 Disposition	12
1.3 Texturvalet	13
1.4 Metodologiska överväganden	16
1.5 Etiska aspekter	17
1.6 Reflexioner kring studien i ett tvärvetenskapligt sammanhang	18
2. Empiri och kontext	21
2.1 Nybyggarkolonisationen	21
2.2 Petrus Læstadius och journalerna	26
2.3 O.P. Pettersson och Gamla byar i Vilhelmina	32
3. Natur, plats och kolonialism	41
3.1 Naturen som idé och konstruktion	41
3.2 Natur och kolonial diskurs	44
3.3 Natur som kultur – kultur som natur	49
3.4 Plats och platsskapande	50
3.5 Språkligt platsskapande	51
3.6 Natur, plats och kolonialism: operationalisering och analys	53
4. Mänsklig närvaro och frånvaro	57
4.1 Markernas olika ansikten	58
4.1.1 Föreställningen om vildmark	58
4.1.2 En kulturell ödemark	60
4.1.3 Att röra sig i naturen	65
4.1.4 Personifiering	66
4.1.5 Læstadius och Hogguéer på gemensam resa	67
4.2 Nybyggarna i Vilhelmina	81
4.3 Ortnamnen i Gamla byar i Vilhelmina	86
4.3.1 Ortnamnslandskap	88
4.3.2 Historiskt djup och autenticitet	91
4.4 Sammanfattande diskussion	99

5. Naturens form – språk och taxonomi	105
5.1 Författarna och språken	106
5.2 Samiska djur- och växtbenämningar	108
5.2.1 Språkliga kunskaps hierarkier	108
5.2.2 Samiska ortnamnselement och historiskt djup	114
5.3 Dialektala djur- och växtbenämningar	118
5.3.1 Ett lokalt kunskapsperspektiv	118
5.3.2 Dialektala ortnamnselement	120
5.3.3 Folkliga taxonomier	121
5.4 Sammanfattande diskussion	125
6. Naturen som resurs	131
6.1 Ett övergripande kolonisationsperspektiv	131
6.1.1 Lappmarksreglementet	133
6.1.2 Petrus Læstadius dubbla roller	135
6.1.3 Synehandlingarna i Gamla byar i Vilhelmina	137
6.2 Nybyggarna och naturens skafferi	144
6.3 Naturen som samisk resurs	147
6.3.1 Kontrast	148
6.3.2 Konflikt	152
6.4 Nödåren 1828–1832	155
6.5 Sammanfattande diskussion	160
7. Markernas kronologi och ideologi – utblickar	165
English summary	173
Käll- och litteraturförteckning	191
Otryckta källor	191
Litteraturförteckning	191
Ortnamnsregister	201
Personregister	203
Ordregister	204
Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar	205

I. Inledning

BERÄTTELSE OM NORRA Sverige är ofta berättelser om naturen och detta gäller i synnerhet när de handlar om områden väster om kuststäderna, upp mot fjällkedjan. Olika sätt att förstå naturen på har flätats samman med platsen och påverkar såväl den utomstående betraktaren som den som lever i området. Denna bok handlar om hur norra Sverige genom historien fyllts med betydelse och innehåll genom naturen. Jag har valt att utgå ifrån en avgränsad men viktig period, från ungefär mitten av 1700 till slutet av 1800, en period under vilken en av svenska staten uppmuntrad nybyggarkolonisation ägde rum. Kolonisationsprocessen präglades av ideologiska förhållningssätt till naturen; det man uppfattade som vildmark skulle transformeras till civilisation, marker som sågs som onyttiga skulle nyttiggöras. Ett urval texter som skildrar detta utgör studiens huvudsakliga empiriska material: *Journal af Petrus Læstadius för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken* (1831), liksom *Fortsättning af Journalen öfver missions-resor i Lappmarken, innefattande åren 1828–1832*, som utkom 1833, samt Olof Petter Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* (del I–IV, 1941–1960). Geografiskt sett beskrivs i texterna områden i och runt Vilhelmina samt Arvidsjaur och Arjeplog.

1.1 Syfte och frågeställningar

Studiens övergripande syfte är att belysa naturens roll i språkligt platskapande i norra Sverige med särskilt fokus på nybyggarkolonisationen. Studien bidrar därmed till förståelsen av detta språkliga platskapande med naturen i centrum och dess mekanismer, och ger en historisk bakgrund till de processer som pågår idag i norra Sverige. Centralt i denna studie ligger analys och diskussion av ett urval skildringar av nybyggar-

kolonisationen. Denna analys och diskussion struktureras av tre huvudsakliga forskningsfrågor:

- Hur skildras mänsklig närvaro respektive frånvaro i markerna före och under nybyggarkolonisationen i de undersökta skildringarna?
- Hur används lokala språk i skildringen av naturen i de undersökta skildringarna och vad får detta för konsekvenser vad gäller språkliga och kunskapsmässiga hierarkier?
- Hur framställs naturen som resurs i de undersökta skildringarna, för vem utgör naturen en resurs och hur positioneras de olika typerna av naturutnyttjande mot varandra?

De resultat som nås genom dessa tre empiriskt inriktade frågeställningar diskuteras boken igenom utifrån internationell forskning om just språk, natur och plats i koloniala sammanhang.

1.2 Disposition

I detta första kapitel presenteras studiens utformning och kunskapsmål, varefter texturval och etiska dimensioner diskuteras. Kapitel 2 ger en historisk överblick över de geografiska områden som skildras i de studerade texterna, med särskilt fokus på nybyggarkolonisationen. Därefter beskrivs urvalet texter. I kapitel 3 diskuteras begreppen *natur*, *plats* och *kolonialism* och den roll föreställningar om naturen spelar i koloniala skeenden generellt sett. Kapitel 4, 5 och 6 undersöker olika teman som belyser platsskapande med naturen i centrum i Petrus Læstadius och O.P. Petterssons skildringar. Kapitel 4 undersöker föreställningen om ingenmansland, *Terra nullius*, och huruvida en sådan idé kommer till uttryck i texterna. Kapitel 5 utgör en studie av samiska och dialektala djur- och växtbenämningar. Kapitel 6 belyser ett dominerande nyttoperspektiv på naturen utifrån insikten att naturen som resurs alltid är en resurs för någon, för specifika syften. Boken avslutas med kapitel 7, i vilket diskussionen förflyttas till nutid i syfte att initiera en diskussion av det språkliga platsskapandet med naturen i centrum som sker i norra Sverige idag, vilka vetenskapliga frågor som behöver ställas till detta språkliga material och vilka kopplingar till nybyggarkolonisationen som kan tänkas dröja sig kvar.

1.3 Texturvalet

Texterna som här studeras har valts eftersom de varit betydelsefulla under lång tid, och i många sammanhang, för skapandet av föreställningar om norra Sverige. De har varit och är viktiga källmaterial för forskningen om Norrlands historia i allmänhet och nybyggarkolonisationen i synnerhet, och de har även lästs av allmänheten (för mer om texterna, se kapitel 2 nedan). Det faktum att Læstadius respektive Petterssons texter har tillkommit i olika tider, med olika förutsättningar och syften, föranleder dock några metodologiska klargöranden.

Petrus Læstadius skildringar av sina erfarenheter som missionär i lappmarken gavs ut i två böcker under 1830-talet (1831; 1833), medan O.P. Pettersson ungefär hundra år senare sammanställde *Gamla byar i Vilhelmina*, som gavs ut i fyra delar under åren 1941–1960. Verken skiljer sig åt även genremässigt. Læstadius böcker utgör ett slags reseskildringar i vilka författaren också argumenterar för sina ståndpunkter gällande utvecklingen av Norrland och särskilt kyrkans organisation, medan Petterssons verk utgör en krönika över 116 byars tillkomst och historia, som samlar uppgifter från en mängd olika källor, såväl folkliga som officiella. Förhållandet till nybyggarkolonisationen skiljer sig också åt verken emellan. *Gamla byar i Vilhelmina* beskriver byar som tillkom som ett resultat av denna kolonisation, medan kolonisationen hos Læstadius beskrivs dels indirekt genom de människor han möter och de händelser som inträffar, dels direkt genom att han uttrycker sina egna åsikter om kolonisationen, samt att han dessutom beskriver sin egen del i kolonisationsprojektet, i rollen som nybyggare.

Genom att texterna skiljer sig åt på dessa sätt ger de inblickar i många olika typer av språkligt platsskapande med naturen i centrum. Olikheterna texterna emellan skapar också en kontrast som bidrar till att synliggöra texternas egenarter. Mångfalden ger även en god grund för en diskussion av konsekvenserna av olika sätt att förstå naturen på.

Petrus Læstadius och O.P. Pettersson var, som så många andra skildrare norra Sverige, män, och även om det förekommer skildringar av kvinnors erfarenheter i deras texter, så domineras framställningarna av manliga bedrifter och öden. Ett citat ur Petterssons inledning till den första volymen av *Gamla byar i Vilhelmina* ger viss inblick i detta fokus på det manliga subjektet:

Ett annat ändamål är att undan glömskan rädda och i minnet bevara namnen på de män, vilka i denna fjälltrakt först satte spaden i den oftast mycket stenbundna och i allmänhet ganska magra jorden för att genom ihärdigt och tungt arbete under all slags försakelse och ofta i bitter nöd upparbeta åt sig själva och de efterkommande släkten hem och hård, nybyggen och hemman. Namnen på de kvinnor, som stodo vid männens sida vid deras strävanden böra ej heller bliva alldeles bortglömda. (Pettersson 1941, s. VII.)

Det är här männen som sätter spaden i jorden medan kvinnorna står vid männens sida, en beskrivning som både kan ses som en förolämpning mot alla de kvinnor som offrade och kämpade lika mycket som männen, och som ett uttryck för vad som under lång tid varit det ”normala” – tillika stereotypa – sättet att förstå manlig och kvinnlig arbetsfördelning och skillnader i agens.

Det saknas dock inte betydelsefulla kvinnliga upptecknare av språk och folkminnen i Norrland, och jag tänkte här nämna två av dem: Lisa Johansson och Ella Odstedt.

Lisa Johansson (1894–1982) från Vilhelmina var författare och konstnär samt meddelare av ett omfattande material till dåvarande Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA); bland annat samlade hon in ca 500 växtfärgningsrecept (Johansson, Bo 1994). Delar av Johanssons material har publicerats, bland annat i *Gamla, i Lappmarken kända växtfärgningsrecept* (1948) och *Saltlake och blodvälling: berättelser från nybyggartiden i Lappmarken* (1968). Hon publicerade även romanen *Ensam på torpet. Kvinnors kamp under genombrottsåren* (1961).

Folklivsforskaren och filosofie hedersdoktorn Ella Odstedt (1892–1967) samlade in ett stort folkligt material åt både Nordiska museet och dåvarande Landsmålsarkivet i Uppsala (se Lilja 1998; af Klintberg 2004 *Inledning*). Hon publicerade bland annat en samling ångermanländska sagor (Ohlson 1931) och monografierna *Varulven i svensk folktradition* (1943) och *Folkdräkter i övre Dalarne* (1953). Hennes norrländska uppteckningar utgör bland annat material till en ordbok över Arnäsmålet som sammanställts av Sven Söderström (Söderström & Odstedt 1994). Ett urval av hennes uppteckningar har även tillgängliggjorts av Bengt af Klintberg i boken *Norrländsk folktradition* (Odstedt & af Klintberg (utg.) 2004).

Kvinnors erfarenheter har ofta åsidosatts i de dominerande konstruktionerna av Norrland som plats och eftersom det är just sådana som står i

Figur 1. Lisa Johansson 1947. Foto Lily Rehborg. Källa: Vilhelmina Kommuns Fotoarkiv.

fokus i denna undersökning återskapas tyvärr detta osynliggörande. Genom att nämna dessa två kvinnliga författare och upptecknare sätts åtminstone visst ljus på att detta material finns. Ett specifikt exempel som anknyter till föreliggande studie av naturen och platsskapande är Lisa Johanssons traditionella växtfärgningsrecept. I dessa återfinns beskrivningar av naturen som resurs, där också en stor och detaljerad folklig naturkunskap uppvisas.

Läsaren av denna bok bör alltså bära med sig att många berättelser om Norrland som fått stor genomslagskraft, i hög utsträckning också är manliga berättelser.

1.4 Metodologiska överväganden

När jag här diskuterar platsskapande utifrån de språkliga representationer som Læstadius och Petterssons texter utgör så är det just de platser som skapas i texterna som är utgångspunkten (se kapitel 3 nedan om teorier om språkligt platsskapande). Det rör sig exempelvis om de 116 byar i Vilhelmina socken som beskrivs i *Gamla byar i Vilhelmina* eller nybygget Notte, på udden vid sjön Kakel, en halvmil från kyrkplatsen i Arjeplog (Læstadius 1833, s. 38off.). Det kan också handla om mer begränsade platser, som en viss fors eller myr eller om mer omfattande platser, som ”Norrländ” etc. Utöver de platser som på detta sätt tydligt konstrueras i texterna handlar denna bok även om något mer övergripande, nämligen det som ofta kallas kolonisationen av lappmarken, ett specifikt skeende under en specifik period då många platser skapades och omskapades. Texterna jag studerar beskriver specifika geografiska områden, men utgör också representationer som sträcker sig utöver denna geografi. Verken blir delar av berättelsen om en del av Sverige som svenska staten såg som outnyttjad, och som skulle förvandlas till något nytt och inte minst något nyttigt. Denna plats har de här studerade skildringarna under många år varit med om att bygga upp genom att utgöra betydelsefulla språkliga representationer.

Kolonisationen analyseras och diskuteras här som ett exempel på nybyggarkolonialism; analytiska begrepp hämtas även från postkolonial teori. Det är dock viktigt att betona att koloniala skeenden runt om i världen inte har sett likadana ut, inte har styrts av exakt samma logik eller lett till samma resultat, och det blir därför viktigt att betrakta lokala skeenden som präglade av specifika förutsättningar och historiker. Olika processer skiljer sig även åt med avseende på vilket material som efterlämnats och som alltså diskussionen har att utgå ifrån. En viktig faktor gällande detta är exempelvis att det generellt sett finns mer material bevarat från vetenskapsmän, politiker och människor högt upp i den sociala hierarkin än från mindre bemedlade personer i allmänhet, kvinnor och urfolk (Adams 2003, s. 18).

1.5 Etiska aspekter

Petrus Læstadius använder ibland sin samiska identitet som utgångspunkt i journalerna; O.P. Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* innehåller folkligt material från olika grupper, inkluderat samiska. Inte desto mindre måste de båda texterna betraktas som delar av ett dominerande nybyggarkolonialt kunskapssystem. Analyserna av texterna genomförs därför här med ett kritiskt perspektiv där dekonstruktion och problematisering av dominerande diskurser utgör en utgångspunkt (jfr Lehmkuhl 2017, s. 144).

I denna bok citeras texter där ordet *lapp* används. Ordet härstammar sannolikt från finska *lappalainen* med betydelsen 'person från Lappi' (Hellquist 1980, s. 560), medan *same* är en försvenskad version av olika samiska språks namn på den egna gruppen (se Söderström 1984). Ordet ingår även som förled till den historiska administrativa benämningen *lappmarken*. Ordet har under lång tid haft en pejorativ betydelse, något som idag även synliggörs i ordböcker (se Palicki 2021). Fram till mitten av 1900-talet användes i svenskan vanligen just detta ord och inte ordet *same* (ibid.) och de äldre användningarna som citeras här utgör ett omarkerat språkbruk av författarna, eller av de som författarna hämtat materialet från, det vill säga de använder för tiden gängse terminologi.

Jag har valt att hantera denna benämning på följande vis. I det citerade materialet återges ordet vid några tillfällen tillsammans med hela det citerade textstället. Detta är tillfällen när något skulle ha gått förlorat i resonemanget eller exemplifieringen om citatet hade kortats ned eller om referat hade använts i stället. Där det varit lämpligt har i stället just dessa nyss nämnda metoder använts för att undvika onödiga användningar av detta ord. Benämningen *lappmarken* används i boken i diskussionen av historiska skildringar, exempelvis Petrus Læstadius analyserade texter, i vilka denna benämning utgjorde ett namn på ett geografiskt område som i sin tur indelades i Åsele, Umeå, Piteå, Luleå, Torneå och Kemi lappmark.¹

Ytterligare en forskningsetisk aspekt avseende de studerade texterna är de många personer som nämns vid namn, eller där andra omständigheter som beskrivs kan användas för att identifiera enskilda. Tjänstemän

¹ Exempelvis Hermelins "Charta Öfver Wästerbottn och Svenske Lappmarcken" från 1796 som pryder denna boks omslag.

och andra beslutsfattare förekommer i sina yrkesroller medan nybyggare, innehavare av samiska skatteland och andra enskilda aktörer är med i skildringarna som privatpersoner. Eftersom texterna som här studeras skildrar en pågående nybyggarkolonisation, en process som griper in i känsliga frågor som har aktualitet än idag, som exempelvis markrättigheter och frågor om etnicitet och identitet finns en risk att beskrivningar om hur något gick till – hur enskilda aktörer agerade – kan ha en negativ påverkan på människor idag. Jag har dock valt att inte utesluta namn eller uppgifter ur primärmaterialet som skulle kunna användas för att identifiera enskilda individer. Stora delar av primärmaterialet är de facto uppbyggt kring berättelser om enskilda individer – som alla idag är döda – och det vore ett stort ingrepp i dessa texters genre och stil att utesluta dem. Däremot vill jag betona att varken Petrus Læstadius journaler eller Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* kan betraktas som faktiskt historie-skrivning. Læstadius texter tillkom i hög utsträckning som resultat av den egna upplevelsen och de egna åsikterna, och *Gamla byar i Vilhelmina* baseras till stora delar på folkligt material, berättat muntligen långt efter de faktiska händelserna utspelat sig.

1.6 Reflexioner kring studien i ett tvärvetenskapligt sammanhang

Föreliggande studie genomförs inom ramen för det tvärvetenskapliga forskningsområdet *nordliga studier*, inom vilket bland annat språkliga och kulturella möten i Nordskandinavien studeras. Ett flertal centrala begrepp utgöra studiens fokus: *språk, plats, natur* och *kolonisation*. Även om dessa omfattande begrepp kan betraktas som oupplösligt förenade, som fasetter av en och samma figur, kan ett slags hierarki dem emellan föreslås, där begreppet *plats* är överordnat. Studien handlar om skapandet av platser. Ett grundantagande är att språk spelar en viktig roll i detta platsskapande: ortnamnen benämner – och skapar – platser, berättelserna om platserna, vare sig det handlar om tryckta och väl spridda skildringar, eller om muntligt traderade sägner och folkliga berättelser, fyller platser med innehåll, skapar och återskapar. Vidare har vi att göra med en förändringsprocess, en nybyggarkolonisation, som kan sägas med kraft förändra just den plats som här står i fokus och i grunden omformulera den. I centrum av denna förändringsprocess står naturen. Nyckeln till att i grunden kunna förändra den plats som denna studie handlar

om är den sociala konstruktionen av naturen. Genom att förstå naturen på ett visst sätt möjliggörs nybyggarkolonisationen.

Studien anknyter vidare till forskningsfältet *settler colonial studies*. En premis inom detta fält är att *settlerism* och *indeggenitet* konstituerar varandra och att nybyggarkolonisation betraktas som en struktur, inte en händelse (Wolf 2006). Genom studier av nybyggartexter nås kunskap om denna struktur, om dynamiken mellan nybyggare och urfolk, och inte minst om maktrelationer (Ishiguro 2016). Som nämnts betraktas nybyggarkolonisation inte som en händelse som har ett tydligt slut, utan som en struktur som på olika sätt lever kvar än idag. En viktig diskussion inom detta forskningsfält rör definition av själva begreppet *nybyggarkolonialism* och distinktioner gentemot begreppet *kolonialism*. Kolonialism definieras exempelvis som etablerande av bosättningar på avlägsna områden (Said 1993, s. 8),² vilket ofta medför ett åsidosättande av andra människors rättigheter; enligt Ania Loomba kan begreppet *kolonialism* definieras som ”the conquest and control of other people’s land and goods” (Loomba 2006, s. 20). I inledningen till första numret av den vetenskapliga tidskriften *Settler Colonial Studies* slår Lorenzo Veracini fast att nybyggarkolonialism och kolonialism bör skiljas åt och förstås som stående i en dialektisk relation till varandra (2011, s. 1). Kolonialism, enligt ovanstående definition, bygger på initialt undanträngande och efterföljande ojämna makthierarkier, det vill säga dominans utövad av den koloniserande makten och ett permanent underordnande av den koloniserade. Nybyggarkolonialism, menar Veracini, har en annan logik, och syftar till att urfolket på ett eller annat sätt ska försvinna (ibid., s. 2.). Det koloniala mötet korresponderar i nybyggarkoloniala sammanhang mot ett icke-möte, format av ett behov av att inte erkänna ”de andras” närvaro (ibid.). Denna analytiska distinktion blir helt nödvändig, menar Veracini, bland annat eftersom olika åtgärder krävs för att motverka kolonialism respektive nybyggarkolonialism.

Föreliggande studie knyter an till den inriktning som Veracini representerar, det vill säga *settler colonial studies*, och särskilt till den forskning inom fältet som studerar förhållanden i nordvästra Kanada, och inspiration hämtas även från postkolonial forskning i vid mening.

² Said påpekar vidare att kolonialism nästan alltid är ett resultat av imperialism, dvs. idén om att en centralmakt kontrollerar avlägsna områden (Said 1993, s. 8).

2. Empiri och kontext

DETTA KAPITEL GES inledningsvis en historisk översikt med särskilt fokus på nybyggarkolonisationen. Efter detta följer en presentation och kontextualisering av studiens huvudsakliga empiriska material, det vill säga Petrus Læstadius båda journaler och O.P. Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina*.

2.1 Nybyggarkolonisationen

När det gäller svenska statens förhållande till lappmarkerna och dess invånare gällde fram till och med mitten av 1500-talet systemet med birkarlar, vilka hade ensamrätt att ta ut skatt av samerna (se Bergman & Edlund 2016).¹ Därefter föll det på kronans fogdar att ta ut skatt i form av pälsverk och torr fisk av de samiska familjerna – en familj benämndes *skattelapp* (Lundmark 2010, s. 25; Kvist 1992, s. 64).² De pälsverk som samerna levererade var populära på den europeiska marknaden och handeln expanderade under 1500-talet (Lundmark 2010, s. 27). En ny skatteordning från 1607, där renar och torr fisk skulle betalas, slog hårt mot samerna, och Lennart Lundmark menar att man delvis som konsekvens av detta gick över från ett jägare-samlare-system, där enskilda tama renar användes som lockrenar, till i högre utsträckning storskalig renskötsel (Lundmark 2010, s. 32). I slutet av 1600-talet reformerades skattesystemet och kom att utgå ifrån *lappbyn* som enhet: sedan länge hade lappbyn delat in mark- och vattenresurser i områden för varje familj, där varje familj hade ensamrätt till resurserna (Lundmark 2010, s. 36); staten kallade dessa för *lappskatteländ*.

¹ Birkarlar nämns enligt Lundmark tidigast i skriftliga källor 1328 (2010, s. 16).

² Se Ahnlund 1946 för en ingående beskrivning av de norrländska skinnskatterna och Fjellström (1962, s. 265ff.) om beskattning och varuutbyte inom de svenska lappmarkerna under 1500-talet.

Kustbönderna företog redan tidigt regelbundna jakt- och fiskeresor till lappmarkerna, till den grad att staten vid mitten av 1500-talet höjde skatten på detta fiske, i syfte att främja skötseln av jordbruket på dessa jakt- och fiskeresors bekostnad (Bylund 1956, s. 33). För att bland annat öka nationens territorium – och stärka greppet om detta – och för att säkra tillgången på arbetskraft till gruvorna i området, började staten så småningom uppmuntra fasta bosättningar i lappmarken (ibid.).

Lappmarksplakatet som utfärdades 1673 slog fast att nybyggare skulle få skattemässiga fördelar och undantas militärtjänst, och i det nya plakatet från 1695 betonades även att nybyggaren avkrävdes vissa odlingskyl-digheter (Kvist 1992, s. 66). Ingen större nyodlingsaktivitet följde av dessa bestämmelser (Arell 1979, s. 8). I mitten på 1700-talet ökade intresset från statens sida för nybyggarkolonisationen, vilket Arell (ibid. s. 12) knyter till samtida merkantilistiska tankegångar med fokus på nytta, och i de nya statliga riktlinjerna från 1749 – det s.k. Lappmarksreglementet – preciserades bestämmelserna kring kolonisationen. Bland annat begränsades nybyggarnas jakt- och fiskerättigheter, en åtgärd som skulle minska grogrunden för konflikter mellan samer och nybyggare, och som utgick ifrån parallellteorin, det vill säga tanken att samer och nybyggare skulle kunna samexistera genom olika sätt att utnyttja naturen (Mörner 1982, s. 250f.).³ Denna teori lanserades av Johan Graan, som var landshövding i Västerbottens län åren 1653–1679 (se Ojala & Nordin 2019). Nybyggarna skulle främst ägna sig åt odling och boskapsskötsel, men i praktiken ledde dåliga odlingsvillkor till att många nybyggare överlevde tack vare fisket. Angående odlingen skriver Arell att ”Det är också ett ofrånkomligt faktum att åkerbruket aldrig varit något annat än en binäring i lappmarken” (1979, s. 15). Renskötseln var en viktig inkomstkälla för staten och åtminstone på pappret hade samerna en relativt stark position i mitten av 1700-talet (Lundmark 1998, s. 59ff.). En annan viktig förändring i bestämmelserna från 1749 var att också samerna gavs rätt att bli nybyggare (Kvist 1992, s. 67). Detta blev startskottet för en mer omfattande nybyggesverksamhet, och Lappmarksreglementet från 1749 kom att utgöra regelverket för kolonisationen under 150 år (Arell 1979, s. 12).

³ Mörner påpekar också att renskötseln och nybyggarnas bete och slätter mycket riktigt kunde existera på samma marker, men att teorin inte tog hänsyn till konflikter kring fiskevatten och att skogssamernas behov inte tillgodosågs (Mörner 1982, s. 251).

Figur 2. Pite lappmark, del av Anders Bures *Orbis Arctoi nova et accurata delineatio*, 1626. Kungliga biblioteket.

Nybyggarkolonisationen gick emellertid långsamt: före 1700 upptogs ca 30 nybyggen, vid 1750 var siffran upp i ca 80 och i början av 1800-talet ca 310 (Nordin 2009, s. 26f.). Under 1800-talet ökade nybyggesverksamheten kraftigt, exempelvis genom att söner till nybyggare i sin tur tog upp egna nybyggen (Lundmark 1998, s. 70).

Det var svenska, samiska och till viss del finska nybyggare som lät utsyna nybyggen. I exempelvis Arvidsjaur och Arjeplogs socknar 1776–1867 anlades 32 % av nybyggena av samer (av totalt 246) och i Vilhelmina 1740–1812 låg siffran på 28 % (av totalt 75) medan antalet åren 1813–1862, endast låg på 12 % (av totalt 100) (Mörner 1982, s. 247).⁴ Många skogssamer

⁴ Siffrorna för Vilhelmina baserar Mörner på Karl-Hampus Dahlstedts sammanställning med hjälp av O.P. Petterssons data (Mörner 1982, s. 247.)

ansökte om att bli nybyggare på sina egna skatteland, ofta för att hindra andra nybyggare att göra anspråk på området (Lundmark 2010, s. 68).

Värdet på skogen steg under andra hälften av 1800-talet och staten började bedriva en mer restriktiv kolonisationspolitik (Arell 1979, s. 82). Ett slags slutpunkt för denna fas av kolonisationen kan sättas till 1873, då riksdagen antog en stadga som kom att tillämpas för avvitrningen (Arell 1979, s. 17), även om viss ytterligare bebyggelsespridning fortsatte in på 1900-talet (ibid., s. 82).

En viktig del av svenska statens koloniala strävanden var utbildningspolitiken. Redan i början av 1600-talet inrättades en samisk skola i Piteå, och 1631 inrättades Skytteanska skolan i Lycksele, i syfte att utbilda unga samer till präster (Blind 1996, s. 77, Göthe 1929, s. 76ff.).⁵ Efter en förordning 1732 inrättades sameskolor, en vid varje huvudkyrka,⁶ vars främsta uppgift var missionsverksamhet bland samerna.⁷ Skolan utbildade unga samer, varav de bästa blev kateketer som skulle undervisa på hemorten, samt senare även predika och förrätta bön (ibid.). Kateketers ställning stärktes 1818 då missionärerna utsågs till inspektörer (ibid.). År 1913 genomfördes den så kallade kätaskolsreformen, genom vilken vandrande ”vistesskolor” samt sommar- och vinterkurser infördes, med intentionen att fostra de samiska barnen på ett sådant sätt att kopplingen till renskötsel inte bröts (ibid., s. 78). Reformen präglades av idén om samisk ras-mässig och kulturell underlägsenhet, och att samerna måste hållas åtskilda från storsamhällets civiliserade livsstil för att kunna överleva (Lindmark 2013, s. 144). Doktrinen har kallats ”lapp ska vara lapp” (Blind 1996, s. 78). Utvecklingen mot en för de samiska barnen jämbördig skolgång med svenska barn påbörjades så sent som på 1940-talet (ibid.). Lindmark menar att svensk utbildningspolitik i Sápmi, vare sig den strävat efter att kristna och civilisera samerna, eller som senare att hålla dem åtskilda från resten av samhället, har handlat om att domesticera ett koloniserat folk (2013, s. 144).

⁵ Se Edlund 2013a och där anförd litteratur för mer om Johan Skytte och tillkomsten av Skytteanska skolan.

⁶ Jokkmokk och Åsele 1732, Arjeplog 1743, Jukkasjärvi 1744, Föllinge 148, Gällivare 1756 och Enontekis 1813 (Blind 1996, s. 77).

⁷ Det rörde sig om en tvåårig utbildning för sex elever i form av internatskolor (Blind 1996, s. 77).

Nybyggarkolonisationen i norra Sverige bör ses i relation till andra koloniala skeenden runt om i världen. I *The Barents Region: A Transnational History of Subarctic Northern Europe* (Elenius 2015 (red.)) betonas att de koloniala projekten i vad som nu ingår i Barentsområdet, inspirerades av centraleuropeiska upptäcktsresor runt om i världen (ibid., s. 101), samt att kolonisationen motiverades av en fysiokratisk ideologi, där uppodling av mark sågs som den ekonomiskt sett främsta sättet att nyttja naturen (ibid., s. 85). Historikern och latinamerikaforskaren Magnus Mörner (1982) sätter kolonisationen i relation till den ”världsomspännande kolonisationsprocessen” (1982, s. 243) och lyfter fram den subarktiska miljön som viktig karakteriserande faktor. Miljöfaktorernas viktiga roll, menar Mörner, gör att jämförelser närmast kan göras med Norge, Finland, Kanada och Ryssland/Sibirien (ibid., s. 245). Mörner menar att den nordsvenska kolonisationen utmärkte sig genom att äga rum inom självhushållningens ram, och inte baseras på exportproduktion av grödor eller en nära anknytning till gruvor eller skogsindustrin (Ibid.).⁸ Det rörde sig om en gränskolonisation som efterlämnade varaktig bosättning, till skillnad från många andra gränskolonisationer en införlivande gräns, där ”den infödda befolkningen”, samerna, tilläts delta (ibid., s. 248).

En av konsekvenserna av nybyggarkolonisationen var att samernas rätt till skattelanden gradvis urholkades, och att en liknande utveckling skedde med jakt- och fiskerättigheterna (Lundmark 2010, s. 91).

Under 1800-talets senare del växte ett omfattande skogs- och bergsbruk fram i norra Sverige och med skogsbrukets expansion följde omfattande inflyttning av icke-samiska arbetare (Kvist 1992, s. 69). Norrland sågs som ”Framtidslandet” och genomgick en industriell revolution som Sörlin förlägger till 1870–1920 (Sörlin 1988).

⁸ Ett av statens motiv till kolonisationen, vilket nämnts ovan, var dock att förbättra möjligheten för just gruvindustrin.

2.2 Petrus Læstadius och journalerna

Petrus Læstadius båda journaler utgör ett av huvudmaterialen som analyseras i denna bok och här presenteras författaren och omständigheterna kring dessa verk.

Petrus Læstadius föddes 1802 i Bukt i Arjeplogs socken som Anna Magdalena och Carl Læstadius andra barn.⁹ Brodern Lars Levi hade kommit till världen två år tidigare, och fadern hade sedan ett tidigare äktenskap även sonen Carl Erik (f. 1781). Familjen var av delvis samisk börd, något som Petrus själv skriver om i sina texter, och hade en stark koppling till det lappländska prästerskapet: Petrus far var hyttmästare, men dennes far, farfar och farfarsfar hade alla varit pastorer i Arjeplog. När halvbrodern Carl Erik Læstadius fick anställning som komminister i Kvikkjokk tog han med sig både föräldrarna och de båda halvbröderna. Det var också Carl Erik som kom att uppfostra och undervisa Petrus och Lars Levi under åren i Kvikkjokk. De båda yngre bröderna flyttade 1816 till Härnösand för att studera vid Norrlands enda gymnasium och efter detta följde studier vid Uppsala universitet. Petrus prästvigdes i Härnösand 1825, tog ut filosofie kandidatexamen 1826 och året därpå promoverades han till magister. Samma år tillträdde han en tjänst som missionär i Piteå lappmark, i vilken bland annat ingick att utöva tillsyn över de samiska kateketer som följde med samernas flyttningar och undervisade barnen, men också att medverka i undervisningen (Nordberg 1974, s. 91).¹⁰ Det är åren som missionär – 1827 till 1832 – som utgör temat för Petrus Læstadius båda journaler.

Redan i början av 1828 bjöd Petrus Læstadius in till subskription på en kommande reseberättelse, baserad på åren som missionär i lappmarken.¹¹ Boken kom av trycket 1831, omfattade 473 sidor och bar titeln:

Journal af Petrus Læstadius för första året af hans tjenstgöring såsom Missionaire i Lappmarken.

⁹ Denna korta skildring av Petrus Læstadius som person och hans texter bygger på uppgifter från huvudsakligen Arne Nordbergs bok *Petrus Læstadius. Upplysare och upprorsman* (1974). Nordbergs bok är detaljerad och ger en fyllig biografisk redogörelse av Petrus Læstadius liv och gärning.

¹⁰ Lars Levi hade året dessförinnan tillträtt en tjänst som pastor i Karesuando.

¹¹ I den andra journalen skriver Læstadius om detta och den glädje han kände över att få ingen mindre än Esias Tegnér som första namn på subskriptionslistan (1833, s. 135).

Boken gavs positiva recensioner¹² och trycktes i en ny upplaga 1836; Læstadius belönades även av Svenska Akademien med det Lundbladiska priset. Nordberg menar att journalen blev något av en folkbok under en tid, och att den lästes särskilt flitigt i lappmarken (1974, s. 134). Bland annat uppskattades Petrus Læstadius okonstlade berättarglädje och frispråkighet, vilket exempelvis framskymtar i följande recension ur tidskriften *Heimdall*, skriven av Johan Erik Rydqvist:

Hans sätt är så enkelt och på saken, så litet beräknat på effekt och dock så målande [...] I berättelsen ser man ingenting som frågar: är icke detta väl sagt? Är jag icke bra kvick? Förf. är rolig för att det roar honom själv, och han skriver icke för att vinna beundrare. Men dess mer får han uppmärksamma och förnöjda läsare. (Rydqvist 1832, se äv. Nordberg 1974, s. 128.)

Just autenticiteten betonas även av litteraturkritikern Fredrik Böök, som menar att lappmarken hos Læstadius inte skildras ur turistens blick, ”utan för den som själv, år ut och år in, strövat över de ändlösa myrarna, stritt för livet bland vakarna på vintervägarna och svultit sig genom barkbrödstiderna” (Böök 1918, s. 269). Gudmar Hasselberg karakteriserar journalen ”som ett slags ämbetsberättelse, skriven av en man, för vilken Lappmarken icke är något romantiskt turistland utan helt enkelt ett arbetsfält” (1928, s. 11) och finner i Læstadius folklivsskildringar ”en fördomsfri saklighet, en psykologisk realism, som saknar motstycke hos någon dåtida svensk författare” (ibid., s. 17).

Texten utgör en delvis äventyrlig reseberättelse, presenterad i kronologisk ordning, där Petrus Læstadius själv är den huvudperson som på sina resor möter en stor mängd människor och en hel del faror. Utöver detta innehåller texten ett stort antal etnografiska upplysningar, exempelvis om samernas och nybyggarnas liv och leverne, jämte en stundtals hård kritik och diskussion av kyrkans organisation i lappmarken. Læstadius har också mycket att säga om Norrlands framtida utveckling, och han ger sina perspektiv på flera aktuella Norrlandsfrågor. Karakteristiskt för stilen är även en stor mängd citat och allusioner, ofta utan tydliga hänvisningar, hämtade från Bibeln, antikens auktorer och samtida svensk

¹² Att inte alla mottog journalen med öppna armar kan utläsas ur den kuriösa recension signerad ”Gamml Lappmarksbo” som trycktes i tidskriften *Västerbotten* 100 år efter dess troliga tillkomst (Möllman–Palmgren 1931).

litteratur (Nordberg 1976, s. 21). Læstadius anför även ett stort antal svenska ordspråk. Som Nordberg påpekar uppstår ofta en komisk effekt när den jordnära och ofta bistra lappländska verkligheten karakteriseras med hjälp av de antika mästarnas bevingade ord, eller med liknelser till Homeros hjältesagor (ibid., s. 34). Som vid det tillfälle när Petrus Læstadius tillsammans med Lars Pehrsson passerar en flock tjädrar, och den senare på grund av att det var söndag – vilodagen – låter dessa vara i fred: ”såsom Ulysses lemnade den åt solen helgade boskapen” (Læstadius 1831, s. 321).¹³ Eller när den negativa påverkan på församlingen som bråket mellan pastor Fjellström och skolmästaren medförde, kommenteras av Læstadius med Horatius ord: *quid quid delirant reges, plectuntur Achivi* (1833, s. 273), dvs. ”Furstarnas dåraktighet få grekerna umgälla samfällt” (Nordberg 1977a, s. 89).

När Fredrik Böök inkluderar Petrus Læstadius i boken *Den roman-tiska tidsåldern i svensk litteratur*, lyfter han bland annat fram ett drag av linneansk tradition i den litterära formen i journalen och att man där överallt märker ”skolningen i naturvetenskaplig iakttagelse, det levande intresset för flora och fauna” (1918, s. 269).

Två år efter publicerandet av den första boken, dvs. 1833, utkom del två: *Fortsättning af journalen öfver missions-resor i Lappmarken innefattande åren 1828–1832*. Boken blev inte någon försäljningsmässig framgång och som Nordberg noterar, är den i lägre utsträckning än den första boken riktad till allmänläsaren, utan till en mer specialiserad läsare (Nordberg 1974, s. 167). I denna andra bok dominerar det Nordberg kallar ”beskrivande och utredande, delvis propagandistiskt och polemiskt avfattade” avsnitt, och endast 180 av de 502 sidorna utgör sammanhängande episk framställning (Nordberg 1974, s. 168f.).¹⁴

Vid läsningen av särskilt den första boken kan man förvånas över att en ung och nyutexaminerad präst – Petrus Læstadius är ju blott inne på sitt 29:e levnadsår när boken utkommer – förmår sig komma med så mycket kritik av kyrkans verksamhet och föreslå så många reformer. Denna fråga hänger samman med den om varför Petrus Læstadius skriver boken över huvud taget. Petrus Læstadius var av samisk börd och

¹³ Homeros berättar att Odysseus följeslagare åt upp solgudens oxar och drog på sig dennes vrede, men Odysseus själv klarade sig undan straff (se Nordberg 1977, s. 57).

¹⁴ För en sammanfattning av bokens teman se Nordberg 1974, s. 169.

besatt goda kunskaper i lulesamiska. Systemet för samernas undervisning var nytt – de fasta skolorna hade övergivits till förmån för systemet med ambulering kateketer – och det var inom detta nya system han tillträtt sin nya tjänst. Arne Nordberg menar att Petrus Læstadius såg sig som varande i en position gynnsam för just utvärdering av denna nya organisation, och att han utöver detta såg en möjlighet att göra verklig nytta för norra Sverige genom att upplysa allmänheten om områdets förhållanden, behov och värde. Nordberg skriver:

Læstadius uppträder som en entusiastisk och kunnig upplysare om det mesta som rör Sveriges stora okända land i norr, dess människor och dess förhållanden. Den information han lämnar, den kritik han framför av rådande missförhållanden bör kunna resultera i reformer och i bättre förståelse för Lappmarkens och dess invånares berättigade krav på den svenska statens uppmärksamhet. Så skall lappmissionären Petrus Læstadius – det är hans förhoppning – få utföra ett viktigt verk, till gagn inte bara för landet längst i norr utan för hela riket: också Lappmarken är ju en del av Sverige. (Nordberg 1974, s. 110f.)

Petrus Læstadius journal riktar sig åtminstone delvis till en läsare utan större kännedom om de områden som skildras, och i texten återkommer en vilja att förklara dessa områdens värde för resten av Sverige. Han är exempelvis en ivrig förespråkare för jordbrukets utveckling och han vill rätta till missförstånd genom att ge inifrånkunskap. Som nämnts ovan var i södra Sverige den allmänna kunskapsnivån om de inre delarna av norra Sverige och samerna låg, vilket syns i en recension i Aftonbladet 1934 av Læstadius andra bok som Arne Nordberg lyfter fram. I recensionen sägs att boken innehåller:

intressanta skildringar av ett land och ett folk, som, ehuru tillhöriga det gemensamma fäderneslandet, likväl för mängden av dess invånare äro mera obekanta än åtskilliga av Europas övriga stater. (Nordberg 1974, s. 166.)

Petrus Læstadius skriver i sin självbiografi att han tog den uteblivna framgången för sin andra bok hårt, och att det dröjde fler år innan han ville skriva igen (Læstadius 1842). Petrus Læstadius blev 1836 kyrkoherde i Vibyggerå, och han avled där 1841, endast 39 år gammal.¹⁵

¹⁵ Journalen utkom i ny upplaga 1836, i serien ”Böcker för folket” 1861, och i en ny utgåva 1928 (Nordberg 1977, s. 27). Kungl. Skytteanska Samfundet gav ut journalen i en facsimileutgåva 1977 av, då tillsammans med fortsättningen av journalen och en separat kommentar av Arne Nordberg (1977).

Figur 3. Petrus Læstadius och hästen Slompen. Litografi av J. Cardon. Tidigare publicerad i Sveriges store män, snillen, statsmän, hjeltar och fosterlandsvänner samt märkvärdigaste fruntimmer, redaktör: G.H. Mellin; tecknare: A.C. Wetterling; litograf: J. Cardon. 1840–1849.

Hans skildringar betydde mycket för den samtida förståelsen av norra Sverige, där inte minst hans egen gestalt och verksamhet intar en betydelsefull roll. Den berömda målningen ”Predikan uti ett Capell i Svenska Lappmarken”¹⁶ är ytterligare ett exempel på detta. När konstnären Johan Fredrik Höckert sommaren 1850 reser till Arjeplog är Carl Johan Fjellström präst, och det är också honom Höckert avbildar på de skisser och studier till den berömda målningen som finns bevarade (Borelius 1924–1925). Den slutgiltiga målningen – som ställdes ut vid världsutställningen i Paris 1855 och sedermera köptes av Napoleon III¹⁷ – tycks i stället avporträttera ingen mindre än Petrus Læstadius. Åtminstone finner Borelius starka argument för detta (ibid.). Pastor Fjellström, menar Borelius, var alltför fryntlig och av alltför rund figur för att passa in i den karga omgivningen. Prästen på tavlan, däremot:

Han var missionären, banbrytaren, som frivilligt offrat civilisationens bekvämlighet för att i ödemarken sprida evangelii ljus och vinna ny mark åt den kristna kulturen, och han lämpade sig vida bättre än Fjellström som symbolfigur för det, oftast genom sträng kamp och försakelse framförda, omvändelseverket i Lappmarken. (Borelius 1924–1925, s. 130.)

Föreställningar om den karga och hårda miljön i norr, och en pågående process av införande av kultur tycks genom Petrus Læstadius skildringar alltså även ha gjort avtryck inom konsten.

Læstadius båda böcker har senare använts som viktiga källskrifter av forskare som behandlat norra Sveriges historia, exempelvis Erik Bylund som beskriver journalerna som källa på följande vis:

Inte desto mindre står det fast, att man i hans journaler äger en ovärderlig källa till kunskap om och förståelse för den första nybyggartiden. (Bylund 1956, s. 28.)

Än i dag värderas Læstadius texter högt som källor, och exempelvis i den statliga utredningen *Samernas sedvanemarken* från 2006 sägs att Læstadius ”som ingen annan skildrat samiskt liv som det formade sig i Pite lappmark” och särskilt hans skildringar av samernas flyttningar sägs ha stort källvärde (SOU 2006:14, s. 205).¹⁸

¹⁶ Så benämner Borelius (1924–1925, s. 122) tavlan, baserat på ett brev författat av Höckert.

¹⁷ I skrivande stund finns tavlan vid Norrköpings museum.

¹⁸ Efter att ha introducerats av Fredrik Böök i en essä 1918 fick journalerna nya läsare, och bland annat inkluderades texter ur dem i skolornas läseböcker (Nordberg 1977, s. 28).

Petrus Læstadius har inte en entydig position från vilken han skriver sina journaler. Han är missionär och representerar svenska kyrkan och svenska staten. Samtidigt identifierar han sig som same och har vuxit upp i Arvidsjaur och Kvikkjokk. Utöver detta är han också nybyggare. Vähäkangas (2012) skriver om brodern, Lars-Levi, och för ett resone-mang som i hög utsträckning också är applicerbart på Petrus. Vähäkangas utgår ifrån Homi Bhaba (1994) och begreppet *hybriditet* i sin karakterisering av spänningen hos Lars-Levi mellan svenskt, exempelvis representerat av tillhörigheten till statskyrkan, och samiskt, främst representerat hos modern. Anne Heith (2016) resonerar liknande i en dis-kussion av postkoloniala berättelser om Lars Levi Læstadius som person och laestadianismen; i bland annat film och konst återfinns Heith såväl en berättelse om Læstadius och rörelsen som del av en antikolonial kamp, som om delaktighet i det koloniala våldet. När Petrus Læstadius skriver sina texter, skapar inflytelserika representationer av en plats och av natu-ren samt om samer, svenskar och nybyggare, så gör han det utifrån en liknande kulturell hybriditet; han rör sig hela tiden mellan olika positio-ner, exempelvis mellan att vara utomstående åskådare till att ha ett ini-frånperspektiv.

2.3 O.P. Pettersson och Gamla byar i Vilhelmina

Denna boks andra huvudsakliga källmaterial utgörs av O.P. Petterssons verk *Gamla byar i Vilhelmina*. Olof Petter Pettersson (f. 1859) är folkskol-läraren från Lövnäs i Vilhelmina som blev en av Sveriges högst värderade insamlare av språk och folkminnen. Efter utbildning till småskollärare vid seminariet på Teg i Umeå i tjugoårsåldern, och några år senare till folkskollärare i Härnösand, kom hans yrkesliv att inkludera en tjänst som ambulerande småskollärare i Fatmomakke kapellag.¹⁹ Han var senare lärare vid Gådeåstadens folkskola utanför Härnösand, och mellan 1895 och 1916 vid Skytteanska sameskolan i Tärna. Efter avslutad lärar-gärning bodde Pettersson på Backen i Umeå från och med 1921 tills han gick bort år 1944.

¹⁹ De biografiska uppgifterna har hämtats från Karl-Hampus Dahlstedts artikel ”Olof Petter Petterssons liv och gärning” (1982).

Figur 4. Från vänster: Anders Mattsson, Skalmodal, magister Olof Petter Pettersson och Olof Mattsson, Väskén. Anders och Olof är bröder. Bilden ägs av Västerbottens museum.

Upptecknings- och författarverksamheten påbörjade Pettersson som tjuugoåring då han bland annat publicerade skildringar av samernas liv.²⁰ Under Härnösandsåren påbörjar han sammanställningen av en omfattande ordbok över Vilhelminamålet²¹ och samlar in sagor och sägner, huvudsakligen från Vilhelmina socken.²² Han var inspirerad och vägledad av den berömda Norrlandsforskaren Johan Nordlander (Dahlstedt 1982, s. 230; Edlund 1979, s. 10). Under tiden i Tärna sammanställde Pettersson manuskriptet *Kristoffer Sjulssons minnen. Om Vapstenslapparna i början af 1800-talet*.²³ Delvis med hjälp av anslag från Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala genomförde Pettersson under de första åren av 1920-talet materialinsamlingsresor inom Vilhelmina socken, och under tiden 1926–1928 utarbetade han det första manuskriptet till *Gamla byar i Vilhelmina* som överlämnades till nämnda arkiv (Geijer 1941, s. 296). Manuskriptet omarbetades tio år senare inför en kommande tryckning, och då inarbetades även material från andra av Petterssons texter, exempelvis från *Ordbok över Vilhelminamålet*.

Gamla byar i Vilhelmina publicerades först i tre delar (1941; 1944; 1946), bland annat med ekonomiskt stöd av Vilhelmina kommun,²⁴ och omfattar ca 1250 tryckta sidor; ett omfattande registerband kom av trycket 1960 och slutförde publiceringen. Manuskripten förbereddes alltså av Pettersson själv, men har sedan bearbetats och utgivits av Herman Geijer med stöd av Karl-Hampus Dahlstedt (första bandet) och senare Karl-Hampus Dahlstedt och Herman Geijer (band II och III).²⁵ Registerbandet sammanställdes och utgavs av Karl-Hampus Dahlstedt och Axel Ivarsson.

²⁰ *Lappbröllop i Fatmomakke 1884 och Lapparnas sommalif 1888*.

²¹ Detta manuskript är när detta skrivs, våren 2022, fortfarande outgivet.

²² Dessa var tänkta att ges ut i början av 1890-talet (Dahlstedt 1982, s. 230), men det dröjde till 1945 innan de faktiskt kom av trycket, då som nummer nio i serien Svenska sagor och sägner (Pettersson, Geijer (utg.), Liljeblad (utg.) & Dahlstedt (utg.) 1945).

²³ Manuskriptet köptes av Nordiska museet som gav ut det 1979 (Pettersson 1979).

²⁴ Kommunfullmäktige i Vilhelmina anslag 200 kronor för ändamålet enligt en artikel i *Västerbottens-Kuriren* 4 augusti 1941 (Lauritz (utg.) 2009, s. 79). Den 16 december 1941 skriver VK att även stiftelsen Lars Hiertas minne ger 1500 kronor till tryckningen (ibid., s. 140).

²⁵ O.P. Pettersson gick bort 5 juli 1944, samma år som utgivandet av del två av *Gamla byar i Vilhelmina*.

Med ”gamla byar” avses den bofasta bebyggelse som togs upp före 1867, då odlingsgränsen drogs upp och nya bestämmelser började gälla (Dahlstedt 1982, s. 234), och Pettersson följer i fotspåren från den första nybyggaren och framåt för var och en av de 116 byar vars historia han skriver. Pettersson själv karakteriserar verket som ”en samling stoff” (Pettersson 1941, s. VII). Texten innehåller sakupplysningar som är hämtade från ”byarnas gamla hemmanspapper”, ur kyrkoarkiven i Vilhelmina och Åsele, och ur ”landsfiskalkontorens gamla papper” (Pettersson 1941, s. VIII).²⁶ Detta är material som Phebe Fjellström kallar för ”hårddata” (1994, s. 23). Texten innehåller dock även information, personliga berättelser och sägner som berättats för honom av hans många lokala sagespersoner. Med Petterssons egna ord utgörs materialet delvis av ”äldre personers muntliga meddelanden, grundade på vad de under barndoms- och ungdomstiden hörde berättas av föräldrar och förfäder” (Pettersson 1941, s. VIII). Den första delen avslutas med en efterskrift av utgivaren Herman Geijer, den andra inleds med ett kortare förord av Karl-Hampus Dahlstedt, som efter Geijers bortgång övertog utgivningsarbetet, och den tredje delen avslutas med en längre efterskrift av utgivaren Karl-Hampus Dahlstedt. Samtliga av dessa tre delar av *Gamla byar i Vilhelmina* avslutas med en karta över det område som behandlats i respektive del, där de byar och nybyggen som skildras finns markerade jämte namn på vattendrag, fjäll och berg.

De tre delarna av *Gamla byar i Vilhelmina* uppmärksammades lokalt när de publicerades och har än idag stor betydelse i Vilhelmina; genom *Västerbottens-Kurirens* artiklar – här lästa genom bokverket *Vilhelmina. En lappmarksbygd på väg mot framtiden* i åtta band, som omfattar 1900–1949, (Lauritz (utg.) 2006–2011) – kan man följa delar av detta. Efter utgivningen av första delen skrev exempelvis Thorbjörn Eliasson en mycket uppskattande text, varav här några valda delar citeras:

Hältesagans storhet och kraft har O P Petterssons arbete, som handlar om koloniseringen av den del av lappmarken, som utgör Vilhelmina socken. Det är ett stycke svensk historia, nytt och förbluffande för dem, som blott läst om ”krig och kungar”. [...] Bland Sveriges inte alltför talrika självlärda intar O P Pettersson med sin ursprungliga, kraftfullt skapande begåvning en framstående plats. Ättling av pionjärer, är han själv på sitt område pionjär. Över sin hembygd och dess folk har

²⁶ Pettersson har inte använt de centrala arkiven (Geijer & Liljeblad 1935, s. 28).

han rest ett andligt minnesmärke, i stil med, men av mera bestående virke än de grova timmer, hans fäder fogade ihop sina helkorsstugor av. (Thorbjörn Eliasson i *Västerbottens-Kuriren* 2 april 1942, Lauritz (utg.) 2009, s. 180 & 182.)

Åren efter publiceringen hänvisades flera gånger till *Gamla byar i Vilhelmina* i artiklarna i *Västerbottens-Kuriren*; exempelvis hämtade man därur ortnamnsetymologier, bebyggelsehistoriska uppgifter och skildringar av intressanta människoöden. Särskilt hembygdsrörelsen byggde vidare på Petterssons verk, exempelvis genom krönikespelet ”Gammel-Kristian” som uppfördes vid hembygdsdagarna 1944 och som sägs bygga just på Petterssons skildringar (*Västerbottens-Kuriren* 12 juli 1944, Lauritz (utg.) 2011, s. 56). Enligt Bo och Katarina Johansson spelade *Gamla byar i Vilhelmina* en viktig roll för tillkomsten av en ”hembygds-väckelse” i Vilhelmina i början på 1940-talet (1978, s. 206).

Verket blev också väl mottaget inom vetenskapliga kretsar, som ett viktigt etnografiskt, kulturhistoriskt och inte minst språkligt intressant källmaterial. Imber Nordin-Grip skriver om första delen i *Rig* 1942, och lyfter efter läsning av Strömnäs-kapitlet fram ”den kärva skönheten” (s. 80) som jämförs med de isländska fornsagornas; som helhet är det dock *Landnámabok*, krönikan om bosättningen på Island vid 800-talets slut, som Nordin-Grip använder som jämförelse, där särskilt det ålderdomliga och ursprungliga hos Petterssons material betonas.

Skildringen av nybygget Däres, som ingår i *Gamla byar i Vilhelmina*, förberedde Pettersson som ett eget manuskript, och detta utgavs 1999 av Vilhelmina kommun. Boken, *Nybyggares dagliga leverne*, överlämnades i millenniegåva till varje hushåll i kommunen. Delar av denna skildring hade tidigare publicerats i tidskriften *Västerbotten* (Pettersson 1978).

De fyra banden gavs ut i faksimile i två band av Kungl. Skytteanska Samfundet 1982, tillsammans med en levnadsteckning över författaren av Karl-Hampus Dahlstedt och en bebyggelsehistorisk essä av historikern och latinamerikaforskaren Magnus Mörner.

Petterssons verk har använts av historiker och etnologer i skrivandet av historien om den svenska nybyggarkolonisationen i norra Sverige,²⁷ och har även influerat romanförfattare.²⁸

²⁷ Exempelvis Campbell 1948.

²⁸ Albert Vikstens nybyggarroman *De sökte nytt land* (1947) anses kraftigt influerad av Petterssons verk. Romanen fick ett kyligt mottagande av vissa och i [s. 37]

Gamla byar i Vilhelmina utgör en mångstämmig text.²⁹ Bland de röster som kommer till uttryck i texterna återfinns till att börja med en neutral berättarröst, utan hänvisningar till specifika källor. Denna används ofta inledningsvis i varje kapitel, när platsen för ett kommande nybygge karakteriseras, exempelvis med avseende på position i förhållande till berg och sjöar och andra byar och nybyggen. Känner man till Pettersson – exempelvis att han kommer från den miljö han beskriver, och att han ägnat sitt liv åt att samla in språk och folkminnen därifrån – knyter läsaren med lätthet denna röst till Pettersson själv. Även den mängd detaljer som anförs, och den auktoritet med vilken Pettersson uttrycker sig, leder läsaren åt detta håll.

Han växlar dock stundom över till en utforskande och i synnerhet tolkande röst. Han skriver exempelvis att något *troligen* gått till på ett visst sätt eller något *säkerligen* eller *nog* varit så eller så. Den tolkande O.P. Pettersson möter vi också när det handlar om beskrivning av arkeologiska fynd, såsom rester av äldre bebyggelse och i utredning av ortnamnsetymologier.

Utöver sin egen kunskap och de tolkande resonemangen öser Pettersson ur många olika kunskapskällor – såväl skriftliga som muntliga. Texten präglas av intertextualitet där uppgifter och sägner hämtas från såväl äldre som yngre samisk tradition och den yngre nybyggarkulturens traditionsmaterial (Andersson 2013b). En sådan källa är den med Pettersson samtida folkliga kunskapen. Denna hänvisar han exempelvis till genom att uttrycka sig så att något ”kallas” för ett visst namn eller att ”man vet att...” etc. (ibid.). Markörer av detta slag skapar intertextuella kopplingar till kollektiv kunskap som ibland dessutom ytterligare preciseras geografiskt. Det kan vara så att ”folket i trakten” – det vill säga den trakt som texten just då handlar om – står för den kunskap som refereras medan det i andra exempel är en specifik grupp som urskiljs som kunskapens

(Forts. not 28) *Västerbottens-Kuriren* 1947 lyfter anmeldaren fram en recension från Upsala Nya Tidning ”En tydlig sakkunnig anmälare i Upsala Nya Tidning har påpekat att Albert Viksten med denna sin roman så påfallande följt kapitlet ’Därris’ i ’Gamla byar i Vilhelmina’ att det ’inbjuder till jordiska och moraliska funderingar’. Han antyder t.o.m. att man med viss rätt kan tala om plagiat även om Viksten synes ha hållit sig ’inom gränsen för det åtminstone jordiskt oantastliga’”. (Lauritz (utg.) 2011, s. 508f.).

²⁹ Följande avsnitt bygger delvis på den undersökning som utförs i Andersson 2013a.

källa, exempelvis när han anger att det är samerna som säger någonting eller att det explicit sägs vara samerna i äldre tider som står för kunskaperna etc. (Andersson 2013b).

De skriftliga källorna blir synliga i *Gamla byar i Vilhelmina* genom exempelvis mindre tryckstil – så är fallet med de många synehandlingar som återges – eller genom att Pettersson använder formelartade uttryck, exakta datumangivelser och detaljerade listor, vilket signalerar en skriftlig förlaga.

Ytterligare ett skikt av kunskap som satt sin prägel på texten tillförs av utgivarna, som i fotnoter och exkurser skjutit in rättelser och kommentarer samt visst material ur andra källor – dock alltid med markering att så skett.

I en nekrolog över O.P. Pettersson i *Svenska landsmål och svenskt folklif* sammanfattar Karl-Hampus Dahlstedt stilen i *Gamla byar i Vilhelmina* i ett ofta anförd citat:

Men författaren ser med folkets ögon och talar med folkets mun. Språket är ålderdomligt och dialektfärgat, stilen omständlig och inpräntande och framställningen sakligt realistisk och detaljrik. Därtill kommer ett varmt mänskligt intresse, som främst ger verket dess konstnärliga värde. (Dahlstedt 1944, s. 92.)

Detta att det är ”folkets” blick och röst som kommer fram i *Gamla byar i Vilhelmina* lyfts ofta fram som verkets största styrka och det är onekligen så att det ligger ett stort värde i just detta. Men det bör också poängteras att detta ”folk” ingalunda är en homogen grupp som betraktar världen med *en* blick och berättar om den med *en* röst. Inte bara återfinns material från flera olika grupper med skilda språkliga, kulturella och materiella bakgrunder och gemenskaper, utan detta ”folk” kommer också från olika tider; ett exempel på det sistnämnda är när Pettersson gör skillnad på ett äldre och ett yngre samiskt sammanhang (se Andersson 2013b).

Det torde framgå av ovanstående resonemang att *Gamla byar i Vilhelmina* inte kan läsas som alltigenom en faktisk historieskrivning. Detta eftersom Pettersson förlitat sig på muntliga källor i stället för de centrala arkiven – något han också kriterats för – (Dahlstedt 1982, s. 234), men också eftersom Pettersson med all säkerhet använt viss konstnärlig frihet när materialet presenterats. Ett exempel på detta är den mycket utförliga skildringen av nybygget Däres som, vilket nämnts ovan, författaren färdigställt i två versioner, ett fristående manuskript och en version till

Gamla byar i Vilhelmina. Såsom Per-Uno Ågren (1978, s. 147) påpekar skiljer sig de båda versionerna åt, dels genom att det fristående manuskriptet innehåller många fler detaljerade arbetsbeskrivningar, dels skillnader i själva händelseförloppet versionerna emellan. I *Gamla byar i Vilhelmina* kan man exempelvis läsa:

På våren nästa sommare var Gustaf Arvidsson kommen till detta ställe med sin hustru och de två äldsta sönerna Arvid Johan och Jonas Gustaf. Dottern och yngsta sonen Nils voro kvar i Strömnäs, där familjen hade bott under den förflutna vintern. Inga kreatur hade de med sig. (Pettersson 1944, s. 4.)

Motsvarande förlopp i *Nybyggares dagliga leverne* skiljer sig åt på åtminstone två punkter, nämligen beträffande vilka av barnen som följde med och huruvida några kreatur medfördes:

När Gustaf Arvidsson kom flyttande till Däres på första barmark om våren, så hade han med sig sin hustru samt två söner: Arvid och Jon Gustaf, i tolv- och tioårsåldern, och en dotter, som var blott några år gammal. [...] Man hade vid ankomsten med två kor och tre får, och korna fick man hålla bundna i en granstam under nätterna. (Pettersson 1999, s. 22.)

Dessa detaljer är inte av den karaktären att de förändrar berättelsens dramaturgi och det är svårt att tro att Pettersson gjort på det ena eller andra sättet av estetiska skäl. Det muntliga material Pettersson samlade in kanske gav motstridiga uppgifter? Pettersson ger själv ingen förklaring till varför dottern och kreaturen följer med i ena versionen och inte i den andra (Ågren 1978, s. 147) och detta i sig betonar ytterligare det Pettersson själv skriver, nämligen att den ”samling stoff” (Pettersson 1941, s. VII) han här presenterar i stor utsträckning ska ses som historien – eller snarare historierna – ur den muntliga traditionens perspektiv.

3. Natur, plats och kolonialism

NATUREN ÄR DETTA som är självklart och på samma gång obegripligt, som å ena sidan finns överallt, å andra sidan alltid är någon annanstans, där man – eller mer specifikt människan – inte är. Detta kapitel ägnas naturen som idé och social konstruktion och syftet är att utforska vilken roll föreställningar om naturen spelar för platsskapande i koloniala sammanhang generellt sett.

Kapitlet är disponerat så att konstruktioner av naturen över tid presenteras, varefter ett kritiskt perspektiv anläggs på föreställningar om naturen med särskilt fokus på koloniala kontexter. Efter detta diskuteras begreppet *plats* med ett särskilt fokus på språkligt platsskapande. Slutligen operationaliseras vissa av begreppen, vilket genererar ett avslutande batteri av frågor att ställa i utforskandet av platsskapande i nybyggarkoloniala kontexter, där naturen står i centrum.

3.1 Naturen som idé och konstruktion

Hur används begreppet *natur* i dagligt tal idag? Valfri ordbok ger vid handen att ordet ofta används om sådant i världen som uppfattas som mer eller mindre opåverkat av människan.¹ En fyllig beskrivning av denna typ av användning ges i Svenska Akademiens ordbok:

Natur ss. beteckning för den människan omgivande fysiska, kroppsliga världen med däri inneboende krafter; vanl. med särskild tanke på jordklotet (med den omgivande atmosfären); ofta ss. generell beteckning för de delar av jordens yta som icke upptagits av bebyggelse o. dyl. l. för den fysiska verklighet (inom ett visst område) som icke är människovärk; stundom med tanke företrädesvis l. enbart på växtligheten l. det levande. (SAOB, N-197, bet. 10.)

¹ Se exempelvis Svensk ordbok (webbupplagan, uppslagsord natur): ”den del av den omgivande verkligheten som inte är skapad av människan” (Information hämtad 2021-05-25).

Denna beskrivning av ordet *natur* inskränker sig till den materiella världen, och gör just skillnad mellan sådant som utgörs av ytor som upptagits av bebyggelse eller annat som skapats av människan och *det andra*, som alltså är naturen. När ordet *natur* eller *naturen* används i dagligt tal är det ofta med just en betydelse av detta slag.

Ett annat viktigt komplex av betydelser knutet till detta ord, och som också beskrivs i SAOB (ibid., betydelse 1), syftar på sådant som ses som inneboende, medfött eller ursprungligt – dvs. ”någots natur”.² En sådan användning – och det härtill relaterade adjektivet *naturlig* – medför ofta värderingar: om något har en inneboende natur, ett slags essens, ligger det nära till hands att se detta som ett slags idealtillstånd, som bättre än det som avviker från detta tillstånd. På liknande sätt blir det naturliga högre värderat än det som inte uppfattas som naturligt, det vill säga det onaturliga.

Idén om naturen som något skilt från människan och det mänskliga har en lång historia. I *The Idea of Wilderness: From Prehistory to the Age of Ecology* (1991) presenterar filosofen Max Oelschlaeger huvuddragen i utvecklingen av en västerländsk natursyn. Han tar avstamp i paleolitiska jägar-samlare-kulturer, som han menar troligen förstod naturen som bland annat något feminint och levande, och att djur, växter och landet självt var heliga (ibid., s. 12).

Den moderna tidens natursyn tar, enligt Oelschlaeger, sin början i den neolitiska revolutionen, övergången till en ekonomi baserad på åkerbruk och boskapsskötsel, samt framväxten av de sumeriska och egyptiska högkulturerna (ibid., s. 95). Han följer sedan tankeströmningarna och de sociala förändringar som påverkat natursynens utveckling, och sammanfattar det hela på följande vis:

The Pre-Socratics intensified the separation by making nature an object of intellectual study; the paragons of Athens reanimated the natural world, conceiving of nature as organic and self-moving, yet they divorced the essence of our humanity (psyche) from nature. Judeo-Christianity both desacralized nature—since only God was divine—and raised humans above it, thinking the world God’s gift to his most favored creation: man. The scientific and industrial revolutions were the ultimate realization of the alchemist’s dream: through science the biological and physical

² Svensk ordbok (webbupplagan, uppslagsord *natur*): ”inneboende, grundläggande egenskap (hos person el. företeelse)”. (Information hämtad 2021-05-25.)

world was conceptualized as a machine that could be understood simply as so many atoms of matter-in-motion. [...] Modernism thus completes the intellectual divorce of humankind from nature. (Oelschlaeger 1991, s. 95–96.)

Oelschlaeger använder här alkemismen som metafor för en strävan att genom vetenskap, teknologi och liberal demokrati förvandla värdelös vildmark till industrialiserad och demokratisk civilisation.

Neil Evernden diskuterar *The Social Creation of Nature* (1992), och utgår ifrån antika Greklands *phýsis* i betydelsen 'allting', ett begrepp som efterhand utvecklar betydelser där naturen utgör något avgränsat – skilt från exempelvis Gud eller människan (ibid., s. 56). Evernden ser en avgörande förändring i människans förståelse av naturen och sig själv i relation till den i och med den italienska renässansen. Från medeltidens empatiska och antropomorfiska förhållningssätt till naturen, där människan – förvisso skild från naturen – identifierade sig med den och utläste symbolisk betydelse – signaturer – ur vilka det gick att utläsa Guds vilja (t.ex. 1992, s. 41) följer med renässansen något helt annat. Hittills hade människans förståelse av naturen som något skilt från henne själv inte fått särskilt stora konsekvenser, men nu började naturen förstås som ett system styrt av lagar och nödvändighet, som kunde förstås med hjälp av matematik och förnuft, och människan flyttade sig från att identifiera sig med naturen till positionen som främling och fristående observatör (ibid.).

Man kan mycket schematiskt säga att människan genom denna utveckling positionerar sig själv längre och längre bort från naturen, som objektiv betraktare och som aktör med möjlighet att påverka naturen, samt att naturen i sig förlorar heliga, besjälade egenskaper, till förmån för en mer mekanistisk natursyn, där materian lyder under strikta orsakssamband.

Den moderna tidens natursyn har fått motreaktioner. Oelschlaeger lyfter fram vetenskaplig och filosofisk kritik samt reaktioner från romantikerna. Gemensamt för dessa var att man i stället för att se naturen som en maskin, framhöll idén om naturen som organism (ibid., s. 98, 129). Exempelvis avfärdade romantikernas litterära och konstnärliga perspektiv den mekanistiska natursynen och värderade en omedelbar, personlig och känslomässig relation till naturen, där naturen var vild och mystisk och där Guds närvaro kunde skönjas i naturens skönhet (ibid., s. 98f.).³

³ Oelschlaeger refererar till en annan bok av Evernden, nämligen hans *Natural Alien* (1985).

Idag framförs kritik från ett ekologiskt perspektiv, och man hävdar att den mekanistiska och dualistiska natursynen legitimerar en ekologiskt ohållbar utveckling: miljöförstöring, förlust av biodiversitet samt global uppvärmning ses som resultat av just detta.⁴ En annan typ av kritik riktar in sig på de sociala orättvisor som går att koppla samman med denna natursyn. Exempelvis har man sett på detta ur ett feministiskt perspektiv och belyst och problematiserat samband mellan förståelsen av naturen och konstruktionen av manlighet och kvinnlighet (se Haraway 2003). I den inflytelserika boken *Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution* (1980) kopplar Carolyn Merchant ihop den mekanistiska natursynen med kvinnlig underordning och miljöförstöring: vetenskap, teknologi och kapitalistisk produktion gavs möjlighet att dominera naturen när naturen förstods som kvinnlig och passiv. När hon långt senare, i en artikel från 2006, återvänder till tankarna i boken vidhåller hon denna position:

I would still argue, casting nature in the female gender (both then and now) legitimates the treatment of nature in ethically questionable ways. (Merchant 2006, s. 529.)

Latimer & Miele (2013, s. 16) beskriver det i stället så att dualismen naturkultur utgör ett slags nexus för orättvisa dikotomier, exempelvis ojämlika maktförhållanden mellan femininitet och maskulinitet.

Ett anslutande tema är sambanden mellan konstruktioner av naturen och koloniala skeenden, vilket diskuteras i följande avsnitt.

3.2 Natur och kolonial diskurs

Koloniala skeenden omgärdas av texter och muntligt språkbruk som på olika sätt legitimerar den koloniala maktordningen, så kallad. *kolonial diskurs*, här förstått som ”production and codification of knowledge that underwrites and legitimates the deployment of Western power over colonial subjects” (Willems-Braun 1997, s. 4). Det har visat sig att koloniala diskurser ofta är intimt sammanflätade med synen på naturen, och här följer en genomgång av ett urval studier på området.

En forskare som belyst just hur synen på naturen spelar in i koloniala

⁴ Det är exempelvis mot den bakgrunden Neil Evernden (1992) kritiskt granskar den sociala konstruktionen av naturen.

skeenden är Mary Louise Pratt (2008). Hon ser Linnés *Systema Naturae*, publicerad första gången 1735, och senare *Philosophia Botanica* (1751) och *Species Plantarum* (1753) som starten på ett europeiskt kunskapsprojekt där naturen systematiseras och ordnas i ett vetenskapligt system, genom vilket kaos blir till ordning – *naturalhistorien*. Språket för denna ordning är primärt latin, och systemet lyfter ut djur och växter ur världen, ur de lokala kontexterna, och placerar dem i en ny kunskapsformation där värdet består just av ordning (se Pratt 2008, s. 32). Hon studerar bland annat reseskildringar i linneansk anda, där texterna i mångt och mycket går ut på att dokumentera geografi, flora och fauna med bas i det visuella, och i vilka naturen delas upp och specificeras och konverteras till naturalhistoria (ibid., s. 51). I denna typ av naturalhistorisk kolonial diskurs tenderar urfolks kunskap om och syn på naturen att skjutas undan till förmån för ett kunskapssystem som stödjer kolonistörernas verksamhet. Pratt analyserar bland annat Linnélärjungen Anders Sparrmans skildringar av resor till bland annat Godahoppsudden (1783).⁵ När Sparrman exempelvis lyfter fram och beskriver växten cannabis, är det inte växtens roll i inhemska seder och bruk som lyfts fram, utan att kolonistörerna bland annat använder den till att göra säckväv, segelduk och tågvirke (Pratt 2008, s. 51). Naturalisten Sparrmans linneanska sätt att förstå naturen på kontrasteras i skildringarna även mot bosättarnas (boernas) natursyn, där Sparrmann exempelvis tillhandahåller de enligt honom korrekta namnen på vissa insekter i stället för benämningar på afrikaans (ibid., s. 54).⁶ Ett liknande åsidosättande av urfolks föreställningar om naturen menar geograferna Johnson & Murton (2007, s. 122f.) präglar de första beskrivningarna av Australasien i slutet av 1700-talet. Generellt om denna koloniala syn på naturen skriver Adams:

Colonialism favoured modern techno-scientific knowledge over folk knowledge, and privileged centralized and formalized ways of knowing nature over localized and informal ways. (Adams 2003, s. 42.)

⁵ Sparrmans skildringar publicerades 1783 på svenska och åren efter på tyska, engelska, holländska och franska.

⁶ I en scen viskar en afrikansk tjänare till den boerska husfrun att Sparrmans hatt var full av ”kleine bestjes”, dvs. ’små bestar’ – Sparrmann hade använt hatten till att samla in insektsspecimen. Pratt påpekar att heteroglossin hos Sparrmann är kraftfull i det att den för samman husfrun och den afrikanska tjänaren i en och samma kategori, de vetenskapligt oinsatta (se Pratt 2008, s. 54).

Inte bara urfolkens natursyn åsidosätts i kolonial diskurs, utan Pratt menar att även de själva ofta reduceras till ett slags "ghostly presence" i skildringarna av koloniala områden: de finns där, men som objekt för etnografisk beskrivning, berövade sina egna historiker och kontexter och utan egen kultur (Pratt 2008, s. 51f.).

Ett återkommande drag i kolonial diskurs är just att naturen framställs utan mänsklig närvaro, agens och historia, som ett slags öde vildmark. Ett sådant *terra nullius*, ingenmansland, möjliggör kolonisation på ett helt annat sätt än om platsen redan var bebodd och marken redan användes av människor i det dagliga livet. Ett belysande exempel på detta är Bruce Willems-Brauns studie av hur skogsindustrin respektive miljörörelsen under 1990-talet beskriver den tempererade regnskogen i British Columbia, Kanada (1997; se äv. Braun 2002). Han menar att båda sidor, trots att de argumenterar för helt olika handlingsalternativ, bygger på så kallade *begravda epistemologier* av kolonial karaktär – där de koncept och kategorier som debatteras *de facto* osynliggör urfolk: "what counts as 'nature' today is often constituted within, and informed by, the legacies of colonialism" (Willems-Braun 1997, s. 5). För att närma sig dessa begravda epistemologier blickar Willems-Braun 1997, s. 5, kursiv i original). tillbaka i tiden och studerar skrifter av geologen, tillika amatöretnologen, George Dawson som på 1870- och 80-talet reste med Kanadas geologiska undersökning. Willems-Braun lyfter särskilt fram uppräknandet som en viktig representerande praktik (ibid., s. 13). Det som observeras i Dawsons texter, exempelvis växter, djur och stenar räknas upp, och geologin klassificeras i vetenskapliga kategorier. På motsvarande sätt inkluderas även urfolken i denna deskriptiva uppräknning, där fysiska kännetecken, den sociala organisationen, religionen etc. nedtecknas. Genom vissa specifika kunskapsdomäner möts, organiseras och uppräknas landskapet (Willems-Braun 1997, s. 13).

Urfolken osynliggörs alltså inte i Dawsons texter, tvärtom beskrivs de mycket detaljerat (Willems-Braun 1997, s. 16), men de frikopplas från landskapet och fixeras inom vissa områden, exempelvis byar. Utanför dessa områden finns bara tom natur som urfolken endast rör sig över, utan att efterlämna vare sig spår eller krav på ägande. Willems-Braun menar att denna koloniala diskurs å ena sidan delar upp området i primitiva delar, där urfolken befinner sig, och å andra sidan moderna, dynamiska delar, där den framväxande kanadensiska nationen återfinns

(Willems-Braun 1997, s. 12). Det som osynliggörs i detta är relationen mellan urfolken och omgivningen:

Dawson's textual divisions and rhetorical displacements were, in effect, agents of *detritorialization*, rendering invisible existing relations between native peoples, their immediate surroundings, and the complex cultural/political institutions that organized these relations. (Willems-Braun 1997, s. 18.)

Det är alltså epistemologier av detta slag som Willems-Braun menar finns begravda i konventionella kategorier som *natur*, *resurs* och *nation*, kategorier som levt vidare och som används av olika aktörer långt senare.

Liknande exempel på kolonial diskurs, men från Australien, diskuteras av Buchan & Heath (2006), som menar att kolonial diskurs om urfolks sociala strukturer och relation till markerna konstruerade en logik utifrån vilken kontinenten Australien kunde definieras som just *terra nullius*, det vill säga land utan ägare. Denna koloniala diskurs hämtade, enligt Buchan & Heath, argument från exempelvis John Lockes idéer om naturtillståndet, vilket präglades av vildhet. Urfolk förpassas i denna diskurs till detta naturtillstånd, som i sin tur ställs som motpol till en hierarkiskt överordnad civilisation, vilken representerades av det vita västerländska civilsamhället. I detta tänkande baserades det privata ägandet på just civilsamhället, vilket medför att även om urfolk fanns på platsen, ansågs de sakna äganderätt till markerna. I ena änden av skalan återfinns alltså naturtillståndet, präglat av vildhet, och i den andra det europeiska vita västerländska civilsamhället, vars dominerande relation till markerna utgjordes av bofasthet och jordbruk. I den koloniala diskursens logik kunde kolonisationen utifrån detta starkt hierarkiska förhållande förstås som att urfolken räddades från ett vilt naturtillstånd, det vill säga kolonisationen blev ett slags gåva till de koloniserade. Buchan & Heath menar att delar av denna koloniala logik – där kolonisationen legitimeras genom att den gav civilisation och nya levnadssätt till Australiens urfolk – även aktualiserats i samtida diskurser, som en nationell reaktion mot olika kritiska perspektiv på Australiens koloniala historia (2006, s. 6).

Även Seawright (2014) diskuterar det hos John Locke grundade västerländska kunskapssystemet och hur det influerat koloniala skeenden runt om i världen. Seawright menar att detta kunskapssystem låg bakom att nordamerikanska urfolks marker, inte bara togs i anspråk med avseende på ägande, utan transformerades i grunden:

This expropriation was not a simple land theft, but a reconstitution of land. The way nature was perceived, understood, and interacted with was transformed at the most fundamental levels. The infinitely complex and diverse world that falls under the umbrella term *nature* (human animals, more-than-human animals, plants, soil, watersheds, air, minerals, streams, etc.) was now understood according to the logic of capitalism. (Seawright 2014, s. 563.)

Seawright menar att definitionen av en person hos Locke inbegriper någon som är ”self-owing, nature-appropriating, rights-bearing” (2014, s. 567) och att förståelsen av urfolks avsaknad av ägande förpassar dem till naturens domän, och därmed till en position som domineras av den ideala vita europeiska bosättaren.

Ett karakteristiskt sätt att närma sig naturen på utifrån det koloniala projektet och som avspeglar sig i kolonial diskurs, är att antingen *tämja* och *civilisera* en vild och primitiv natur (se Lines 1991), eller att omforma naturen till att bättre tjäna mänskliga behov. Det sistnämnda särskilt med avseende på vattenresurser (Adams 2003, s. 23).

I diskussionen av kolonial diskurs har man också uppmärksammat ortnamnen och namngivningsprocesser: det är exempelvis vanligt att lokala namn ersätts av nya när ett område koloniserar, något som kallats toponymisk kolonialism (*toponymic colonialism*) (se Helander 2014, s. 328 och där anförd litteratur). När ett namn ersätter ett annat skrivs makt- och identifikationsdiskurser in i topografien, och i koloniala sammanhang rubbar de nya namnen urfolkens relationer mellan historia, kultur, identitet och plats (Nash 1999, s. 460). Även Smith lyfter fram just det koloniala benämmandet av platser som en mycket kraftig störning av urfolkens relation till platser och som en del i ett beslagtagande av fysiskt utrymme (1999, s. 51). Toponymisk kolonialism kan beskrivas som att naturen och markerna lösgörs från ett befintligt mänskligt sammanhang, det vill säga det skapas ett *terra nullius*, land utan ägare, varpå denna öde vildmark, eller rena natur, kan tas i anspråk och benämnas.

3.3 Natur som kultur – kultur som natur

I en strävan efter att bland annat synliggöra urfolks närvaro och agens i naturen och att dekonstruera ojämlika maktförhållanden, exempelvis mellan kvinnlighet och manlighet, har olika försök gjorts att bryta upp eller nyansera dualismen människa–natur. Donna Haraway (1991; 2003) har myntat begreppet *naturcultures* som syftar till just att upplösa den dualistiska natursynen, och därmed öppna för alternativa sätt att förstå den värld vi lever i – och oss själva i den. Naturen kan inte stå utanför kulturen och kulturen kan inte stå utanför naturen. Latimer & Miele (2013) uttrycker detta på följande vis:

For example, the shift to the natureculture perspective lets us see, first how there is no 'nature' that is not touched by what humans do as well as think and, second, that there is no part of being human that is unaffected by its material interaction with other materialities. (Latimer & Miele 2013, s. 16.)

Den australiensiska filosofen Val Plumwood (2006) ser dock en risk i det sätt på vilket begreppet *naturcultures* används, en risk att hamna i ett slags filosofisk idealism:

Aspects of the world prior to or unknown to the human sphere become inconceivable, as in idealism, and the human-identified 'semiotic' sphere takes on exaggerated importance as co-constitutor of the world. (Plumwood 2006, s. 144.)

Plumwoods huvudsakliga kritik i den citerade texten riktas mot ett annat begrepp, som används flitigt inom forskningen, nämligen *kulturlandskap*.⁷ Detta begrepp har vunnit i popularitet, delvis som reaktion på naturvetenskapens reducering av verkligheten till enbart natur, och som metod att bli kvitt koloniala föreställningar om orörda landskap, *terra nullius*, och att i den processen synliggöra urfolkens närvaro. Plumwood menar att begreppet inbjuder till att icke-mänsklig agens nedtonas eller helt göms till förmån för mänsklig agens och kreativitet, och att verkligheten reduceras till blott kultur – ett slags naturskepticism (2006, s. 119).

Över huvud taget begreppet *landskap*, menar Plumwood, favoriserar ett visuellt perspektiv, på bekostnad av andra sätt att skaffa sig kunskap om ett område: ”for example, by walking over it, or by smelling and tasting its

⁷ På engelska *cultural landscape*.

life, from the perspective of predator or prey” (2006, s. 123). Hon förespråkar användningen av engelska *land* i stället för *landscape*, och på svenska kan man använda *mark(-er-na)* eller *landområde (-n)*.

Plumwood menar att i en tid av ekologiska kriser behövs en ny dialektik där vi både avnaturaliserar vissa förhållanden som uppfattas som naturliga, men som i själva verket döljer mänskliga sociala relationer, samtidigt som andra förhållanden i stället behöver naturaliseras. I den processen kan naturens egen agens synliggöras, exempelvis genom de ekosystemtjänster som naturen tillhandahåller (Millenium Ecosystem Assessment 2005). Det kan i det första fallet exempelvis röra sig om både föreställningar om naturlighet, exempelvis vad gäller kvinnlighet och manlighet, men också döljande av urfolks närvaro och agens i markerna (Plumwood 2006, s. 132f.)

De tankemodeller som beskrivits ovan och som positionerar urfolk nära naturen, utanför civilisation och samhällsutveckling, har idag en parallell i föreställningen om urfolks unika relation till naturen. Valkonen & Valkonen (2014) menar att man bör skilja mellan en diskursiv abstraktion av samisk relation till naturen och samiska lokala och praktiska relationer. Den förstnämnda abstraherar såväl samisk kultur som naturen till singulara enheter och används politiskt – exempelvis i kritik av västerländska förment ohållbara naturrelationer – samt i konstruktion av samisk identitet. De lokala praktiska relationerna till naturen är i stället erfarenhetsbaserade och består av många olika relationer; dessa berättar något om liv och praktiker hos människor som bor i specifika områden (Valkonen & Valkonen 2014, s. 38). Den diskursiva generaliserande idén om exempelvis samisk kulturs unika relation till naturen tillåter inte variation och utveckling och skapar ett ifrågasättande av samiska grupper och individer som inte uppfyller kraven på autenticitet (ibid.). Valtonen & Valtonen menar att man i alla studier av relationer till naturen måste fråga sig vad som konstituerar den natur med vilken relationen konstrueras: specifika praktiker eller generella attityder (2014, s. 36).

3.4 Plats och platsskapande

Ett sätt att utöka förståelsen av föreställningar om naturen i koloniala sammanhang är att inordna diskussionen under idén om plats. Begreppet *plats* förstås här i vid betydelse som ett visst läge i rummet, med en

viss materiell sammansättning och som försetts med betydelse (jfr Cresswell 2009, s. 176). Geografen Yi-Fu Tuan uttrycker sig på följande vis: "What begins as undifferentiated space becomes place as we get to know it better and endow it with value" (1977, s. 6). En plats kan vara liten, exempelvis ett gathörn i en stad eller en favoritsten att fiska ifrån och den kan vara stor och omfatta en stad, region, nation eller hela jordklotet – och allt däremellan. Den betydelse som utgör platsen kan delvis vara individuell, samtidigt som den ofta delas av många, exempelvis inom ett visst kulturellt eller socialt sammanhang.

Agnew (2011) sammanfattar den digra kulturgeografiska litteraturen om begreppet *plats* och lyfter fram tre dimensioner som återkommer bland de många teoretiska positionerna. Den första dimensionen betonar platsen som ett specifikt läge som står i relation till andra sådana lägen genom exempelvis interaktion och rörelser mellan dem (ibid., s. 326). Agnew tar upp städer och bosättningar som exempel, vilka han menar brukar förstås som system av platser där mobilitet är en inherent egen-skap i relation mellan dem (ibid.). Den andra dimensionen tar fasta på plats som en samling vardagliga aktiviteter, där sociala interaktioner formar värderingar, attityder och beteenden, och han ger exempel, som arbetsplatser, hem, gallerior, kyrkor etc. (ibid.). Den tredje dimensionen betonar plats som identifikation med en unik gemenskap, ett unikt landskap eller moralisk ordning, eller en känsla av att höra till en viss plats (ibid., s. 327). Den sistnämnda dimensionen innefattar de emotionella kopplingar som människor skapar till platser, en mångfasetterad dimension som i litteraturen beskrivs med många olika begrepp, exempelvis *platsidentitet*, *känsla för plats* och *platsanknytning* (Hidalgo 2013, s. 252).⁸

3.5 Språkligt platsskapande

Skapandet och omskapandet av plats pågår ständigt och på olika sätt; vi interagerar exempelvis materiellt med platser och skaffar oss platsbundna erfarenheter med hjälp av våra sinnen, men också indirekt genom konst och språk etc. (Tuan 1977, s. 6). Just språket, menar Tuan (1991), spelar en avgörande roll för skapandet av en plats, och detta sker på en mängd olika sätt. Genom exempelvis samtal om platser skapar och förmedlar vi

⁸ På engelska *place identity*, *sense of place* och *place attachment* (Hidalgo 2013).

tolkningar och föreställningar som kan ge en plats viss karaktär – en och samma plats kan upplevas som antingen fylld av värme och ljus eller som mörk och olycksbådande – allt givet hur vi i samtal fyller platsen med innehåll (ibid., s. 690). Tuan menar att ord har makt att lyfta fram dolda erfarenheter och att skapa platser och att språket som system innebär möjligheter och begränsningar (ibid., s. 685f.).

Genom språkliga representationer, det vill säga resultatet av språk som används inom en viss kultur för att skapa mening (Hall, Evans & Nixon (red.) 2013, s. 45), tar vi del av andra människors erfarenheter och tankar: exempelvis läser vi om platser i böcker, tidningar och på webbsidor och får information om platser från radio, tv och film.⁹ Språkliga representationer av detta slag är en central del av uppbyggnaden av platsens kollektiva betydelse. En viktig aspekt av detta kollektiva platsskapande är att det är en del av sociala sammanhang, och av andra sociala processer och strukturer (se Harvey 1993, citerad i Cresswell 2009, s. 173). Detta innebär att platsskapandet påverkas av – och påverkar – maktrelationer, exempelvis knutna till kön, etnicitet och klass.

Våra egna konkreta erfarenheter tillsammans med språkliga representationer av platsen bidrar alltså till att forma våra föreställningar om platsen, föreställningar som vi också kommunicerar till andra i form av nya representationer. Allt detta sammantaget, såväl individuella som kollektiva föreställningar och representationer, är del av den betydelse som utgör själva platsen: ett läge i rummet som avgränsats och försetts med betydelse.¹⁰

Olika språkliga representationer av plats har olika grad av beständighet. Samtal har en flyktig karaktär, även om de kan göra varaktigt intryck på samtalsdeltagarna, medan andra typer av muntligt språk är knutet till platser på ett mer beständigt sätt, exempelvis de nyss diskuterade ortnamnen, samt namn på enskilda byggnader, torg etc. Ett annat exempel på muntliga, men relativt sett beständiga språkliga representationer av plats, är så kallade platsbundna narrativer, exempelvis sägner; sådana

⁹ Visuell representation av plats är också det en viktig tematik som dock inte diskuteras här.

¹⁰ Givetvis ingår i platsskapandet även en materiell dimension (Cresswell 2004, s. 30): träd fällt, vattendrag leds om, vägar och byggnader uppförs, förändras och rivs, för att nämna några exempel. Sådana processer förändrar givetvis platsen, dess innehåll och betydelse, och är dessutom alltid på något sätt ett resultat av detsamma.

stärker människors band till platserna (Tuan 1991, s. 686), och de händelser som skildras i dessa berättelser blir på ett sätt integrerade delar av de platser de utspelar sig på (Nuttall 1992, s. 54; se Andersson 2013a).

Den beständighet som återfinns hos ortnamn och platsbundna narrativer delas även med nedtecknade skildringar av platser, exempelvis reseskildringar, skönlitteratur, olika typer av kartläggningar, etc. Dessa har stor potential att inte endast få bred spridning, utan också att leva vidare och därmed att under lång tid influera skapandet av platsen. Tuan lyfter fram den upptäcktsresande, och dennas journaler och fältanteckningar som när de publiceras gör att de privata erfarenheterna av en plats får fäste i det allmänna medvetandet och når stabilitet och varaktighet (Tuan 1991, s. 688).

3.6 Natur, plats och kolonialism: operationalisering och analys

Hur kan man då operationalisera de insikter som här lyfts fram om naturens sociala konstruktioner, om naturen och kolonial diskurs samt om plats och platsskapande för användningar i analys av språkliga representationer av nybyggarkoloniala sammanhang? I det följande presenteras ett antal perspektivval och frågor som kan användas för detta.

En plats består delvis av de vardagliga aktiviteter som där sker, aktiviteter som präglar sociala interaktioner och formar värderingar, attityder och beteenden. Agnews exempel på sådant inkluderar arbetsplatser, hem, gallerior, kyrkor etc. (2011, s. 326). Denna platsdimension är överförbar till nybyggarkoloniala sammanhang likt de som är i fokus i föreliggande studie, och antar genom denna överföring även en hög grad av koppling till naturen. De vardagliga aktiviteterna i nybyggarkoloniala sammanhang inbegriper ofta praktiker som syftar till att nyttiggöra naturen på olika sätt. Det rör sig i de områden som studeras här exempelvis om fiske, jakt, höbärgning, renskötsel, röjning av åker etc. I sådana nybyggarkoloniala sammanhang finns det dessutom i regel minst två olika perspektiv ur vilka detta kan beskrivas: urfolkens och kolonisationsörernas. Som visats tidigare, med exempel från bland andra Mary Louise Pratt, tenderar kolonial diskurs att schematisera naturen utifrån kolonisationsörernas kunskapsperspektiv och i den processen kapa urfolkens band till markerna och radera deras historia. För att kunna utforska denna dimension av plats i koloniala sammanhang måste frågorna ställas vilka

dessa platsskapande vardagliga praktiker är och hur de positioneras i relation varandra, samt vilka värderingar, attityder och beteenden som formeras genom dem.

Plats är också relationer mellan specifika lägen – system av platser – exempelvis rörelser mellan dem. Agnews exempel är staden (ibid.), men också denna dimension går att överföra till de nybyggarkoloniala sammanhangen. Ett flertal ovan citerade forskare hänvisar till John Lockes idéer om ett naturtillstånd, som ställs som motpol till civilsamhället. Till att börja med utgör dessa två positioner ett slags extrem variant av en sådan relation mellan platser. Rörelserna emellan dessa platser kan exempelvis utgöras av kolonisationsresor till och ”erövring” av sådana av natur präglade platser. Exemplet från Kanada ovan (Willems-Braun 1997), visar dessutom att en relation av detta slag kan karakteriseras av olika utvecklingsgrader: den primitiva platsen, exempelvis byn till vilken urfolken är hänvisad, är endast primitiv i just relationen med den moderna och dynamiska civilisationen. Ytterligare en intressant aspekt av detta exempel är de omgivande markerna som urfolken i Dawsons texter rör sig över utan att lämna några bestående avtryck. Man kan fråga sig om denna natur, som ju endast utgör transportsträcka mellan platser, i sig ens utgör en plats, åtminstone vad avser just denna platsdimension? Många av de platser som i koloniala sammanhang bildar sådana nätverk av relationer och rörelser, utgör natur i högre eller mindre grad, såsom vattendrag, berg, myrar, skogar, men givetvis även olika typer av bebyggelse. I studiet av detta kan man fråga sig vilka relationer det finns mellan specifika platser, hur rörelserna mellan dem ser ut, om de exempelvis är präglade av kraft och våld (t.ex. erövring), om de rör sig åt båda hållen, eller endast från en plats till den andra, samt vilka det är som rör sig.

Diskussionen av platsskapande i koloniala sammanhang har att ta hänsyn till den i kolonial diskurs och ideologi så vanliga idén om *terra nullius*, det vill säga om natur som inte tagits i anspråk, som outnyttjad potential eller tillgång utan ägare. Denna dimension är givetvis sammanvävd med de två som hittills tagits upp: såväl de vardagliga praktikerna som relationer och rörelser mellan platser förutsätter mänsklig närvaro. All form av mänsklig aktivitet, allt som inte kan sorteras in under Lockes naturtillstånd, hotar att upphäva denna orördhet: exempelvis urfolks naturkunskap, manifesterad i terminologi och dagliga praktiker. Naturens olika funktioner i socioekonomiska system, som föregår kolonisa-

tionen, motsäger tanken på att marken inte är tagen i anspråk och att den således är tillgänglig för nybyggare.

I utforskandet av denna dimension kan frågan ställas vilka aktiviteter, individer, grupper som upphäver tomheten och som befolkar markerna? Om representationer av tomhet, vildmark eller orörd natur skapas är det av vikt att belysa hur detta går till: när framställs naturen som vild och öde och när framställs den som befolkad av människor? Skapandet av både mänsklig närvaro och frånvaro sker på många olika sätt. I denna studie lyfts en specifik typ av språkliga representationer fram, som uppmärksammas tidigare inom forskningen, och som visar sig ha potential att särskilt synliggöra men också dölja grupperns närvaro i markerna: immateriella kulturarv såsom ortnamn och sägner.

Som nämnts är namngivning en central del i det språkliga platskapandet; när vi ger ett område ett namn avgränsas det från resten av världen, platsen individualiseras blir till något vi kan prata om som en enhet (Andersson 1994, s. 8; Cresswell 2004, s. 7ff.). Ortnamnen anknyter även till de båda platsdimensionerna som hittills tagits upp i detta avsnitt. Till att börja med berättar ortnamnen ofta om den dagliga verksamheten som pågår på en plats: namnet *Laxbäcken*, vare sig det används som naturnamn eller bebyggelsenamn, berättar om fiskets betydelse och *Starrmyran* låter oss veta att det starrgräs som vuxit där ansetts betydelsefullt och mest troligt bärgats som kreatursfoder. Ortnamnen sätter ofta fokus på något på platsen som går att relatera till mänsklig verksamhet,¹¹ och som redan nämnts utgör denna verksamhet i koloniala sammanhang ofta något slags nyttiggörandet av naturen. Det bör dock påpekas att ortnamn tenderar att leva över mycket lång tid, och att de för språkbrukarna till slut kan tappa denna typ av beskrivande koppling till platsen i fråga, exempelvis genom att praktiken som hänvisas till inte längre är i bruk. Ett språkligt material som bör nämnas här är de berättelser med namnförklaringar, så kallade folketymologier (Vikstrand 2008), som traderats i folkliga sammanhang. Dessa berättar en berättelse om namnet, men i än högre grad om platsen i fråga.

Ortnamnen är även knutna till den andra platsdimensionen som här tagits upp genom att de skapar relationer mellan platser: namnet *Storsjön* skapar möjliga kopplingar till en eller fler mindre sjöar, *Västerfjället* är

¹¹ Se Strid 1994 om ortnamn som kulturbärare.

relaterat till en specifik referenspunkt från vilken fjället betraktas, och möjligen till ytterligare ett fjäll som, betraktat från samma referenspunkt, befinner sig i ett annat väderstreck. Även namnens språkliga form skapar kopplingar till andra namn med liknande språkform, vilket blir särskilt framträdande i flerspråkiga områden. Två samiska ortnamn i ett sådant område skapar en sammanhållning mellan platserna på ett annat sätt än ett samiskt och ett svenskt namn skulle göra.

När det gäller utforskandet av platsskapande i koloniala sammanhang är alltså ortnamnen och ortnamnsnarrativer en givande ingång, bland annat genom frågorna: vilken grupps namn tillåts prägla platserna och hur framställs relationen mellan konkurrerande ortnamn?

Den tredje dimensionen som Agnew lyfter fram handlar om gemenskap, om en känsla av att höra till en viss plats och om emotionella kopplingar till platser (2011, s. 327). Denna dimension kan vara svårare än de övriga två att närma sig utifrån språkliga representationer eftersom det till stor utsträckning handlar om individuell och kollektiv identitet, vilka är teman som kan vara svårt att sätta ord på. Platserns emotiva aspekter kan åtminstone delvis sägas vara ett aggregat av de övriga dimensionerna: känslan av samhörighet med en plats, att höra till en plats, påverkas av vilka platsens vardagliga aktiviteter är och om man känner sig inkluderad i dessa eller inte. Vi vet även att ortnamn (Andersson 2017) och sägner (Tuan 1991, s. 686) stärker människors platsanknytning. I koloniala sammanhang kan därför detta utforskas genom att ställa den breda frågan om vilka signaler om inkludering respektive exkludering som de språkliga representationerna innehåller.

4. Mänsklig närvaro och frånvaro

IDÉER OM ORÖRD natur, ofta uttryckta med ord som *vildmark* eller *ödemark*, är centrala i kolonial diskurs och kan sägas legitimera nybyggarkolonisation; denna vilda natur saknar ägare och genom att tämja och civilisera en vild och primitiv natur omvandlas markerna till något mer värdefullt, nämligen civilisation (se kapitel 3 ovan). Under lång tid har synen på naturen i väst dominerats av en föreställning om naturen som något skilt från människan. Naturen är enligt detta synsätt per definition det som inte är människor eller skapat av människor. Utifrån de undersökta texterna ställer jag i detta kapitel följande fråga: i vilken utsträckning och på vilka sätt skildras mänsklig närvaro respektive frånvaro före och under nybyggarkolonisationen? Mer specifikt undersöks om representationer av tomhet, vildmark och av natur som är opåverkad av människan skapas och vid vilka tillfällen naturen framställs som vild och öde respektive befolkad av människor. Vidare studerar jag vilka aktiviteter, individer och grupper som upphäver tomheten i texterna och som tillåts befolka markerna.

Kapitlet är upplagt så att det första och andra avsnittet fokuserar på Petrus Læstadius journaler och bland annat hans förhållningssätt till samisk närvaro i markerna. Efter detta vänds blicken mot platsen för de första nybyggarna i de 116 byskildringarna i *Gamla byar i Vilhelmina*. Vart kommer nybyggarna – till tom ödemark, eller till platser med mänsklig närvaro? Efter detta diskuterar jag ortnamnen i *Gamla byar i Vilhelmina*, där särskilt deras potential att upphäva föreställningar om tomhet och av människan opåverkad natur. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion.

4.1 *Markernas olika ansikten*

När Petrus Læstadius skildrar sina egna resor har han många tillfällen att karakterisera sina omgivningar. I dessa beskrivningar och narrativer uppstår till synes motstridiga representationer med avseende på den fråga som här studeras: markerna är å ena sidan vilda och öde, å andra sidan sedan mycket länge bebodda av samer. I det följande diskuterar jag denna till synes paradoxala hållning och hävdar att detta bör förstås utifrån Læstadius idéer om kulturstadier. Slutligen diskuterar jag Læstadius romantiska besjälningar av djurvärlden.

4.1.1 Föreställningen om vildmark

Den bild av markerna som målas upp av Læstadius har alltså delvis karaktären av opåverkad natur: öde, utan transportvägar, och med en ogästvänlighet som tycks stöta bort människan. Särskilt tydligt blir detta när han skriver om nybyggarnas villkor, och närmast följer några exempel på detta. I en diskussion om kostnaden för att ansöka om ett nybygge beskrivs platsen för detta nybygge som ”vilda ödemarken” (Læstadius 1833, s. 325), och marken som nybyggaren Carlberg bröt till åker beskrivs som ”den argaste stenkläpp” (Læstadius 1833, s. 231). Pite lappmarks sena utveckling förklaras delvis ”af den mer sterila och oländiga naturliga beskaffenheten” (Læstadius 1833, s. 433) och apropå i Læstadius tycke orättvisa bestämmelser som drabbar nybyggarna klagar han:

Vi arbeta på en ofruktbar ödemark, af hvilken staten icke har, eller, utan vårt arbete, någonsin kan vänta sig den ringaste afkastning. (Læstadius 1833, s. 391.)

Vid sidan av nybyggarnas hårda villkor är det i beskrivningar av transporter som markerna framstår som allra mest ogästvänliga. När de egna resorna tillsammans med hästen Slompen är föremål för beskrivning så sker dessa bland annat ”i Lappmarkens ödsliga skogar” (Læstadius 1831, s. 317). Återkommande är just de långa avstånden och de svåra transportvägarna – skildrat såväl genom noggranna beskrivningar av resandet som i explicita resonemang och förklaringar för en läsare som är obekant med området. Knutet till de långa avstånden återfinns också stora faror och under flera av sina färder riskerar Læstadius själv livet, på vresiga sjöar, tunna isar och översnöade farvägar. Han konstaterar:

En missionaire har tre hufvudsakliga olägenheter att befara: drunkna, svälta ihjäl eller frysa ihjäl. Än skall han om sommaren vada öfver strida strömmar uppe i fjellen: halkar man ett enda steg, så är man förlorad, derest icke Försynens underbara hand ändå räddar, till prof på sin närvaro. Än måste man med båt färdas de stora sjöarna och se döden i synen i de brusande böljorna, än åter gå på svag is, med fara att få ett kallbad i sjöbotten. I de vilda skogarna och på de ödsliga fjellen kommer man stundom att vandra i mörker och dimma, utan att veta hvart. När matsäcken blir slut, hvar vill man taga bröd? Eller om man vintertiden oförtänt far vill och ej kommer till folk, utan får tillbringa nätterna ute under 40 graders köld, hvad skall man betäcka sig med? (Læstadius 1831, s. 180.)

De faror som sammanfattas i detta stycke exemplifieras också i journalerna genom Læstadius egna äventyr.

De vilda, ödsliga och farliga markerna får läsaren även möta genom Læstadius föreställningar om de utomstående blickar. Det första exemplet hämtas här från Læstadius andra journal. Kontexten är att Læstadius ska hämta sin unga hustru, Carolina Fredrika Hagberg, från hennes hem i Rasbo i Uppland, och ta henne med till norra Sverige. I beskrivningen av detta lever Læstadius sig in i hennes föreställningsvärld. Det är Carolinas blick och den hos dem omkring henne i uppländska Rasbo – så som han föreställer sig den – som läsaren får ta del av:

Förlofvad med en man, hvars irrande lif, som en oväders-fogel, sväfvade i storm och urväder kring Lapplands vilda fjell och skogar, dessa Rimthussarnas hemvist, hvilka tankar måste icke uppstiga i hennes själ. Och när denne man, efter ett års förlopp, skulle komma och hemta henne med sig, måste det icke förefalla något nära, likasom när Alonzo kom och ryckte sin brud med sig till skuggornas rike, der rysliga spöken skulle dansa omkring dem? Huru skulle ej hennes omgifnings föreställningar om nordens aldrig solbeglänsade land, bestorma hennes själ! Hvem undrar då öfver de tårar, i hvilka hennes hjerta stundom utgjöt sig? (Læstadius 1833, s. 97.)

Læstadius ser sig själv genom Carolinas blick; det ”irrande” livet han levt under tiden som trolovad måste ha bekymrat henne, och när han kommer för att hämta hem henne, måste hon ha upplevt det som något hemskt, som om hon tvingades med till dödsriket.¹ Förutom Carolinas föreställningar om sin blivande make är det platsen som utgör fokus för de utomstående blickar. Det råder ”storm och urväder”, fjällen och skogarna är vilda och de är dessutom hemvist åt ”rimthussar”, Edda-diktningens

¹ Læstadius hänvisar till spökballeden om ”Alonzo den tappre och skön Imogine” (Nordberg 1977, s. 73).

frostjättar (Nordberg 1977a, s. 73). Den plats hon är på väg till är evigt mörk, det är ”nordens aldrig solbeglänsa land” (Læstadius, 1833, s. 97), och i liknelsen med Alonzos brud Imogene blir platsen till och med ett dödsrike. Skildringen präglas av starka känslor och den syn på norra Sverige som Carolina och hennes omgivning föreställs hysa är enligt Læstadius en fullgod förklaring till att den unga fästmon gråter vid tanken på den kommande resan dit.

Ytterligare ett exempel på denna föreställda utifrånblick möter läsaren i beskrivningen av händelseförloppet på en gästgivargård i Hälsingland, där Petrus, som han skriver, blir föremål för barmhärtighet, genom att en fänrik och några underofficerare bjuder honom på fisk. Här är det en något ironisk Læstadius som låter sig själv speglas i de finare herrarnas ögon:

Till och med min illa gjorda rock fann nåd för de uniformerade Herrarnes ögon, och man förklarade den rätt passabel, att vara gjord i Lappmarken. Derefter rättade sig förmodligen äfven omdömet om ägaren, ett skogs-djur ifrån det råa mörksens rike, intressant att se för dess raritet, och tolerabelt för dess dressering. (Læstadius 1833, s. 128.)

De uniformerade herrarna värderar inte Petrus rock utifrån ett civiliserat sammanhang, utan de ser dess kvaliteter utifrån en fattig och outvecklad kontext; den må vara illa gjord, men överstiger ändå vad man kunde förvänta sig från denna del av landet. I likhet med föregående exempel är det exotismen som Læstadius föreställer sig präglar den utomståendes syn på norra Sverige – och på honom själv: platsen är rå och mörk i fänrikens och underofficerarnas blick, och Læstadius själv blir ett intressant och ovanligt skogsdjur som domesticerats så pass att det duger som underhållning i någorlunda civiliserade sammanhang.

4.1.2 En kulturell ödemark

Beskrivningarna i Læstadius journaler, av en plats som är öde, vild, farlig och ogästvänlig, pekar mot en förståelse av markerna som orörd natur snarare än arena för mänsklig aktivitet – åtminstone före nybyggarna anlände. En sådan förståelse utmanas dock i Læstadius skildringar av en tydlig samisk närvaro med lång historia. Ett exempel på sådan närvaro återfinns i ett avsnitt i andra journalen där ett slags samisk förhistoria tecknas. Læstadius menar att nybyggarnas ursprung härrör från senare

hälften av 1600-talet medan man behöver gå till 1600-talet före Kristi födelse för att närma sig samernas ursprung (Læstadius 1833, s. 451).

Förutom beskrivningar av samisk historia i markerna och många etnografiska beskrivningar av samiska seder och bruk får läsaren ta del av berättelser om möten med samer; det ingår ju också i Læstadius uppdrag att resa runt bland den samiska befolkningen. Hur kan man förstå denna mycket påtagliga samiska närvaro i relation till framställningen av platsen som vild och öde?

Frågan kan delvis besvaras genom att utforska hur Læstadius konstruerar begreppet *kultur*. Nybyggarkolonisationen innebär för honom i stor utsträckning införandet av just kultur, och denna process framställs återkommande som ett krig:

Den, som drager åstad att eröfra ett fiendtligt land, misslyckas vanligen i sitt förehafvande, om han rycker fram alltför hastigt och långt ifrån sina reserver, så att communicationen blir afbruten. Detsamma händer äfven den, som vill göra den i sjelfva verket ärofullare eröfringen, att medelst cultur taga ett öde land i besittning. (Læstadius 1831, s. 11.)

Citatet ställer här naturen mot kulturen och illustrerar även det höga värde Læstadius tillskriver nybyggarkolonisationen. Ett liknande språkbruk, vilket också liknar exempel på kolonial diskurs från andra delar av världen (se kapitel 3 ovan), återkommer på flera ställen i texterna, exempelvis i den andra journalen när Læstadius motiverar det stora utrymmet skildringarna av nybyggarkolonisationen får uppta i hans text. Han menar att just kulturens framskridande är det viktigaste i ett lands historia, varpå han återkommer till krigsmetaforiken: ”sedan man öfverallt läst huru eröfrare slagit ner härar och förödt riken, kan det för ombytet skull roa att se huru Nybyggare rödja skog och grafva diken” (Læstadius 1833, s. 234).

Naturen som Læstadius skildrar kännetecknas av långa och svårforcerade avstånd, hårt klimat, karga och sterila jordar, farliga isar och forsar, mörker och dimma. Naturen utgör därmed hinder för kulturens införande. Kultivering av området – som Læstadius själv genom sina missionsresor deltar i – blir till en stor bedrift just genom dessa svårigheters övervinnande: den ärofulla erövringen vore inte lika ärofull om det var enkelt. Vad händer då med samerna i Læstadius skildring av platsen som ett slags – åtminstone vad kultur avser – *terra nullius*?

Utifrån resonemangen i de båda journalerna kan man konstatera att

Læstadius *kultur* har två karakteristika, nämligen först och främst att finnas i olika grader, samt att det finns en naturlig, eller åtminstone föredragen utvecklingsriktning, från lägre till högre kultur. Læstadius visar här upp ett kulturhierarkiskt synsätt som under 1800-talet präglade svensk samepolitik (Lundmark 2002).

Att Læstadius *kultur* förekommer i olika hög grad visar sig exempelvis när han diskuterar Tacitus *finnar*, som sägs vara ”en ren jagtnation, stående på den lägsta grad af cultur, lefvande endast för dagen” (Læstadius 1833, s. 470).² Han fortsätter: ”Ett nomadfolk står onekligen på en högre grad af cultur än en jagtnation” (Læstadius 1833, s. 470).

I beskrivningen av samerna visar Læstadius tydligt upp sin syn på förhållandet mellan skogs- och fjällsamer. Om skogssamerna skriver han att ”de stå också på en bättre grad af cultur, än de öfriga”³ (Læstadius 1831, s. 225). Han värderar skogssamerna högt och romantiserar deras levnadssätt, medan fjällsamerna vid flera tillfällen skildras som ociviliserade och råa.

Högst upp i denna hierarki återfinns de jordbrukande folken, och i en diskussion av fjällsamernas kristendomskunskap och undervisning, med hänvisning till liknande förhållanden i resten av världen, konstaterar Læstadius:

Hittills instämma åtminstone historiens vittnesbörd deri, att ett nomadfolk aldrig uppnått den grad af cultur, som ett åkerbrukande. (Læstadius 1831, s. 184.)

Læstadius argumenterar i sina skildringar för att åkerbruket och inte boskapsskötseln bör vara norrlänningens prioritet, bland annat när han lägger ut texten kring nödåren på 1820- och 1830-talet i den andra journalen (se kapitel 6 nedan). Denna åsikt underbygger Læstadius även med idén om den kulturella utvecklingens föredragna bana:

Att ifrån åkerbruk återgå till boskapsskötsel, det är ett steg tillbaks på Culturens bana, hvilket väl intet civiliseradt folk bör taga. Ett odladt land, förvandladt till en betesmark, skall alltid med missnöje och en viss sorglig känsla skådas af menniskovännen. (Læstadius 1833, s. 421.)⁴

² Petrus Læstadius hänvisar här till den romerska historikern Tacitus, vars *Fenni* tolkats som åsyftande samerna (Collinder 1953, Kvenangen 1996, s. 15). Denna tolkning ser inte heller Læstadius själv som någon omöjlighet (Læstadius 1833, s. 470).

³ Med ”de öfriga” avser Læstadius här fjällsamerna.

⁴ I en fotnot till denna passage tillägger Læstadius ett citat av den romerska poeten [s. 63]

När Læstadius skriver om kolonisationen och Norrlands utveckling är alltså begreppet *kultur* centralt. Med krigsliknelser beskriver han kulturens införande. I detta är den dualistiska natursynen tydlig: en ogästvänlig och vild ödemark – den orörda naturen – tas i besittning och erövrats av kultur och åkerodlingen representerar det sätt att leva som står högst på kulturskalan. Samerna däremot representerar för Læstadius lägre grader av kultur, även om det också hos dem återfinns hierarkier. Ett sätt att förstå Læstadius konstruktion av platsen som bebodd och nyttjad av samer, och samtidigt som ett slags orörd natur, är just med avseende på denna skarpa dikotomi mellan natur och kultur, där samerna placeras närmare naturen än den åkerbrukande, och enligt honom högre stående, kulturen som är under införande.

Ett annat tillfälle där det samiska knyts nära naturen, och längre bort från kulturen, är när samernas samhällsordning beskrivs. Ett exempel återfinns när Læstadius illustrerar rikedomens betydelse för sociala hierarkier hos samerna: ”Rang och talent, som hos civiliserade nationer bilda en mer eller mindre stark opposition mot rikedomens envælde, äro här alldeles okända väsenden” (Læstadius 1831, s. 16of.). Denna karakterisering av samernas samhällsordning som något stående i kontrast mot mer ”civiliserade nationer” återfinns också i ett exempel där han diskuterar alkoholkonsumtion och liknar samerna vid ”andra vilda eller halv-vilda nationer i kyliga luftstreck” (Læstadius 1831, s. 140).

I Læstadius skildringar av samerna – särskilt då fjällsamerna – skapas mer eller mindre bildliga kopplingar mellan samerna och djurvärlden. Ett exempel på detta återfinns när han beskriver fjällsamernas skick när de gästar den bofasta befolkningen vid kyrkplatsen – här en scen hämtad från hans egen fars hem:

Här ligger de ofta så tjockt, som en fårscock i ketten, så att man måste varligen klifva öfver kropparna, om man skall slippa fram. Nu händer ibland, att de blifva alltför stormiga i ruset, och då pläga gubben drifva ut hjorden. (Læstadius 1831, s. 151.)

Här liknas samerna vid en fårscock, en hjord som ägaren av huset tvingas driva ut när de blir alltför oregerliga. Liknande kopplingar mellan sam-

(Forts. not 4) Vergilius: ”Impius hæc tam culta novalia miles habebit, Barbarus has segetes”, (Læstadius 1833, s. 421), dvs. ”En gudlös soldat skall besitta dessa välplöjda nyodlingar, en barbar skall bli ägare av dessa sädesfält” (Nordberg 1977, s. 94).

erna och naturen återfinns här och där i texterna. Exempelvis beskriver Læstadius jojken som ett ”naturläte”:

Melodierna, som kallas *wuolle*, pl *wuoleh*, äro otaliga, somliga sorgliga, andra glada, stolta o. s. v. De äro högst uttrycksfulla naturläten, att jag så må säga, men låta för Svenska öron vanligen högst vidriga, ehuru, af goda röster afsjungna, de ändå ej sakna ett visst behag. (Læstadius 1831, s. 84.)⁵

Det samiska blir för Læstadius i vissa avseende ett slags förstadium till det av en högre kultur präglade kommande agrarsamhället, vilket tydligt illustrerar inte bara kulturhierarkier, utan också hur de olika stadierna ses som utvecklingsstadier. Han lyfter exempelvis fram det samiska som rent utav en förutsättning för kolonisationen genom handeln med så kallade slaktrenar och han säger att om det inte vore för samerna så skulle området fortfarande vara ”en fullkomlig ödemark, der den Svenska colonisation ej börjat” (Læstadius 1833, s. 27).

Naturen blir hos Læstadius tillräckligt vild, svår och besvärlig för att skapa en tydlig kontrast mot den kultur och ordning som kolonisationen för med sig. Samerna, som Læstadius har nära band till och som han värderar högt – åtminstone vad gäller skogssamerna –, blir i detta tankebygge på olika sätt förknippade med denna natur och inplacerade på en tidig nivå i en kulturhierarki.

Avslutningsvis bör följande citat lyftas fram, som visar levnadssättets betydelse för Læstadius kategorisering av människor som antingen samer eller svenskar. När en same blir nybyggare, menar Læstadius ”så blir han helt och hållet Svensk, och kan i en sednare generation icke skiljas från Svenskar” (Læstadius 1833, s. 480). Detta menar han bevisar att det är omständigheterna och inte en medfödd natur som hindrar samerna att bli mer kultiverade (ibid.).

En konsekvens av Petrus Læstadius syn på svenskt och samiskt, illustrerat ovan, tillsammans med hans vurm för införandet av ett agrarsamhälle i de områden han skildrar, blir att det samiska riskerar att försvinna. En av nybyggarkolonisationens grundläggande logiker enligt exempelvis Verachini (2011) är ju också att det koloniserade folket på ett eller annat sätt måste försvinna (se avsnitt 1.6 ovan).

⁵ Jfr Læstadius 1831, s. 158. Grundström anger lulesamiska *wuollē* i betydelsen ’joj, jokning’ (1950–1951, s. 1445).

4.1.3 Att röra sig i naturen

Ytterligare ett sätt som separerar samerna och nybyggarna från varandra i journalerna har att göra med rörelser genom markerna. Som illustrerats ovan medför Petrus egna resor genom den norrländska naturen stora svårigheter. För samerna finns dock inte samma problem. Samernas kunskap och erfarenhet och till synes obesvärade resande genom markerna, ställt mot Petrus svårigheter, skapar en upplevelse av att de inte fullt ut befinner sig på samma plats. Læstadius har också svårt att hitta till samerna. Hans arbete som missionär handlar till stora delar om att genomföra resor till samer, men ofta är det svårt för honom att hitta. I första journalen beklagar han sig över dessa svårigheter, efter att ha försökt hitta några samiska hushåll på Udtja-Tjavelk, ett vidsträckt område mellan Arjeplog och Jokkmokk:

Detta skogsland, utgörande gränsskogen mellan norra och södra Lapp-marken, håller kan hända sina 20 à 30 quadratmil. Huru skulle man inom en sådan vidd finna någon enstaka hydda. (Læstadius 1831, s. 418.).

I en berättelse i journalen färdas Læstadius enligt en vägbeskrivning han fått av den svenska mannen Benjamin, på väg att söka upp fiskare-samen Unnas vid sjön Madtaure. Han hittar inte dit han ska och skriver att svenskar inte ger vägbeskrivningar på ett lika bra sätt som samer. Han påtalar att han flera gånger följt samers vägbeskrivningar till platser han aldrig förut besökt och att han då hittat fram:

De beskrifva berg, sjöar, kärr o.s.v. så väl, att man lätteligen igenkänner dem. (Læstadius 1831, s. 430f.).

Det visar sig att Benjamins beskrivning var alltför odetaljerad för att leda Læstadius rätt och i stället får han förgäves irra omkring i skogen och sedan upp på ett berg för att där kunna se sig omkring. Uppe på berget hör han på avstånd en ”menniskoröst, som *joikade* (sjöng)” (Læstadius 1831, s. 432) och som han ropar efter, men utan resultat. Læstadius vågar inte följa rösten ”in i den mörka gränslösa skogen”, en röst som han antar tillhörde ett vallhjon med renar, eller någon som jagade, utan letar sig tillbaka efter stigen för att till slut hitta fram till Unnas boplatz (ibid.). Väl där kan han konstatera att ingen människa fanns på plats. Han berättar att fiskaresamer har flera visten och att det är svårt att veta var man ska söka dem. Han betonar sin vilshenhet med följande:

Jag visste alldeles icke, hvart jag skulle vända mig i denna för mig alldeles okända ödemark, för att finna någon menniska. (Læstadius 1831, s. 432f.)

Tveksam över i vilken riktning han sedan ska gå, eller om han ska stanna över natten, letar han runt stranden efter en båt eller något tecken på att Unnas snart skulle komma tillbaka. Utan att finna något beslutar han sig för att börja gå och just då dyker en ung same vid namn Lars Larsson upp. Det visar sig att också han söker Unnas, och när han ser sig omkring efter tecken finner han en pinne nedstucken i marken, som pekar åt nordväst. Lars Larsson drar slutsatsen att Unnas begett sig till ett läger i den riktningen. De går tillsammans åt det hållet och mycket riktigt finner de Unnas där. Læstadius konkluderar:

För mig, som var obekant, hade det varit omöjligt att hitta dit. Staken vid stranden, som utvisade kosan, var der med flit just till detta ändamål nedsatt; men icke kunde jag, såsom ovan vid sådana slags tecken, draga deraf någon slutsats. (Læstadius 1831, s. 436.)

Som nämnts reser samerna och Petrus inte riktigt genom samma marker. Den farliga vildmarken som gör att Petrus känner sig hotad till livet, de ogästvänliga och ödsliga markerna, är inte samma platser som de som samerna känner så väl och färdas så lätt igenom. Att samerna och nybyggarna inte riktigt skulle befinna sig i samma natur för tankarna till parallellteorin (se avsnitt 2.1 ovan).

4.1.4 Personifiering

Ett stildrag hos Læstadius, som avviker från den nyttobaserade natursynen, är den romantiska personifiering av djurvärlden som återkommer med jämna mellanrum i journalerna. Detta stildrag kan sägas utmana idén om *terra nullius* på ett helt annat sätt än mänsklig närvaro gör, nämligen genom att dessa drag av romantisk natursyn tillskriver naturen själv vilja och agens. Det rör sig främst om ripor, tjädrar och fiskar, som ges mänskliga egenskaper och beteenden, men också om vägglöss. De sistnämnda beskrivs som ”snåla gästväner”, vars ”gamla fosterland lidigt en total förstöring” i och med att en lada brunnit ned, samt att de ”ej hunnit blifva fullkomligt hemmastadda” i det nya huset, vilket är till stor glädje för bland annat Petrus själv som ska sova över i just det huset (Læstadius 1831, s. 45).

Ripornas parningsbeteende skrivs in i ett dramatisk narrativ om otrohet där hanarna bland annat duellerar ”i furialisk⁶ förbittring” med varandra (Læstadius 1831, s. 267). När ripungarna om hösten har växt upp, beskriver Læstadius de förändringar i ripornas beteende som då sker så här:

Då tyckes det förra *societat conjugalis* och *paterna* (familjeförhållandet) upplösa sig och öfvergå till ett allmännare samhällslif. (Læstadius 1831, s. 285f.)

Tjädrarnas beteende skrivs också det in i en mänsklig föreställningsvärld, exempelvis när den äldsta tjädern i vinet blir ”Stor-Herre”, ”såsom nu i Turkiet den äldsta prinsen af Ottomanniska riket blir Stor-Sultan” (Læstadius 1831, s. 318).

Aldrig blir personifieringen dock så utbyggd och initierad som då Læstadius breder ut texten kring områdets många fiskarter. Laxöringen, ”fiskarnas konung”, kämpar först emot efter att ha fastnat i nätet, men lägger sig sedan ”alldeles stilla som en klabb på botten och tänker: *Levius fit patientia quidquid corrigere est nefas* (tålmod öfvervinner surkål)” (Læstadius 1833, s. 69). Denna fisk är, enligt Læstadius, *tapper* och dessutom den mest *ordentliga* av fiskarna: ”ty han håller sig, såsom det tyckes, troget till *en* maka. Hvarken svartsjuka eller flygtighet synes göra någon oreda i hans ägta förbund” (ibid.) till skillnad från abborren som inte har ”det minsta begrepp om äkta band” (Læstadius 1833, s. 69f.).

Detta till synes triviala användande av personifiering bryter på ett lekfullt sätt igenom den dominerande antropocentriska berättelsen om ödslig, tom och farlig vildmark, som skall nyttogöras genom uppodling, och låter naturen själv upphäva och ”befolka” tomheten.

4.1.5 Læstadius och Hogguér på gemensam resa

Detta avsnitt avviker något från de övriga genom att jag här lyfter in ytterligare en text, nämligen den tyske friherren Daniel Hogguérs *Reise Nach Lapland Und Dem Nordlichen Schweden* (1841), här läst i svensk översättning av Harry Blomberg och utgiven 1928.⁷ Hogguér och Læstadius kom

⁶ Baseras på ordet *furie* med betydelserna ’raseri, häftighet, våldsamhet, hetsighet’ (SAOB F – 1841).

⁷ Hogguér, 1928, *Vildmarksliv i Lapland. För hundra år sedan. Med bilder efter teckningar av författaren. Översatt av Harry Blomberg*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. [s.68]

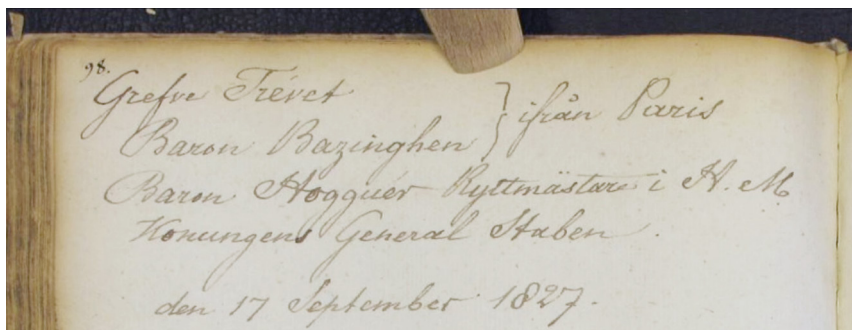
att sammanstråla hos Pastor Fjellström i prästgården i Arjeplog i mitten av september 1827, för att sedan resa tillsammans till samerna på fjället Barturte, en resa som båda författarna tar upp i sina respektive skildringar. Dessa passager i Læstadius journal är mycket intressanta eftersom han där får möjlighet att skildra lappmarken utifrån hur han föreställer sig att den ter sig för en utomstående betraktare (jfr tidigare i detta kapitel). Förutom att ge alternativa beskrivningar av händelseförloppen, mot vilka Læstadius text kan diskuteras, erbjuder Hogguérs skildring i sig intressanta iakttagelser.

Hogguér var en före detta ryttmästare i svenska armén och reste tillsammans med två unga franska adelsmän. Innan de kom till Arjeplog hade de under ett par månader rest genom Sverige på väg till norra Sverige för att där få vistas bland samerna ”som mer än något annat folk i Europa leva efter naturens lagar” (Hogguér 1928, s. 10).

Læstadius beskriver i journalen att han fått brev från kronofogden Herr Per Forssell, där det framkommer att tre resande är på väg till Arjeplog, att de vill se samerna och deras levnadsätt och att han hänvisat dem till Petrus Læstadius eftersom han var den som bäst visste var samerna befann sig. Petrus skickar bud till samerna på fjället Barturte med meddelande om att det är främmande på intåg, eftersom han är oroligt att de ska bli skrämnda och fly när de väl kommer. Han skriver vidare i journalen om de främmande herrarna: ”De voro Grefve Trevet samt Baronerna Hoguer och Bazangan⁸ (jag vet icke, om jag stafvar namnena rätt, ty jag har ej sett dem skrifna)” (Læstadius 1831, s. 458). Med sig som skjutsbonde har de främmande herrarna den samiska mannen Stor-Anders. Efter att ha rekryterat ytterligare bärare beger sig hela sällskapet i slutet av september i väg mot fjället Barturte till de samer som befinner sig där vid tillfället.

(Forts. not 7) Blomberg har utelämnat långa avsnitt av Hogguérs text i den svenska översättningen. Bara i den del av texten som behandlas här är åtskilliga sidor med text utelämnade. Jag vill här tacka professor emerita Anita Malmqvist som gått igenom originaltexten och översättningen för att se vad som översättaren utelämnat, samt genomfört en granskning av översättningen av de textpassager som citeras i denna essä. De av översättaren utelämnade avsnitten omfattar exempelvis beskrivningar av kyrkans organisation i lappmarken, stickande insekter, fjällripor och andra djur, norrsken samt etnografiska utläggningar om samerna. De utelämnade passagera berör endast i mycket ringa utsträckning själva resan och händelser i anknytning därtill. Dessa avsnitt har ej heller tagits med i denna analys.

⁸ Hogguér själv ger inte mycket upplysningar om följeslagarna. I inledningen till [s. 69]

Figur 5. Landsarkivet i Härnösand (HLA), Arvidsjaurs kyrkoarkiv, L1a:1 (Räkenskaper för kyrka. Huvudräkenskaper 1640–1889), s. 98.

Arne Nordberg har gjort en kortfattad jämförelse mellan de båda texterna (1974, s. 97ff.) och han vänder sig mot vad han uppfattar som en överdrivet romantiska skildring av Læstadius själv i Hogguérs text – som ett slags oförfärdlig idealist. Enligt Nordberg stämmer detta inte överens med Læstadius egen skildring. Vidare lyfter Nordberg fram skäl till varför han betraktar Læstadius skildring som den mest övertygande av de två; till att börja med skrev Hogguér sin text många år efter själva resan, och dessutom anger han året 1828 medan resan i själva verket alltså ägde rum 1827. Lennart Öhman lyfter fram en anteckning i en av Arvidsjaurs kyrkböcker som stöd för att året mycket riktigt ska vara 1827 (Öhman 1991, s. 72). Öhman menar att kyrkboken använts som gästbok i detta fall. I figur 5 återfinns nämnda anteckning.

Nordbergs jämförelse är som sagt kortfattad och fokuserar till stora delar på Hogguérs porträtt av Petrus Læstadius. I det följande kommer jag att textnära följa de båda skildringarna en bit på resan. Men före det krävs några rader om vad en sådan jämförelse kan och inte kan belysa. Vad är egentligen en reseskildring – och vad gör den anspråk på att innehålla? Vad kan ligga bakom eventuella skillnader mellan Hogguérs skildring och Læstadius? Årtal, ortnamn och personnamn är sådant som lätt kan blandas ihop när en text, som i Hogguérs fall, författas utifrån anteckningar tio år efter händelserna utspelat sig. Den exakta ord-

(Forts. not 8) utgåvan av Hogguérs bok skriver Harry Blomberg att det rör sig om ”den franske greven Trévet och ännu en fransk ädling med okänt namn” (Hogguér 1928, s. 5).

ningen för vissa händelseförlopp och vilka som varit med vid vilka tidpunkter, kan säkert också hamna i oordning. Sedan tillkommer sådant som har att göra med vem det är som observerar. Givetvis kommer vissa delar av en händelserik resa i dessa områden att vara mer intressanta för en tysk friherre än för en ung missionär och vice versa. Vad som tas upp, och hur stor plats det ges, är helt avgörande av vem betraktaren är. Ännu mer individuellt blir det när vi kommer ner på upplevelsen av vad som sker, det vill säga det som sker inuti betraktaren – exempelvis vid åsynen av ett naturlandskap. Upplevelser av detta slag ändrar också form med tiden. Vilken är den korrekta upplevelsen att förmedla i en reseberättelse? Den som finns på plats omedelbart efter händelsen? Eller den som finns kvar, tolkad och genomtänkt, tio år senare?

I fortsättningen är jag inte intresserad av vilken av texterna som mest korrekt eller övertygande skildrar platser och skeenden sett ur en objektiv synvinkel. I stället tänker jag följa sällskapet på vägen från Arvidsjaur till Barturte och lyfta fram några skillnader mellan texterna och utforska vad de kan tillföra till diskussionen av Petrus Læstadius och hans skildring. Åter till Arjeplog.

Från Arjeplog till Benjamin Burman

Första etappen för sällskapet går från Arvidsjaur till nybyggaren Benjamin.⁹ Först färdas de i roddbåt på Hornavan till en liten vik, varefter de går till fots genom skogen. Læstadius skildrar detta kortfattat: ”Vi rodde till Ripak-viken och gingo sedan derifrån öfver skogen” (Læstadius 1831, s. 459). Han berättar att de stannar för vila och för att äta vid foten av berget Arnabuout, att en tjäder dyker upp och att herrarna harmades över att den flög iväg innan de hann skjuta. De kommer sedan fram till sjön Juolgnen, som ligger en halvmil från Benjamins nybygge. Nu är herrarna är trötta och Læstadius ber dem sitta och vila medan han hämtar båtar: ”jag sprang mest hela vägen samt skyndade det fortaste jag kunde; men väntan blef ändå för dem nog lång” (Læstadius 1831, s. 459). Læstadius skildrar denna första sträcka mycket kortfattat.

Hogguér lägger ut texten mer och före tidpunkten då Læstadius ger sig av för att hämta båtar har läsarna bland annat fått möta en skildring

⁹ Nybyggaren Benjamin Burman förekommer i flera avsnitt i Læstadius journal.

av Hornavans skönhet, som jämförs med de schweiziska sjöarna, av skogslandskapets beskaffenhet samt en beskrivning av två tillfällen då de med risk för livet tvingas vada över strida forsar.¹⁰ Hogguér beskriver hur hans eget förslag att binda ihop sällskapet med ett rep, räddade flera av dem från att dras med i forsen och han avslutar:

Efter den mest mödosamma fem timmars marsch, som gärna kan tänkas, kommo vi tämligen sent på aftonen fram till sjön Rappen. Læstadius gav sig genast av för att skaffa båtar; vi andra slog oss ner kring en stor eld, som uppgjorts huvudsakligast för att visa missionären var han skulle landa och hämta oss. Efter en timmes förlopp kom han också tillbaka med två båtar och deras ägare, den nybyggare, som vi skulle övernatta hos. (Hogguér 1928, s. 98.)

I Hogguérs version återkommer alltså Læstadius med två båtar, tillsammans med en nybyggare, medan Petrus själv menar att Benjamin inte ens var hemma när han kom till nybygget:

Benjamin var sjelf borta efter brunnehnar, och endast hustrun hemma, hvarföre jag också ensam måste ro och med stor möda förmådde draga båten öfver en liten märka,¹¹ som måste passeras, innan man från Rappen kommer in i Juolgnen. När vi kommo fram till nybygget, var Benjamin hemkommen. (Læstadius 1931, s. 459f.)

Det är två rätt olika beskrivningar av resan som möter läsarna av de båda texterna. Detta gäller särskilt den avslutande sträckan, från sjön Juolgnen till Benjamins nybygge vid sjön Rappen. Læstadius hela beskrivning ingår i citatet ovan och innehåller som synes inga uppgifter om roddfärden från Juolgnen till nybygget i Rappen. Hogguérs beskrivning lyder så här:

Vi inskeppade oss, och nu började den egendomligaste båtfärd som jag någonsin varit med om. Det var ganska mörkt, och emedan Rappen liksom Hornavan är överströdd av holmar och undervattensklippor, stötte vi upphörligt på grund. Ibland måste våra förare hoppa i vattnet för att flottaga båten och ibland måste de

¹⁰ Bland annat skriver Hogguér såhär om sjöarna: ”Denna sjö är den vackraste och mest romantiska jag någonsin sett, de schweiziska sjöarna, som jag väl känner, icke undantagna. Skillnaden ligger däri, att medan de sistnämndas stränder äro bebyggda, äro den förstnämndas vilda och öde, men naturen är lika storslagen” (Hogguér 1928, s. 95f.).

¹¹ Så här skriver Læstadius tidigare i journalen om detta ord: ”Märka kallas i Lappmarken den väg, man till lands måste tillryggalägga mellan tvänne sjöar eller båtleder. På Lappska kallas den *Muorke*, och ordet är sannolikt af Lapskt ursprung. Man plägar nämligen [s.72]

stiga ur och draga vår farkost över någon mindre landtunga för att bespara oss tiden och mödan med att ro omkring densamma. Två gånger kantrade den båt i vilken jag satt och hade till slut blivit så läck av de ideliga grundstötningarna, att flera av oss hela tiden måste ösa medan de övriga rodde. Stundom roende och stundom gående, ibland till lands, ibland till sjös och inte sällan i sjön, anlände vi äntligen till nybygget Rappen. (Hogguér 1928, s. 98f.)

Endast en av skillnaderna mellan Petrus Læstadius och Hogguérs beskrivningar kan inte vara korrekt återgiven i båda berättelserna, nämligen huruvida nybyggaren Benjamin Burman följde med Petrus tillbaka från nybygget med båtarna för att hämta upp herrarna. Allt annat skulle kunna vara skillnader hänförliga till vem betraktaren är och textens syften och utformning.

Denna resa förekommer mot slutet av Læstadius journal, och läsaren har tidigare i texten fått uppleva naturskildringar, vådliga båtfärder och andra dramatiska händelser, medan Hornavan, skogen och forsarna är nya för Hogguér. Avstånden tycks också vara längre i Hogguérs version. Detta illustreras på ett närmast komiskt vis med att herrarna är trötta efter ”den mest mödosamma fem timmars marsch, som gärna kan tänkas” (Hogguér 1928, s. 98) och sätter sig att vila medan Læstadius i stället enligt egen utsago *springer* de fem kilometer som är kvar till nybygget och ror tillbaka med båt. När det gäller den enligt Hogguér mycket märkliga båtfärden så skildras den av honom inte som ett farligt äventyr, utan snarare som ett mödosamt och närmast misslyckat företag. Om båtfärden var så besvärlig som Hogguér beskriver var det kanske inte ett alltigenom lyckat val av färdväg och färdsätt av guiden Læstadius, och kanske passade episoden kanske inte in hans skildring av tiden tillsammans med de främmande herrarna?

När de kommit hem till Benjamin beskriver Læstadius herrarnas begivenhet på märgben, en delikatess de också bjuds på av värden. För

(Forts. not 11) draga båten med sig öfver land, när det icke är långt ifrån den ena sjön till den andra. Detta kallas *Muorkat* och kommer förmodligen af *muora* (trädd), emedan man lägger ved-trän, stakar och dylikt tvärs öfver den väg, som man ämnar fara fram, på det att båten må gå lättare, ty i den mjuka mossan går det mycket tungt. Mellan hvar och ett trädd, som sålunda lägges tvärs öfver vägen, är ej större afstånd än ungefärligen halfva båtens längd, så att han alltid går på dem. Vid elfverna kallas all den led, som måste tillryggaläggas landsvägen, *Mårka*, den vare sig huru lång som helst, och hela skogstrakten vid en sådan led kallas äfven *Mårka*” (Læstadius 1931, s. 154f.).

Hogguér utgör Benjamins nybygge ett slags sista utpost och med en närmast symbolisk geografisk placering:

Detta nybygge, vilket låg alldeles under polcirkeln, var det sista vi påträffade liksom denna natt var den sista vi tillbringade under tak. (Hogguér 1928, s. 99).¹²

Dagen efter återger Hogguér ”en rörande scen”, nämligen Petrus Læstadius som ger nattvarden till en gammal same som sedan en tid tillbaka inväntade livet slut i nybyggarens lada.¹³ Han skriver avslutningsvis:

Det var första gången, som vi sågo vår vän missionären utövande sitt kall, och ehuru han omedvetet i hela sitt uppträdande kanske hade något teatraliskt, så kunde vi dock icke känna annat än livligt intresse, ja, uppriktig aktning för såväl honom själv som hans vördnadsvärda kall. (Hogguér 1928, s. 99f.)

Petrus beskriver detta längre fram i texten, men nämner egentligen inte något om vad som sker i ladan utan ägnar i stället utrymme åt att teckna ett porträtt av den 90-åriga Pehr Tjonks liv (Læstadius 1831, s. 464f.). Petrus berättar att en av herrarna som närvarade i ladan hade beskrivit akten som ”*tres imposant et majestueux*” (ibid., kursiv i original).¹⁴ Petrus fortsätter: ”Det var dock endast en hö-lada som utgjorde vårt tempel!” (ibid., s. 465.)

Äntligen i samernas värld

Efter en natt – den sista under tak – reser de vidare med båt längs sjön Rappen och anländer efter fyra timmars rodd i blåst och höga vågor (Hogguér 1928, s. 103) till en kåta där fiskaresamen Sjul Nilsson, Skaff-Sjul, befann sig (Læstadius 1931, s. 460). Hogguér är sig nu äntligen i samernas värld och beskriver sina upplevelser av kåtan och värdfolket. Sjul bjuder på kokad laxöring. Efter måltiden beger de sig upp på fjället Barturte.

¹² Noteras bör att Polcirkeln idag löper över sjön Tjeggelvas/Tjeggelvas något längre norrut. På de ca 200 år sedan resan ägnade rum har Polcirkeln förvisso rört sig ca tre kilometer norrut (Ekman 1991) men även med hänsyn taget till detta för beskrivningen av nybyggets placering betraktas som något tillrättalagd.

¹³ Dessutom återges ett par anekdoter rörande samernas kristendomskunskap som Læstadius ska ha återgett.

¹⁴ Det vill säga imponerande och majestätisk.

Uppgifterna går här isär i de båda skildringarna. Vad som dock stämmer överens är att de till slut kommer upp på fjället Barturte och får betrakta utsikten. I Petrus Læstadius narrativ nås ett slags crescendo när sällskapet äntligen kommer högst upp på fjället:

Jag ville föra herrarne till den öfversta kammen af fjellet, hvarifrån man har utsigt både norrut och söderut; de, som tyckte sig trötta af dagens mödor, tyckte, att det började blifva långt; men jag var ihärdig och vann målet. De blefvo också rätt nöjda med sin möda, när de kommo fram. I ett ögonblick höjde sig den nordliga världen med sina majestätiska fjellar och mötte våra ögon. Fransmännen utbrusto: *Voilà une vue de Suisse! C'est charmant!* (Læstadius 1931, s. 461f., kursiv i original.)

Stämningläget är positivt där uppe på fjälltoppen och den majestätiska vyn imponerar. Att Arjeplogsfjällen går att jämföra med de mer berömda vyerna i Schweiz är något Læstadius väljer att fokusera på. Hogguér är som tidigare mer detaljrik. Men hos honom är stämningläget också ett annat. Jag låter här hans beskrivning stå med i sin helhet:

Då vi sågo ner mot dalen och den väg vi vandrat, utbredde sig en härlig och sällsam tavla för våra ögon. Vädret hade klarnat och det väldiga panorama, som mötte våra blickar, erinrade mig livligt om utsikten från Rigi. Även härifrån såg man en mängd större och mindre sjöar och väldiga floder som långsamt flöto fram genom sköna och gröna dalar. Även här var man omgiven av bergkammar och i fjärran såg man en mäktig fjällkedjas jöklar och höga snötappar. Men i stället för att vara smyckade med städer, byar, gårdar och givmilda, yppiga ängar lågo dessa dalar öde, tomma och obodda. I stället för att visa resenärerna gröna vinodlingar eller alpängar med vacker, glänsande boskap, visade dessa höjder ingenting annat än karg, förkrympt vegetation – en oöverskådlig gul mossmatta på vilken renhjordarna sökte bete. Här är naturen allvarlig, vild och vemodig, här har civilisationen ännu ej satt några spår, ty man ser sällan några antydningar om mänskligt liv i dessa ödemarker. Denna omätliga ensamhet och åsynen av den storartade naturen, denna dödstystnad – allt gjorde ett obeskrifligt melankoliskt intryck på oss alla. Vi försjönko alla i dyster och stillatigande åskådan och var och en skyggade för att bryta tystnaden. Mycket skulle jag ha givit för att få höra aftonringningen i en avlägsen by, en gårdvars skall, den harmoniska och vänliga klangen av en koskälla, kort sagt: vilket som helst budskap om att människor, civiliserade människor, bodde i närheten. (Hogguér 1928, s. 107f.)

Denna melankoli har läsaren mött en gång tidigare, nämligen vid Hogguérs första beskrivning av naturen efter den första roddturen över Hornavan. Där skriver han så här:

Man kan inte genomvandra dessa nejder utan att gripas av en obeskrivlig beklämning och ett djupt vemod; här finnes intet, som fröjdar ögat eller värmer hjärtat; naturen tycks ha förgätit detta land eller genom en kraftuttömning i andra delar av världen berövat sig förmågan att här frambringa något. (Hogguér 1928, s. 97.)

Naturen är mycket viktig i Petrus Læstadius texter och den presenteras i många skepnader: vild, farlig, ogästvänlig, obrukbar, ofruktbar, men också vacker, rik på fisk och fågel och med stor potential för framtida kultivering och civilisationsbygge. Naturen i Læstadius text, när den ses ur de främmande herrarnas ögon, är däremot inte särskilt vild och farlig, utan fokus ligger på det sublimala. Någon skynt av herrarnas melankoli och vemod går inte att finna hos Læstadius. Hogguérs melankoliska tolkning av den norrländska naturen avviker från 1800-talets romantiska landskapsideal, som enligt Eliasson ofta präglar tyska skildrare (Eliasson 1991, s. 8).

Under färden från Arvidsjaur har hittills inte mycket sagts om följeslagarna till de tre herrarna och Petrus. De framskyntar kort hos Læstadius, när han berättar att de i sällskapet som bär tungt hamnar efter under vandringen genom skogen, och likaså hos Hogguér när han berömmar samernas skicklighet att ro under färden över Rappen. I detta skede av berättelsen, efter crescendo uppe på Barturte, får vi hos Læstadius veta att en samisk kvinna som följt dem från Benjamins nybygge skickades iväg för att förbereda samerna om de främmandes ankomst så att de inte skulle bli förskräckta när de kom. Någon annan same nämns inte av Læstadius. När de tidigare begav sig från Sjuls kåta mot Barturte berättade Hogguér att två samiska kvinnor anslutit till följet och att en av dem heter Brita. Brita beskrivs av Hogguér som vacker och han nämner att hennes far var en svensk tjänsteman. Den andra kvinnan beskrivs däremot som mycket ful och att hon lider av ett förstört nervsystem, en sjukdom han menar att många kvinnor i dessa områden lider av (Hogguér 1928, s. 106f.). Brita fyller en viktig funktion något längre fram i Hogguérs text. Han återger där ett samtal han har med henne där Brita försöker förstå varför de har företagit denna resa. Hon säger till honom att hon tror att han är en sådan som hon sett i Gällivare på en marknad, som letar efter en samisk familj att dra omkring med ute i världen för att visa upp mot betalning (Hogguér 1928, s. 111). Hogguér frågar då vad hon skulle svara om han erbjöd en stor summa pengar för just detta, varpå hon svarar att hon inte skulle tro honom, även om hon fick pengarna i

förskott, och anledningen därtill, menar hon, är att alla främlingar är falska mot samerna, att de hatar samerna utan orsak. Hogguér avslutar: ”Jag, tillfogade hon med en ganska kokett blick, ’hatar er inte, men jag kan aldrig tro er’” (Hogguér 1928, s. 111f.).

Som visar sig längre fram i denna text namnger Læstadius såväl samer som svenska nybyggare och inte sällan får läsaren veta åtskilligt om personernas liv och historia. Det är därför intressant att notera att samer följer med redan vid avfärden från Arjeplog, och att fler samer tillkommer under resans gång utan att detta ges utrymme av honom i texten. Uppdraget är att ledsaga de främmande herrarna till samerna och det kan hända att de medföljande samerna skulle störa den berättelse som Læstadius försöker åstadkomma: han leder herrarna till en storslagen utsikt från fjället och till de fascinerande samerna. Det faktum att de hela vägen befinner sig i samiskt land och åtföljs av samer passar kanske inte in i denna dramaturgi?

Till kåtalaget på Barturte

Den sista delen av resan till kåtalaget på fjället Barturte är hastigt avklarad hos Læstadius: enligt skildringen sover de en natt i Amul Henrikssons kåta och dagen efter kommer samnen Amul Andersson till dem, bugar sig djupt, och ber dem följa med till kåtalaget, vilket de också gör.

I Hogguérs skildring färdas de från den melankoliska scenen uppe på fjället till den nyss nämnda Britas kåta, där de tillbringar natten. Enligt Hogguér är detta den första övernattningen i en kåta och om vi försöker få ihop de båda skildringarna så skulle detta motsvara natten i Amul Henrikssons kåta.¹⁵ Læstadius beskriver Amuls kåta som ”en tråkåta, som är belägen i skogsbrynet” (1931, s. 461) och Hogguér beskriver Britas kåta med att den är byggd av trä och bildade en åttahörning med så pass trubbiga hörn att den verkade rund (Hogguér 1928, s. 109).

Vägen till Britas kåta är i Hogguérs skildring svår att finna på grund av mörker och dimma. De följer små vita stenar som Brita lagt ut för att hitta vägen, men till slut blir det för mörkt. Hogguér har lyckligtvis med sig en kompass och med dess hjälp han lyckas navigera rätt. Om detta skriver han:

¹⁵ Noteras att Hogguér beskriver att de sover i Amul Anderssons kåta några dagar längre fram (1928, s. 125).

Att jag, som var främling i trakten, hade kunnat leda hem ortens eget folk, tycktes dem nästan övernaturligt; de betraktade min kompass från alla sidor och voro inte långt ifrån att uppfatta den som en trolleriapparat och mig själv som en mäktig och skicklig trollkarl. Hela kvällen var denna mystiska händelse deras samtalsämne. (Hogguér 1928, s. 108f.)

Læstadius nämner ingenting i sin skildring om någon kompass. I Hogguérs berättelse fyller episoden med kompassen åtminstone två funktioner: dels framstår Hogguér själv åter som rådig och som den som tar initiativ och räddar sällskapet ur en knipa (jfr hans förslag att använda ett rep när de skulle vada över forsen tidigare), dels introducerar han ny teknologi för urfolket – en litterär trop som känns igen från andra koloniala reseskildringar.

Natten i Britas kåta skildras av Hogguér som en stor plåga: den rökfyllda luften kvävde dem, Hogguérs längd gör att han bränner fötterna när han rätar ut benen, och de tvingas uthärda en fruktansvärd stank, stora råttor, hundarnas skall och tjut, ”oupphörliga slagsmål, småbarnens skrik, kölden och fuktigheten” (Hogguér 1928, s. 110). Hogguér beskriver det som att de stannar ”hos Brita uppe i Barturtefjällen” i en hel vecka (ibid., s. 113).

De två skildringarna av tiden tillsammans med samerna på fjället Barturte skiljer sig avsevärt åt. Enligt Læstadius går de alltså vidare till det stora kåtalaget efter natten i Amul Henrikssons kåta. När de kommer dit möts de av en stor mängd samer och Læstadius förundras över att så många samlats. Han beskriver att ett stort sorl utbryter när de hälsade på varandra och att till och med de främmande herrarna lärt sig att hälsa med det samiska ”Pourist, Puorist!” (Læstadius 1931, s. 463), vilket motsvarar *god dag*. De främmande herrarna ber att få se en stor renhjord och i utbyte mot en sup brännvin får de sin önskan uppfylld, varefter de försöker köpa en ren med stora horn för uppstoppning. Petrus beskriver att samerna gav än den ena än den andra förklaringen till varför det inte gick och att de främmande herrarna blev mycket förundrade över att de inte fick köpa en av de närmare tusen renarna. Læstadius får agera tolk och han uppmanar samerna ”att de ej borde vara så underligt nyckfulla” (Læstadius 1931, s. 463.)

Till slut säljer Nils Pålsson Kaddek en oxe med stora horn för 8 riksdaler riksgälds, som den tidigare nämnda skjutsbonden Stor-Anders, utifrån instruktioner från Hogguér, sedermera flådde. Efter detta beskriver Læstadius i detalj den gudstjänst under bar himmel som han förrättar

med samerna. Han beskriver vilka texter och moment som akten innehöll och avslutar: ”de främmande herrarna funno vår Gudstjenst högst imponerande och högtidlig” (Læstadius 1831, s. 464).¹⁶ Efter en natt beskriver Læstadius hur samerna bryter upp och börjar flytta var och en åt olika håll (han daterar detta till 28 september). Petrus tar hand om det som blivit kvar av herrarnas slaktade ren och han ger detaljerade beskrivningar av hur kött och blod från renen tas omhand på traditionellt, bland annat hur man gör vad Læstadius kallar en ”*rehn-blod*” (ibid., s. 467, kursiv i original). Læstadius behövde bege sig till Arjeplog, medan Herrarna ville stanna kvar på Barturte. De skiljs därför åt och därmed slutar Petrus Læstadius skildring av tiden med de främmande herrarna.

I Hogguérs skildring tillbringar de ytterligare en natt i Britas kåta, varpå de följer en äldre same norrut på Barturtefjällen för att få uppleva hur det gick till när samerna samlade ihop och flyttade med renar. Innan de följer denne skildrar Hogguér en för honom egendomlig uppgörelse mellan den äldre samens och Britas far. De två låg i konflikt med varandra och Hogguér beskriver hur ”missionären”, dvs. Petrus Læstadius, försöker medla dem emellan. Hogguér fascineras av hur artiga de två antagonisterna är, trots att de låg i process med varandra. De talar lugnt utan att avbryta och trots att Petrus lade ned ”timslång möda” med att försöka medla kunde de inte komma överens (Hogguér 1928, s. 116). De beslöt i stället att låta processen fortgå, skakade hand och tog sedan farväl. Denna episod återfinns inte i Læstadius skildring. När Hogguér sedan beskriver ankomsten till lägret möts de inte av en stor mängd samer, till skillnad från i Læstadius skildring, utan av en stor mängd skällande hundar:

Bortåt tjuu ursinniga bestar störtade emot oss. Till en början försökte vi avvärja deras angrepp, men då detta inte lyckades och vilddjurens ägare inte gjorde min av att huta åt dem eller ropa dem tillbaka och två av oss slutligen blevo ganska svårt bitna, så förlorade vi tålmodet och sköto ner tre stycken. Den läxan förstod man, hundarna ropades tillbaka, och det förunnades oss äntligen att nalkas lägret. (Hogguér 1928, s. 117.)

Inte heller händelsen med hundarna finns inte med i Læstadius skildring.

Enligt Hogguér fick de höra att en stor mängd samer gått för att möta dem, men att de gått om varandra. Efter en halvtimme kommer dock

¹⁶ Det är här i texten som Petrus skjuter in berättelsen om nattvarden i Benjamins lada.

30–40 samer. Han beskriver hur de hälsar på varandra, och att de tre herrarna också använder samiska *pourist* som hälsning. Hogguér skildrar även hur herrarna köper renar av samerna, men nämner inte att det skulle varit problem att få köpa en ren med stor krona. Læstadius gudstjänst förekommer i Hogguérs skildring i form av en teckning, medan han i texten bara ägnar skeendet några rader. I stället för att koncentrera sig på gudstjänsten ägnar han tiden åt att studera samernas fysionomi och att utföra skisser.

Hogguér återger en situation där en ung same lovat att slakta en ren åt dem mot betalning i tobak, men där denne visar sig högst ovillig att utföra denna syssla. Varken Læstadius eller ynglingens fader kunde övertala honom. Hogguér tänker erbjuda en sup som extra betalning, men ändrar sig efter en blick från Læstadius. I stället tar Hogguér ynglingen i kragen och släpar ut honom till renarna och frågar om han ändå inte tänker utföra det han lovat, varpå ynglingen ger med sig. Hogguér anför episoden som ett exempel på den lättja han tycker sig se hos samerna.

Det har redan nämnts att Hogguérs beskrivning av tiden i lägret är avsevärt längre än hos Læstadius. Den längre skildringen utgörs huvudsakligen av en utflykt till Nasafjäll, där de bland annat beser den övergivna silvergruvan. Denna resa tar tre dagar i anspråk i Hogguérs skildring. Efter utflykten till Nasafjäll är det dags för samem Amul att bryta upp och flytta med renarna. Herrarna vill gärna uppleva detta och följer med. När de sedan slår läger igen har Hogguér kommit fram till den punkt när Petrus måste lämna dem:

Denna dag lämnade oss vår intressanta reskamrat missionären, som på grund av sin tjänst måste återvända till Arjeplog; vi fingo emellertid behålla kateketen och vår trogne Larsson, utan vilka vi skulle ha råkat i ej så liten förlägenhet. Ty fastän vi lärt oss några ord, kanske tillräckligt många för att begära det nödvändigaste, voro vi dock inte så mäktiga språket, att vi kunde göra oss underrättade om en mängd saker som intresserade oss. (Hogguér 1928, s. 131.)

Sammanfattningsvis om den gemensamma resan

I detta avsnitt har jag följt Daniel von Hogguér och Petrus Læstadius på en gemensam resa genom naturen till samerna på fjället Barturte. Fokus har legat på färden och vad de båda skildrarna valt att fokusera på i sina berättelser.

Jag var inledningsvis intresserad av vad texterna kan berätta om särskilt Læstadius och hans skildring. Hans skildring av tiden de reser tillsammans är kortfattad och utan större dramatik. Jag fastnar dock vid de tillfällen när Læstadius ser på sig själv och på naturen genom de resandes ögon. Hans gudstjänst under bar himmel finner herrarna ”högst imponerande och högtidlig”. Om nattvarden i ladan hos Benjamin hör han dem säga: ”*tres imposant et majestueux*”, och om utsikten från Barturte: ”*Voilà une vue de Suisse! C’est charmant!*” (Læstadius 1831, s. 462, 464f., kursiv i original). Det finns likheter med den funktion dessa omdömen fyller i texten och ett drag som är mycket vanligt i hans stilistik. Journalen innehåller frikostigt med citat från och allusioner till litterära texter. Dessa intertextuella kopplingar leder ibland till en komisk effekt, samtidigt som de adderar en viss betydelse till platserna i fråga (se Nordberg 1974, 34). Det finns ingen anledning att betvivla att de främmande herrarna verkligen utbrast den nyss nämnda franska frasen där på toppen av Barturte – tvärtom så hänvisar ju Hogguér själv till just Schweiz när han beskriver Hornavan i sin egen skildring, men textpassagen påminner också om Læstadius sätt att skriva in naturen i en vidare ram; de kända bergskedjorna i Schweiz spelar i en sådan tolkning rollen som högkulturell tolkningsram och det faktum att det är de främmande herrarna som gör själva kopplingen bidrar ytterligare till effekten. Att Petrus återger fraser på franska är här betydelsefullt eftersom detta ytterligare lyfter in naturen respektive nattvardsscenen i en språkligt högkulturell form. En skymt av det komiska stildraget får vi när Petrus kommenterar just yttrandet om nattvardsscenen med: ”Det var dock endast en hö-lada som utgjorde vårt tempel!” (Læstadius 1831, s. 465).

Hogguér tycks bryta med en tradition av tyska resenärers stereotypa naturromantiska skildringar av norra Sverige i och med att naturen fyller honom med vemod och sorgsenhet. Detta är intressant. Vid sidan av detta uppfyller han dock flertalet förväntningar på en text av detta slag: samerna skildras i en traditionellt primitivistisk tradition, som ocivilise-

rade och befinnande sig på ett mycket tidigt så kallat historiskt stadium,¹⁷ och likt andra skribenter ägnar han ”utrymme åt den speciella form av hysteri” som tillskrivits samiska kvinnor (Eliasson 1991 s. 14).¹⁸ Den enligt Læstadius rätt odramatiska resan innehåller flera spänningsmoment i Hogguérs skildring. Han skriver in sig själv som kunnig och handlingskraftig både när de ska vada över strida försar och när han med hjälp av kompassen finner vägen i mörkret och dimman.

Det är ett lyckligt förhållande att dessa båda texter föreligger, men när det nu finns två olika synvinklar på en och samma resa lockas man att drömma om att få komplettera med ytterligare röster. Hur skulle exempelvis den samiska mannen Stor-Anders, som agerade skjutsbonde åt Hogguér, beskriva färden? Hur upplevde fiskaresamen Skaff-Sjul i västra änden av Rappen herrarnas besök? Eller Amul Henriksson i tråkåtan på Barturte? Vad tyckte och tänkte Brita om Daniel Hogguérs frågor? Eller Amul Andersson, som tog med sällskapet och visade hur en flyttning går till?

4.2 Nybyggarna i Vilhelmina

När det gäller O.P. Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* så inleds skildringen av de flesta av de 116 byarna i Vilhelmina med en beskrivning av den första som bosatte sig på området i fråga, och som ofta blev den första att ansöka om att få inrätta ett nybygge. Mot den bakgrunden blir det intressant att ställa frågan: till vad kom den första nybyggaren eller bosätaren, till orörd natur, eller till områden med mänsklig närvaro? Sådan närvaro kan vara pågående och skapas genom skildringar av samer som befinner sig på platsen. Den kan också vara historisk och skapas genom beskrivning av arkeologiska fynd, eller genom återgivandet av platsbundna sägner och andra narrativer som berättar om tidigare mänsklig verksamhet. Även ortnamnen är intressanta ur detta perspektiv och till dem återkommer jag i efterföljande avsnitt.

I drygt hälften av byskildringarna¹⁹ i *Gamla byar i Vilhelmina* åter-

¹⁷ Jag har inte ägnat någon större uppmärksamhet i detta kapitel åt Hogguérs stereotypa och starkt negativa beskrivningar av samerna eftersom det faller utanför syftet med denna studie.

¹⁸ Eliasson hänvisar till Henrik Helms, *Lappland och lapparne*. En skildring ur höga Norden. (Stockholm 1868), s. 91–93.

¹⁹ Sammanlagt 65 stycken med några överlappande exempel.

finns i texten ingen tidigare närvaro på platsen för det första nybygget och för ett drygt tiotal av dessa karakteriseras den första bosättaren explicit som same.

För ett tjugotal av byarna beskrivs området för nybygget som antingen liggande på eller vid ett samiskt skatteländ, vilket ger platsen i fråga en samisk närvaro som föregår nybygget. Exempelvis ansöker dalkarlen Matias Bjur, i skildringen av tillkomsten av byn Matsal, om att få uppta ett nybygge ”av uppfunna lägenheter vid så kallade Gagdejtalen på Sjul Anderssons skatteländ inom Vilhelmina socken” (Pettersson 1944, s. 257). I skildringen av byn Albloselet, sägs marken ligga ”vid och omkring” ett samiskt skatteländ (Pettersson 1946, s. 262). Att ett nybygge ligger på ett samiskt skatteländ framkommer ibland indirekt, exempelvis genom att innehavaren närvarar vid synen, som i skildringen av byn Eriksberg (Pettersson 1941, s. 246). I skildringen av byn Henriksfjäll framkommer genom det av Pettersson citerade syneprotokollet att innehavaren av det samiska skatteländet, Anund Anundson, vill behålla fiskerätten (Pettersson 1944, s. 248). För cirka hälften av dessa tjugo byar är det innehavaren själv som ansöker om nybygge på sitt eget skatteländ, som för Grundsjö, där följande formulering återfinns:

Skattelappen Per Jonsson på Norra Bäksjö lappsatteländ hade hos K.B.²⁰ anhållit om tillstånd att få uppta ett krononybygge på sitt innehavande skatteländ. (Pettersson 1946, s. 1.)

Ett tiotal nybyggare (både svenska och samiska) får hjälp av, eller hamnar i konflikt med, samer på platsen för nybygget vilket skapar en tydlig samisk närvaro på platsen i fråga. I skildringen av byn Lövberg sägs det att Per Johansson som bosatte sig i södra sluttningen av Lövberget såsom backstugusittare – ”en svensk man” – drivs bort från sin bostad av ”hatfulla” samer (Pettersson 1944, s. 160), och i Stalonnäs bryter sig den första bosättaren ”Döv-Mattes” in i samernas kåtor när de ger sig av för säsongen (Pettersson 1941, s. 260). Samer guidar och hjälper också nybyggare, som exempelvis Johan Zacharias Bång i Bångnäs (Pettersson 1944, s. 277), Jan Larson med hustrun Sigrid Kristoffersdotter i Norrvik (Pettersson 1946, s. 100) eller Nils Nilsson som av samer får information om en fiskrik sjö och just därför väljer att bosätta sig i Nästansjö (Pettersson 1941, s. 23). Ett utför-

²⁰ Konungens befallningshavare.

ligt exempel på detta är också berättelsen om Jonas och Brita Dahlström (se äv. kapitel 6 nedan), som under sin färd i markerna möter både svenska nybyggare och fiskaresamer (Pettersson 1941, s. 111ff.). Väl framme vid det nås som sedermera kom att kallas *Strömnäset*, blir de bekanta med samnen Tur Mickelson, som hade sitt vår- och höstviste där. Efter att de lärt känna varandra ber Jonas Dahlström slutligen Tur Mickelson om lov att få upptaga ett nybygge på Strömnäset, vilket denne också beviljar; familjerna blir så småningom nära vänner.

Det bör påpekas att aktualiserandet av skattelanden, men också exempel som ovanstående, där nybyggaren i fråga ber en same på platsen om lov att få uppta ett nybygge, utöver närvaron även för in en samisk äganderätt i diskursen. I nybyggardiskurser innebär ofta närvaro, och särskilt att vara först på en plats, olika möjligheter att göra anspråk på marken. Samisk närvaro kan med hjälp av en sådan logik medföra föreställningar om samiskt ägande. Sådana föreställningar är beroende av i vilken utsträckning markerna karakteriseras som just ingenmansland. För några av platserna som Pettersson skildrar beskrivs samisk historia på platsen, som exempelvis Marssjöleden (Pettersson 1944, s. 147ff.), där det beskrivs vilka samiska släkter som bott på platsen. Det förekommer även ett antal exempel på platser med samiska arkeologiska fynd – såsom renvallar och kåtaeldstäder – exempelvis Nyluspen, Marsvik och Mark (Pettersson 1944, s. 325, 1941, s. 239, s. 90).

Ett flertal formelartade uttryck återkommer i beskrivningarna av platserna som någon ansöker om att få inrätta ett första nybygge på. De vanligaste av dessa uttryck är att någon ansöker om att få uppta ett nybygge på ”kronoallmanningen” (t.ex. Pettersson 1944, s. 290), ”allmanningen” (t.ex. Pettersson 1946, s. 236), ”odisponerade lägenheter” (t.ex. Pettersson 1941, s. 91), ”därtill tjänliga lägenheter” (t.ex. Pettersson 1946, s. 214) och dylikt. Uttrycket *kronoallmanningen* uttrycker statlig äganderätt till marken och *lägenhet* utgör en fastighetsjuridisk term, och dessa karakteristiker motverkar delvis föreställningen om vildmark eller orörd natur: när uttryck som dessa används framställs det att marken som ägs av staten och som redan består av olika ”lägenheter”, som kan disponeras för nybyggnation. Här är det svenska staten som tillskrivs närvaro i markerna före och under kolonisationen.

I texten bildas alltså lager av schematiska indelningssystem när markerna både utgör samiska skatteland och beskrivs som indelade i lägen-

heter eller är definierade som kronoallmänning. När sedan nybyggen insynas och landområden, sjöar och våtmarker sorteras in under nya fastigheter, tycks det äldre systemet med skattelanden endast i få fall – exempelvis vid konflikter om fiskerättigheter – utgöra ett hinder för marker-
nas nya schematiska indelning.

Vid flera tillfällen framgår tydligt att samer låtit utsyna nybyggen i syfte att freda sina skatteland. Ett par av dessa är Olof Sjulsson, som var den första att ta upp nybygget Dåres (Pettersson 1944, s. 3), och Sjul Andersson Hojka som upptog nybygget Västansjö (Pettersson 1944, s. 272). Dessa exempel illustrerar ytterligare maktasymmetrin mellan de schematiska indelningsgrunderna: det nyare systemet har inga problem att ersätta eller åtminstone ”läggas ovanpå” det äldre. Vidare skapas i texten en föreställning om att även rättighetsinnehavarna i det äldre systemet, det vill säga samerna, observerat att det ligger till på detta sätt och därför använder det nya systemet för att behålla kontrollen över sina marker.

För ytterligare ett tjugotal byar återfinns samiskt sägenmaterial knutet till specifika platser. Dessa sägner sägs ofta utspela sig före eller i början av nybyggartiden, med formuleringar som ”långt före den tid, då nybyggare började bosätta sig i fjälltrakten” (Pettersson 1944, s. 263), ”före nybyggareinvandringen” (Pettersson 1946, s. 15) eller ”den allra tidigaste nybyggartiden” (Pettersson 1941, s. 54) med flera. Sägnerna redogörs ofta för inledningsvis, som en del av beskrivningen av platsen för det kommande nybygget, som exempelvis berättelsen om de grymma samerna vid Aarsjöarna, vilka:

skola hava hållit noggrann uppsikt över de datjar, d.v.s. svenskar, som kommo till trakten, att dessa icke togo sig före att där försöka anlägga hem åt sig i nybyggen. (Pettersson 1946, s. 100.)

Enligt Pettersson slog de ihjäl en svensk man som kommit dit just i syfte att anlägga ett nybygge (ibid.).

I det omfattande sägenmaterialet återfinns även traditionella samiska sägner om tjorie²¹ (se exempelvis Pettersson 1946, s. 73; Pettersson 1944, s. 159) och stalo²² (Pettersson 1944, s. 225ff.), samt sägnen om den samiska flickan i Avafjället som förde pesten till Norge (Pettersson 1944, s. 221f.), men också om stortjuven i grottan i Rotikhobbarna som fräckt stal samernas renar ”under ljusa dagen” (Pettersson 1944, 224f.). Ett traditionellt sägenmotiv som återfinns på flera ställen är det om samer med magiska förmågor. Ett sådant exempel återfinns när Pettersson beskriver omgivningarna runt byn Saxnäs och kommer till sjön Båitelsjaure, som visar sig ha en sådan sägen knuten till sig. Han skriver att det ”i gamla dagar” vid sjön bott en same med förmåga att spå, men vars namn ingen känner till (Pettersson 1944, s. 118). Det är hans dotter, *Spå-Ella*, som är huvudpersonen i den sägen som följer:

Hon skall hava varit svår med sin spådom. En vinter, när hon tillsammans med sin fader vistades nere i Åsele socken, hade en bondkvinna förnärmat och förargat Ella. Denna spådde då bondgumman, så att gummans ögon började tränga ut ur hennes ögonhål. Men då började bondgumman bedja Ella och krusa henne på allt vis, för att förmå henne att göra spådomen om intet. Ella bevektes av gummans böner och vänlighet. Hon lät gummans ögon sjunka tillbaka in i ögonhålorna, så att gumman blev återställd från sin plåga. (Pettersson 1944, s. 118.)

Eftersom denna typ av sägenmaterial knyts till specifika platser, som sjön Båitelsjaure i exemplet ovan, blir de delar av platsernas karakterisering och historia och en samisk historisk närvaro skrivs fram.

Gemensamt för den samiska närvaro, som på dessa olika sätt byggs upp i de marker som koloniserats av nybyggare, är att den utmanar idén om vildmark, ödemark och *terra nullius*. Sägner, arkeologiska fynd och de exempel när en längre samisk historia sakligt beskrivs pekar dessutom flera generationer bakåt i tiden och skapar en tydlig samisk platsbunden historia.

²¹ Dessa tjorie motsvarar folkgruppen tjuder som är vanlig i samisk sägentradition och som avser ett folk som för länge sedan sägs ha varit inblandat i många konflikter med samerna (se Cocq 2008).

²² Stalo eller stallo är ett slags jättar som förekommer i samisk sägentradition (se Cocq 2008).

4.3 Ortnamnen i Gamla byar i Vilhelmina

Som nämns i avsnitt 2.3 ovan hade O.P. Pettersson ett stort intresse för ortnamn och deras etymologiska uttolkningar, och han ger i *Gamla byar i Vilhelmina* många exempel på samiska och svenska ortnamn, ofta tillsammans med tolkningsförslag (se Andersson 2013a). Omfattningen av detta ortnamnsmaterial illustreras inte minst av det ortnamnsregister som utgavs 1960 i del IV av *Gamla byar i Vilhelmina*, där drygt 5000 ortnamn finns förtecknade. Ett ortnamnslandskap illustreras också i de till var och en av de tre huvuddelarna av verket försedda kartor, där namnen på en stor mängd natur- och bebyggelsenamn förtecknats.

Pettersson ser själv bevarandet av gamla namn undan glömskan som ett viktigt syfte med sitt verk (1941, s. VIIIf.). Han nämner även i sin inledning att många naturnamn är rena samiska namn eller ”mer eller mindre ordagranna översättningar” av sådana, medan namnen på ”slätteslägenheter, rödningsland²³ och myrar” oftast är givna av nybyggarna och att deras betydelser ofta tydligt framgår av själva namnet (ibid.). Om de tolkningar av de samiska namnen som anförs skriver han även att det rör sig om samernas uppfattning om namnens betydelser, och att tolkningarna därför inte alla gånger skulle tåla ”sakkunnig granskning” (ibid.). Skälen till detta menar Pettersson är dels missuppfattningar, dels hans egna ringa kännedom om det samiska språket. Med ”sakkunnig granskning” menar Pettersson rimligen en språkvetenskaplig etymologisk utredning av hur namnen har bildats och utvecklats.

Redan i denna inledning ger Pettersson alltså vissa ramar åt de ortnamnslandskap som han sedan målar upp i texten. Det finns åtminstone två skikt av namn: naturnamn med samisk bakgrund och namn på ”slätteslägenheter, rödningsland och myrar”, vilka i högre utsträckning givits av nybyggare (och som underförstått i mindre utsträckning är samiska eller översättningar från samiska) (Pettersson 1941, s. VIII).

Delvis på grund av hans egna brister i samiska, karakteriserar han de etymologiska utredningar som han presenterar av samiska namn som osäkra. De missuppfattningar han hänvisar till som den andra felkällan torde dels avse det som inom onomastiken kallas *folketymologier*, det vill säga folkliga omtolkningar av ortnamns betydelse (Vikstrand 2008, s. 463),

²³ Ordet *rödning* är ett äldre ord för *röjning*.

dels ofta även omtolkningar av den språkliga formen, i Vikstrands terminologi benämnt *folketymologisk ombildning*.

Folketymologier, som ofta åtföljs av namnförklaringsnarrativer²⁴ har inom onomastiken förklarats som en uteslutande funktionell process, som sker när ett ortnamns språkliga form inte längre upplevs som genomskinlig av språkbrukarna. Formen anpassas då till det rådande språksystemet i syfte att ortnamnet ska vara lättare att minnas eller uttala (jfr Dalberg 1991, s. 17). Vikstrand argumenterar i stället för att folketymologierna bör ses som viktiga delar av ett platsbundet meningsskapande – något som i denna bok faller in under begreppet *platsskapande* – på så vis att en omtolkning av ortnamnet driver meningsskapandet knutet till en plats. Exakt hur dialektiken ser ut mellan omtolkning av ortnamn och platskapande kräver detaljerade utredningar, men jag är här enig med Vikstrand att folketymologier är viktiga i denna process. Det föreställer jag mig också att O.P. Pettersson ansåg och att detta åtminstone delvis motiverar att han i stor utsträckning tar med dem i sina texter, trots att han misstänker att många av tolkningarna av de samiska ortnamnen inte skulle tåla vetenskaplig granskning.

Pettersson berör även ortnamnen i det slutord som avslutar del III av *Gamla byar i Vilhelmina*. Här skriver han specifikt om namnen på ”sjöar, tjärnar, älvar, åar, forsar, sel, berg, kullar och dalsänkor” i östra och syd-östra delarna av Vilhelmina socken (Pettersson 1946, s. 308f.). Enligt honom utgör de ”mer eller mindre riktiga översättningar” av de äldre samiska namnen, och om dessa äldre namn skriver han att endast ett fåtal finns kvar och att det är omöjligt att få reda på de övriga; av de som finns kvar är dessutom vissa så förändrade att det inte ens med hjälp av samiska sagesmän går att reda ut vad de betyder (Pettersson 1946, s. 308).

Det registerband som utgavs 1960 innehåller som nämnts ett omfattande ortnamnsregister. I detta finns samtliga ortnamn som förekommer i *Gamla byar i Vilhelmina* förtecknade i bokstavsordning. De ortnamn som av utgivarna bedömts ”som uttryckligen anföras i la. språkform eller efter lapsk-språkiga sagesmän” (Pettersson 1960, s. 7), har i registret försetts med en asterisk vilket markerar att de är samiska. Sammanlagt utgör de på detta sätt markerade toponymerna inte mer än ca 3 % av de

²⁴ Här skiljer jag inte mellan namnförklaringsägner och namnförklaringskronikat, se Vikstrand 2008, s. 463; af Klintberg 1977.

drygt 5 000 namn som registret innehåller. Den läsare som inte beaktar att endast namn som av Pettersson uttryckligen sägs vara samiska har markerats på detta sätt, ges av detta system en skev bild av förhållandet mellan samiska och svenska ortnamn i *Gamla byar i Vilhelmina*. En långt större andel än 3 % av namnen har nämligen samisk språkform. Exempelvis namn som *Ailesjaure*, *Ailesvare*, *Ainanlatjåkko* och *Ainantjakk* saknar sådan markering (Pettersson 1960, s. 67), för att nämna några exempel från första registersidan.

4.3.1 Ortnamnslandskap

Ett vanligt sammanhang i vilket Pettersson använder ortnamn i *Gamla byar i Vilhelmina* är när han beskriver en plats – exempelvis inledningsvis i en byskildring – och positionerar platsen geografiskt i relation till andra ofta namngivna platser. Vid dessa tillfällen förekommer åtskilliga ortnamn i texten; ett exempel bland många är följande passage, hämtad ur inledningen till skildringen av byn Hällfors:

Byn ligger på norra sidan om Storån, eller Ångermanälven mellan Kultsjön och Malgomajsjön vid pass 1 kilometer nedanför Storåns utlopp ur Litsjön eller Vuollelite, och på sydslutningen av Njakafjället. Norrut ifrån byn leder en dalsänka, som delar Njakafjället i tvenne massiv. Det västra av dessa kallas stora Njakafjället och det östra heter Lilla Njakafjället. I den breda, sumpiga fjälldalen mellan dessa fjällmassiv ligga de slätteslägenheter, vilka äro lagda under hemmanet Hällfors. Gården och inägorna till detta hemman ligga i sydvästslutningen av Loftkullen på södra sidan av ovan omnämnda fjäll. En jämn, gräsbeväxt plan eller bergpall nedanför kullens södra sluttning kallas Loftet. Forsen i Storån sydväst från Hällfors gård heter Hällforsen, och efter denna fors har byn sitt namn. Selet i älven nedanför Hällforsen heter Stenbitselet och kullen söderom selet är Stenbitkullen.

I Storån mellan Litsjön och Malgomajsjön kastar sig den stora vattenmassan i ån utöver en rad av större och mindre forsar. De mest bemärkta av dessa forsar äro Grubbselforsen, Haraforsen och Dimforsen. De två sistnämnda forsarna äro, då högvatten råder i älven, mycket ståtliga att skåda. Dimforsen har fått sitt namn därav, att vattenstänk kastas såsom dimma från forsvågorna högt upp i luften. Om Haraforsen berättas en sägen, liknande den som berättas om Harsprånget i Luleälv. Det säges nämligen, att harar under svartvintern, då vattenmängden i Storån är helt obetydlig, skola hava för sed att hoppa fram i öppningen mellan vattenstrålen i forsens och den tillbakalutande hållan, utöver vilken vattnet kastar sig. Mellan hållan och vattenmassan skola hararna hava haft sin stig, på vilken de torrpålsade hava kunnat komma över från älvens ena sida till den andra. Denna fors ligger ett litet stycke ovanför Dimforsen. De största selen i älven på denna sträcka äro Gubbselet, Storedan, Grubbselet, Handsktumselet och Harrselet. (Pettersson 1944, s. 112f.)

Utöver gårdsnamnet *Hällfors*, ges här alltså namn på:

Vattendrag: *Kultsjön, Litsjön/Vuollelite, Malgomajsjön* och *Storån/Ångermanälven*.

Fjäll: *Lilla* respektive *Stora Njakafjället*

En gräsbeväxt bergspall: *Loflet*

Kullar: *Loftkullen* och *Stenbitkullen*

Sel i Storån: *Gubbsalet, Grubbsalet, Handsktumselet, Harrselet, Stenbitsalet* och *Storedan*.

Forsar i Storån: *Dimforsen, Grubbselforsen, Haraforsen* och *Hällforsen*.

Ortnamnen är i *Gamla byar i Vilhelmina* antingen skrivna på rikssvenska, svensk dialekt eller samiska, och inte sällan blandas samiska och svenska språkelement. Ofta förekommer även parallella namn på en och samma lokalitet, exempelvis ett samiskt och ett svenskt namn. De flesta av ortnamnen i citatet ovan har svensk språkform. Undantag utgörs av samiska *Vuollelite*, som Pettersson anger som alternativ till det svenska *Litsjön*, och namnen *Stora* respektive *Lilla Njakafjället*, som innehåller det samiska *njaka*, 'lake' (jfr kapitel 5 nedan), men som har svenska efterleder tillika svenska bestämningar.²⁵

Påfallande många av de samiska ortnamnen i *Gamla byar i Vilhelmina*, men också en del dialektala, förklaras exempelvis genom att ett sakligt innehåll beskrivs och ibland också genom att en språklig etymologisk härledning av namnet föreslås. Det förstnämnda illustreras av namnet *Dimforsen* ovan, som förklaras med det naturfenomenet det sägs återgå på, och även av namnet *Haraforsen* som ges ett förklarande narrativ, en så kallad ortnamnssägen.

De marker som beskrivs i *Gamla byar i Vilhelmina* inordnas ofta i ett finmaskigt toponymiskt nät. De många sel- och forsnamnen i citatet ovan är exempel på detta. Den stora mängden ortnamn är i sig intressant, redan innan namnens språkliga former eller vilka typer av lokalteter de benämner tas med i diskussionen. Ymnigheten av namn fogar in markerna i en mänsklig värld som motverkar föreställningen om *terra nullius*, om vildmark och tomhet.

De många synehandlingar som anförs i *Gamla byar i Vilhelmina* utgör också en värdefull källa till ortnamn, särskilt de långa uppräknarna av myrar och andra slätteslägenheter som ofta inkluderar namn-

²⁵ Hesselbrink uppger formen *njaagaa* med just betydelsen 'lake' (1981–1985, s. 984a).

givna lokaliteter. Dessa syner, som diskuteras närmare i kapitel 6 nedan, fogar in markerna i nybyggandets föreställningsvärld.

De nämnda svenska sel- och forsnamnen ovan, liksom namnen på myrar och andra slätteslägenheter i synehandlingarna, kan sägas utgöra svenska *ortnamnsnät* som läggs över landskapet. Det förekommer även liknande passager – om än få – där namn med samisk språkform dominerar. Det tydligaste exemplet på detta återfinns i Petterssons skildring av Ransarområdet:

Söderom denna topp ligga småfällen Orrotnjuonje och Garansnjuonje. Norrut ifrån Orrottjärro ligger Sarpetjäkko. Skalet mellan dessa sistnämnda toppar heter Vatsgore. Österom Sarpetjäkko ligger Garanstjäkko och söder därom Vallintjäkko. Västerom Sarpetjäkko ligger Nieritjäkko och längst norr på fjället mot Vapstälven höjer sig Atjanbuona. Vidare ligger i nordsluttningen mot nämnda älv Atjantjäkko och Järpotjäkko. Norrom Gaisarjaure ligger Unna Gaisartjäkko. (Pettersson 1944, s. 223.)

Genom de samiska ortnamnen i detta exempel ges området en tydligt samisk prägel. Platsen i fråga, Ransarområdet, är lokaliserad i Vilhelmina sockens sydvästra del, och att just ett samiskt ortnamnslandskap av ovanstående slag återfinns i denna del av det geografiska område Pettersson skriver om är ingen slump. Vad gäller förhållandet mellan samiska och svenska ortnamn finns en tydlig öst–västlig skillnad, som exempelvis illustreras av de kartbilagor som medföljer del I–III av *Gamla byar i Vilhelmina* (Pettersson 1941, 1944 resp. 1946). På ”Karta över fjälltrakterna och Vojmsjötrakten”, som följer efter texten i andra bandet av *Gamla byar i Vilhelmina* (se figur 6), och som behandlar Vilhelmina sockens västra delar, återfinns fler samiska ortnamn än på de övriga två: ”Karta över Malgomajtrakten” (del I) och ”Karta över skogstrakterna i öster och Volg-sjötrakten” (del III). Som anförts ovan menar Pettersson att ortnamnen i östra delarna av Vilhelmina socken ofta är översättningar av samiska namn. Tillsammans med kartmaterialet skapas en representation av en från öster inträngande nybyggarkolonisation som läggs över ett samiskt ortnamnslandskap med svenska översättningar av det äldre samiska namnmaterialet – en toponymisk kolonisation (jfr kapitel 3 ovan) – en påverkan som ebbar ut ju längre västerut man kommer för att längst i väster upphöra, varför där ett äldre samiskt ortnamnslandskap kvarstår.

Figur 6. Karta över fjälltrakterna och Vojmsjötrakten, ett utsnitt. Se detaljer på uppslag s. 92–93. Källa: Pettersson 1944, kartbilaga.

4.3.2 Historiskt djup och autenticitet

Efter denna genomgång av vissa generella aspekter följer här en närmare granskning av för denna boks syfte särskilt intressanta typer av ortnamnsbruk i *Gamla byar i Vilhelmina*. Det rör sig huvudsakligen om exempel där olika utredningar av ortnamnens betydelse synliggör språkliga och kulturella möten, som fyller markerna med människor och skapar ett historiskt djup.

Det är vanligt att Pettersson uppger flera namn för en och samma lokalitet, vilket automatiskt aktualiserar något slags språkligt och kulturellt möte. I exemplet Hällfors ovan hittar vi flera instanser av detta: först förekommer ”Storån, eller Ångermanälven mellan Kultsjön och Malgomajsjön”, två namn för ett och samma vattendrag, följt av ”Litsjön eller Vuollelite” som namn på en och samma sjö (Pettersson 1944, s. 112). Namnet *Storån* i detta citat syftar alltså på en specifik sträcka mellan sjöarna (jfr Pettersson 1941, s. 6; se äv. ISOF, Ortnamnsregistret, uppslagsord *Storån*). Som alternativ till *Storån* ger Pettersson namnet *Ångermanälven*, tillsammans med en geografisk avgränsning. Pettersson ger dock ingen närmare vägledning till hur relationen mellan namnen bör förstås men det framstår som att han ger *Storån* som ett lokalt namn, som för läsaren kan behöva förklaras med det rikssvenska *Ångermanälven*.

Figur 6. Karta över fjälltrakterna och Vojmsjötrakten, delat utsnitt, vänster karthälva.
Källa: Pettersson 1944, kartbilaga.

Namnet *Storån* används på andra ställen i *Gamla byar i Vilhelmina* som ett lokalt namn på hela Ångermanälven (Pettersson 1946, s. 253; se äv. Bucht 1966, s. 141). Pettersson ger inte heller någon förklaring när han uppger det samiska *Vuollelite* som alternativ till *Litsjön*. Vid ett annat tillfälle i *Gamla byar i Vilhelmina* förklaras att sjön i fråga av svenskarna kallades *Litsjön* och av samerna *Vuollelite* (Pettersson 1944, s. 84).

Oftast när två namn på en och samma lokalitet förekommer i *Gamla byar i Vilhelmina* rör det sig om svenska och samiska namn och i det följande kommer jag att studera på vilket sätt detta sker.

Ortnamn som helt eller delvis har svensk språklig form förklaras ofta av Pettersson genom etymologiska resonemang, där en samisk bakgrund och ett samiskt ortnamn lyfts fram. Så är fallet i följande exempel, hämtat från beskrivningen av byn Djupdal, där det finns ett berg vid namn *Baktoberget*, som i en fotnot förklaras sålunda (hakparenteserna med utgivarnas tillägg finns med i originalcitaten):

La. *Baktâie* av baktie 'tvärbrant stupande bergsida' och âie [riktigare oâijje] 'rund bergstopp'. Byn Djupdal har alltid kallats Baktoberget av befolkningen inom socknen. [Ännu kyrkboken 1877–86 skriver: *Djupdal (lapponice Paktiâive)*.] (Pettersson 1944, s. 223.)

Namnet *Baktâie* uppges här som det samiska namnet på berget i fråga. Dessutom förklaras de ingående ordelementen och deras betydelser och därmed blir det svenska namnet *Baktobergets* samiska bakgrund tydlig. Relationen mellan namnen beskrivs på det sättet att det svenska namnet positioneras som en försvenskning av det samiska namnet; det är via det samiska namnet som vi når namnets sakliga betydelse, dess etymologi. I denna informativa fotnot klagörs även att *Baktoberget* vid sidan av att vara ett naturnamn också är ett bebyggelsenamn, och som sådant ett folkligt alternativ till *Djupdal*. En kronologisk dimension förs in av utgivarna – i citatet ovan inom hakparenteser – som påpekar att kyrkboken ännu tar upp samiska *Paktiâive* som samiskt namn för Djupdal, anspelande på en utveckling där detta samiska namn utgör en äldre, nu försvunnen eller försvinnande namnform. Exemplet visar även att man i diskussionen av dynamiken mellan svenska och samiska ortnamn även bör inkludera övergången från naturnamn till bebyggelsenamn samt relationen mellan officiella och folkliga namn.

I föregående exempel presenteras det samiska namnet helt utan intro-

duktion, medan relationen namnen emellan specificeras något vid andra tillfällen. Tre exempel på olika varianter av sådan specificering är: Norra Borgafjäll, om vilket det sägs att det: ”heter på lapska *Burgvarie* eller *Burgfille*” (Pettersson 1944, s. 118), Jämebäcken, där det sägs att ”Bäckens namn uttalas på lapska *Jamiejohkke*” (Pettersson 1944, s. 161) och Giksjön, om vilket Pettersson skriver: ”Giksjöns lapska namnform *Gäikajavrie* eller *Gäika* betyder sjön, som glittrar av små strömvågor på sjöytan” (Pettersson 1944, s. 195). I det sista exemplet följer dock efter angivandet av det samiska namnet även en tolkning av detsamma, och likt det föregående exemplet positioneras det samiska namnet som det äldre, från vilket det svenska namnet bildats, och från vilket det går att härleda en möjlig betydelse.

De samiska namnen ges dock inte uteslutande för de etymologiska resonemangens skull. Det förekommer även att Pettersson anför ett samiskt namn som parallell till ett svenskt namn, vars uttolkning inte kräver någon etymologisk utredning. Ett exempel på detta är namnet *Siksjönäs*, ett bynamn som enligt Pettersson har sitt ursprung i namnet på ett näs eller en udde i Siksjön ”kallat Siksjönäset” (Pettersson 1941, s. 53). I en fotnot fogad till *Siksjönäs* ges upplysningen att byn Siksjönäs av samerna kallas *Tjotj* eller *Tjotnjuäna* och att detta betyder ’sikudden’ (Pettersson 1941, s. 53). Vidare sägs att samerna också har ett annat namn för platsen, nämligen *Vethser* som ska komma av samiska *vethses* ’sanning’ men att samerna idag inte känner till detta namn (ibid.).

De samiska namnen, *Tjotj*, *Tjotnjuäna* och *Vethser* behövs inte här för det svenska namnets etymologiska uttolkning och ingenting sägs om att det ena skulle vara en översättning av det andra. Vidare lyfts i detta exempel fram ett äldre skikt av samiska namn, något som görs vid ytterligare några tillfällen i *Gamla byar i Vilhelmina* (se *Nedre Gailansjön*, Pettersson 1944, s. 239 och *Gäppogiesne*, Pettersson 1941, s. 20; se äv. 5.2.2 nedan). Pettersson låter här och vid andra liknande tillfällen de samiska ortnamnen vara med och definiera platserna i fråga utan att de fyller en praktisk etymologisk funktion. Just denna sjö, Siksjön, har dessutom ett sägenmaterial knutet till sig som sträcker sig långt tillbaka i tiden, till ”uråldrig tid” (Pettersson 1941, s. 54). Det berättar om rikedom på fisk, men också om de fiskaresamer som bodde på Siksjönäset och vars liv kom att få ett våldsam slut efter ett möte med en svensk man som kom för att leta efter en lämplig plats för nybyggen. Enligt den sägen som Pettersson återger hade fiskaresamer bott vid Siksjön ”sedan uråldrig tid” och att svenska män

vandrade omkring där ”i den allra tidigaste nybyggaretiden” för att se sig om efter lämpliga platser för nybyggen (Pettersson 1941, s. 54). Enligt sägnen utspelar sig en dramatisk historia där en svensk man råkar i konflikt med den samiska familj som bodde ytterst ut på näset där det hela slutar med att en samisk man och kvinna blir skjutna till döds (ibid.).

Pettersson kommenterar sägnen på följande vis:

Att sägnen berättar om en verklig händelse tyckes antydast av den omständigheten, att nybyggarna på Siksjönässets yttersta del vid odling av åker därstädes anträffade en huvudskalle och ben ur en människas kropp överst i mullen på det ställe, där de arbetade med att taga upp åker. Här har väl utspelats ett av dessa dramer, vilka av allt att döma ej varit så sällsynta, men om sådana händelser ha knappast det svagaste rykte nått överhetspersonernas öron längre ned i landet. (Pettersson 1941, s. 54.)

Här samspelar upplysningarna om det äldre samiska namnbruket med sägenmaterialet och skapar en tydlig samisk historia på platsen.

En speciell typ av ortnamn och etymologiska förklaringar i *Gamla byar i Vilhelmina* är de som bygger på något slags svenskt missförstånd i mötet med samerna. Ett exempel på detta är namnet *Malgomaj* (Pettersson 1941, s. 6). Pettersson skriver att nybyggarna kallat den stora sjön för *Storsjön* medan samerna har kallat sjön för *Jittneme*, samt att det samiska namnets betydelse är ’det vidsträckta isfältet’ (Pettersson 1941, s. 6).

Här ges tre namn på en och samma sjö: *Malgomajsjön*, *Storsjön* och *Jittneme*. Pettersson förklarar vidare det samiska namnet med att samerna använder de frysta sjövikarna när de flyttar med renarna mot kusten under senhösten; på väg tillbaka under senvintern färdas de över den isbelagda sjön, som då är det ”vidsträckta isfältet”. Namnet *Malgomaj* förklarar Pettersson sedan med att den same som innehade skattelandet på Östra Malgomajlandet drev renar utefter sjön, mellan sina två visten, något som gjorde marken hårt nertrampad. Pettersson fortsätter med att förklara att en hårt rentrampad mark kallas av samerna för *mälkie* och att en sträcka som man behöver gå eller färdas förbi i båt kallas *maje* och att detta tillsammans skulle bli *mälkomaje* och betyda ’den rentrampade sträckan som man har att gå över eller att ro utefter’ (Pettersson 1941, s. 6f.). När sedan svenska personer hörde samerna tala om att ”ro mälkomaje, så uppfattade de detta såsom namnet på hela den stora sjön och började själva kalla sjön Malgomaja eller förkortat Malgomaj” (Ibid.).

Denna typ av namnförklaringsböcker, där koloniserare sägs ha missförstått det urfolket sagt, har motsvarigheter i andra koloniala områden runt om i världen.²⁶

Ytterligare ett exempel ur *Gamla byar i Vilhelmina*, som bygger på ett liknande missförstånd, är namnet *Skansholmen*, som ursprungligen sägs vara givet efter hunden Skäns,²⁷ vilken på holmen slogs ihjäl av sin husbonde eftersom den jagade hans renar (Pettersson 1941, s. 69). Nybyggarna, berättar Pettersson, hörde samerna använda detta namn och tolkade det som att det innehöll ordet *skans*, det vill säga ett slags försvarsanläggning eller skydd. Att Pettersson anser denna förklaring som otrolig uttrycks av följande kommentar: ”Huru pass tillförlitlig denna sägen är, får man lämna därhän” (Pettersson 1941, s. 69).

I några fall i *Gamla byar i Vilhelmina* är det dessutom så att det återfinns både en samisk och en svensk förklaring till ortnamnet och att Pettersson tar tydlig ställning för den samiska tolkningen. Nedanstående exempel illustrerar detta och ger dessutom en god inblick i Petterssons syn på det material han samlat in till *Gamla byar i Vilhelmina*. I skildringen av byn Saxnäs presenterar Pettersson en namnförklaringsböcker om namnet *Vinevare*. Han skriver att berättelsen har hittats på av nybyggarna och att den går ut på att när samerna från Kultsjö i äldre dagar kom upp mot fjället brukade de stanna i östsluttningen av fjället *Vinevare*, släppa renarna fria utan tillsyn och själva gå upp på fjället för att dricka brännvin ”under solvarma vårdagar och under dagsljusa vårnätter, så länge något brännvin fanns kvar i kaggarna” (Pettersson 1944, s. 120). Enligt denna sägen kommer namnet *Vinevare* av att samerna kallar brännvin för *vijne* och att namnet på fjället alltså skulle betyda ’brännvinsfjället’ (Ibid.).

Pettersson lämnar här inledningsvis över ordet till nybyggarna – det är deras etymologiska resonemang som förmedlas. Berättelsen erbjuder

²⁶ Ett exempel är namnet på mexikanska delstaten *Yucatán*, vilket enligt en spridd uppfattning härrör från koloniserarens missuppfattningar (Frazier 2006, s. 314).

²⁷ Uttalas med hårt k.

en förklaring till ortnamnets uppkomst, en förklaring som bland annat innehåller en nedsättande och stereotyp bild av samernas dryckesvanor. Pettersson återtar dock ordet och med resonerande röst sätter han denna berättelses inre logik i tvivelsmål. Berättelsen är enligt Pettersson utan tvivel osann eftersom samerna aldrig på den tiden av året skulle släppa renarna utan tillsyn, och, tillägger han, så borde fjället ha haft detta namn långt innan samerna började föra med sig brännvin upp på fjället (Ibid.). Efter att på detta sätt sakligt ha argumenterat mot nybyggarnas berättelse ger Pettersson ordet till samerna och låter oss veta hur denna berättelse mottagits av dem. Han berättar att samerna är förnärmade över denna berättelse, särskilt eftersom en präst från området återgivit berättelsen under ett föredrag i Stockholm (ibid.).

Ytterligare en aktör kommer här in i berättelsen, nämligen överheten, symboliserad av prästen som i huvudstaden förmedlar denna för samerna förnärmande berättelse. När Pettersson fortsätter ortnamnsetymologin i en fotnot är sanningshalten inte föremål för författarens tvivel; då är det i stället ett ortnamnsnarrativ berättad utifrån samernas perspektiv som ger förklaringen. Enligt vad samerna berättar skedde det en vår att man drev renar på skaren på väg upp på det då ej namngivna fjället och att man hörde underliga gläfsande ljud där uppe. När de kom upp på fjället såg de fyra vargar som hade parat sig och som inte kunde fly varpå de slog ihjäl vargarna. Sedan dess, berättar Pettersson, ska samerna ha kallat fjället för *Vinevarie*, vilket betyder 'parningsfjället' (Ibid.).

Pettersson inleder alltså diskussionen av namnet *Vinevare* med nybyggarnas berättelse – trots att han uppenbarligen anser den vara felaktig. Exemplet illustrerar att Pettersson i stället för att endast återge den folkliga kunskap som han anser vara mest trovärdig också inkluderar andra, avvikande perspektiv.

Petterssons diskussion av namnet bynamnet *Dåres* ger dels en inblick i de värderingar som funnits kring samiska namn, dels tar han själv ställning för att en enligt honom korrekt etymologi bör styra:

Byns namn sammanhänger med namnet på det berg, som på lapska heter *Doâries-tjuvvelke*, vilket namn på svenska kan översättas *Tvärberget*. Namnet karakteriserar bergets läge i tillnärmelsevis rät vinkel mot vattendraget och närliggande bergs strykningens riktning. I senare tid hava en del personer tagit sig för att säga och skriva

Dårris (stundom också stavat Dorris), varvid man torde hava föreställt sig att namnet skulle låta finare och verka mindre lapskt än Dåres. Men *Dårris* eller *Dorris* är alldeles meningslöst. Byn heter *Dåres*. (Pettersson 1944, s. 1.)²⁸

I följande exempel, hämtat från skildringen av byn Hansbo (Pettersson 1944, s. 302ff.) är det i stället så att ett nybygge upptas på ett område där ett äldre samiskt namn redan finns, men där den sökande, Hans Hansson Kanon, föredrar ett annat namn. I ett utdrag ur syneprotokollet anges att nybygget skulle kunna benämnas efter samernas ”urgamla namn”, nämligen *Skoupegatt* men att den sökande i stället vill att nybygget skulle heta *Kanonstrand* (Pettersson 1944, s. 303.) Vidare berättas att *Kanonstrand* några år senare ändras till *Hansbo*. Vid sidan av Petterssons aktning för det samiska namnmaterialet, skymtar vi också här synemännens kunskap om och eventuellt positiva förhållande till det samiska namnet.

4.4 Sammanfattande diskussion

I detta kapitel har jag undersökt hur mänsklig närvaro respektive frånvaro skildras i de undersökta texterna. Frågan är viktigt eftersom kolonial diskurs ofta innehåller idéer om *terra nullius*, ingenmansland, och om vildmark, där markerna görs tillgängliga för kolonisation, till skillnad från om de betraktas som redan ianspråktagna av människor (se kapitel 3 ovan). Genom att analysera de tillfällen då naturen beskrivs som öde och vild respektive då den framställs som befolkad av människor, samt vilka grupper och aktiviteter som tillåts befolka markerna nås insikter om denna studies övergripande syfte, nämligen naturens roll i språkligt platsskapande i norra Sverige med särskilt fokus på nybyggarkolonisationen.

Jag inleder kapitlet med att studera Petrus Læstadius tvetydiga bild av de marker han reser genom och de platser han besöker under uppdraget som missionär. Å ena sidan är det en farlig men också ödlig vildmark han möter, å andra sidan befolkas samma platser av samer.

Jag föreslår att denna skenbara paradox bygger på en kulturhierarkisk ideologi där, hos Læstadius, fjällsamerna står lägst, följt av skogssamerna

²⁸ Skildringen av Dåres färdigställdes av Pettersson som ett fristående manuskript. Delar publicerades i tidskriften *Västerbotten* 1978; sedermera gavs texten ut i boken *Nybyggares dagliga leverne* (Pettersson 1999) av Vilhelmina kommun.

och där den åkerbrukande kulturen tronar på toppen av hierarkin. Efter-
som samerna placeras lågt i kulturhierarkin berövas de också möjligheten
att helt upphäva tomheten. Sett ur kolonistatörens synvinkel är det till
vildmark, ingenmansland, som de kommer för att ta upp sina nybyggen.
Samernas närvaro och historia på platsen förnekas inte – tvärtom – men
genom att de placeras så pass mycket lägre på kulturhierarkin försvinner
de in i själva naturen, blir en del av den ödsliga vildmarken.

Læstadius egna rörelser genom markerna präglas av umbäranden
medan samerna tycks röra sig i en närapå parallell dimension, utan att gå
vilse eller hotas av farligheter. Samernas boplatser, deras olika visten, blir
hos Læstadius svårfångade. De gömmer sig mitt i stora landområden och
när de äntligen hittas händer det flera gånger att samerna rest vidare.
Detta bidrar till en föreställning om flyktig samisk närvaro i markerna.
Denna svårfångade närvaro påminner om den spöklika närvaro som
Mary Louise Pratt menar att urfolk ofta ges i kolonial diskurs (se kapitel
3 ovan; Pratt 2008, s. 51).

Markerna i Læstadius texter kan vidare beskrivas som ett system av
platser med olika grad av kultur: områdena längst i väster, där fjällsa-
merna befinner sig, står för den lägsta graden, medan skogslandet, där
skogssamerna vistas, tillskrivs en något högre grad av kultur. Vad gäller
den enligt Læstadius högsta kulturella nivån, odlingskulturen, så befin-
ner den sig både österut, vid kustens odlingsbygder, och längre söderut i
Sverige där uppodlingen är utbredd. Relationen mellan de marker som
Læstadius skildrar och områden med denna högre grad av kultur, sär-
skilt söderut, karakteriseras bland annat genom några episoder där
Læstadius beskriver sina föreställningar om de utomstående blickar:
dessa präglas dels av rädsla för den vilda mörka ödemarken, dels av ett
slags medlidande, ett paternalistiskt överseende med brister i civilisation
och förfining.

Den kausala relationen mellan de olika utvecklingsstadierna – att
den ena följer på den andra i en viss riktning – implicerar även en krono-
logisk dimension. Man kan säga att Læstadius har en anticipatorisk blick
(jfr Willems-Braun 1997, s. 13) som är stadigt fäst i framtiden, där han ser
befolkningstillväxt och materiell och andlig rikedom – med andra ord
kultur – och vägen dit nås genom uppodling av markerna. Samerna får av
honom en gedigen historia på platsen, men ges inte i samma utsträckning
någon framtid.

Petrus Læstadius besjålar markerna genom personifiering, och även om detta sätt att skildra naturen på är perifert jämfört med hans syn på naturen som arena för en framväxande odlingskultur, skapas dock genom detta ett slags närvaro av naturen självt – som på ett försiktigt vis bryter med en i övrigt helt antropocentrisk natursyn.

I detta kapitel har jag också följt med när Petrus Læstadius guidar tre främmande resenärer på en färd genom markerna, till samerna, så som Læstadius själv beskriver det i sin journal. Genom att en av dessa främmande resenärer, Daniel Hoggúer, publicerat sin egen skildring av resan ges en möjlighet att läsa texterna parallellt och diskutera skillnader och likheter. Särskilt intressant blir den krock som uppstår när Petrus Læstadius sublimerar norrländska natur – vars imponerande skönhet han skildrar genom resenärernas imponerade reaktioner – i stället föder ett djupt vemod och en sorgsenhet hos Hoggúer och de andra resenärerna i dennes egen skildring.

I Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* skildras den första nybyggaren för var och en av de 116 byskildringar som ingår i verket. Det är berättelser om nybyggarkolonisationen som utspelar sig på individnivå. För hälften av byarna saknas uppgifter om närvaro i markerna före nybyggaren anländer. För ett tjugotal sägs däremot att nybyggaren upptar nybygget vid eller på ett befintligt samiskt skatteland. Flera samer beskrivs dessutom ansöka om att bli nybyggare på det egna skattelandet i syfte att freda markerna från andra nybyggare. Ett tiotal nybyggare får hjälp av eller hamnar i konflikt med samer som redan finns på platsen för det tilltänkta nybygget. För några av byarna beskriver Pettersson en samisk förhistoria på platsen, och i ytterligare några fall beskrivs samiska arkeologiska fynd på platsen. Markerna härbärgerar i ett tjugotal av byskildringarna ett äldre samiskt sägenmaterial. Dessa språkliga landskap berättar om samisk närvaro i äldre tider. Den nybyggarkolonisation som Pettersson skildrar utspelar sig med andra ord för många av byarna på platser med samisk närvaro eller samisk historia.

En annan närvaro som återfinns på platsen när nybyggarna kommer dit är svenska statens, och den manifesteras genom ett särskilt språk. Exempelvis heter det att nybygget etableras på *kronoallmanningen* eller att det är *odisponerade lägenheter* som inkluderas i nybygget. Detta för att nämna blott två exempel. Vid sidan av statens närvaro signalerar även begreppen att markerna ännu inte används och därför kan tas i anspråk.

I kapitlet analyseras också den mycket rika förekomsten av ortnamn i *Gamla byar i Vilhelmina*. I texterna läggs ett finmaskigt toponymiskt nät över markerna och ett slags ortnamnslandskap skapas. Ortnamnen är antingen skrivna på rikssvenska, svensk dialekt eller samiska, och inte sällan utgör de blandningar av svenska och samiska ordelement. Dessa flerspråkiga ortnamnslandskap, särskilt när de visas upp på de kartor som medföljer *Gamla byar i Vilhelmina*, tenderar dock att uppvisa en öst-västlig skillnad med fler samiska ortnamn i väst och fler svenska i öst. Denna tendens kan betraktas som en bild av kolonisationsprocessens rörelse.

Pettersson anför ofta både ett samiskt och ett svenskt ortnamn för en viss lokalitet. Det rör sig ibland om att det svenska namnet förklaras etymologiskt med hjälp av det samiska namnet, medan han ibland ger ett samiskt parallellnamn till det svenska namnet, utan att det krävs för den etymologiska tolkningen. Samiskt och svenskt möts i Petterssons behandling av ortnamnen på fler sätt, exempelvis i berättelser om språkliga missförstånd mellan samer och svenska nybyggare.

Ortnamnen har förmågan att upphäva tomhet och ödslighet genom att de utgör tydliga tecken på mänsklig närvaro. Att en plats har ett namn innebär att den finns i ett mänskligt kunskapssystem. På det sättet kan ortnamnen betraktas som stående i ett slags konflikt mot en karakterisering av en plats som *terra nullius*, åtminstone på så vis att ju fler namn som ett område visar upp – ju mer detaljer ortnamnslandskapet har – desto svårare blir det att behålla illusionen av tomhet, ödemark och vildmark. Denna mänskliga närvaro i naturen blir dessutom i Petterssons texter i hög utsträckning en samisk sådan, som sträcker sig långt tillbaka i tiden, och som ges hög trovärdighet i och med det samiska språkmaterialets betydelse i den etymologiska diskursen.

Även om det i *Gamla byar i Vilhelmina* inte i samma utsträckning som hos Læstadius finns drag av kulturhierarkier är det oklart i vilken utsträckning det samiska ges någon framtid. Hela verket utgör förvisso ett tillbakablickande i syfte att rädda folklig kunskap undan glömskan, men av detta folkliga material bygger Pettersson upp berättelser om hur nybyggarkolonisationen gick till. I relation till kronologin i dessa berättelser finns det hela tiden en äldre samisk verklighet, som bara kan nås via sägner och arkeologi, och som alltså mestadels ligger utom räckhåll. Det rör sig exempelvis om en verklighet ”långt före den tid, då nybyggare

började bosätta sig i fjälltrakten (Pettersson 1944, s. 263). Denna dunkla samiska närvaro återfinns före kolonisationen och det är denna försvunna samiska verklighet som gäcker uttolkaren av det äldre samiska ortnamnsaterialet. Enligt Pettersson går det ju inte längre att få reda på många av de äldre samiska namnen och deras innebörd (Pettersson 1946, s. 308). I och med detta skapas en bild av samisk historia, men inte på motsvarande sätt en vision om framtiden. Det finns en öst-västlig skillnad i ortnamnsaterialet, där de äldre samiska namnen i högre utsträckning finns kvar i väst, medan de svenska översättningarna och omtolkningarna har kommit in från öst och ersatt de samiska. Detta skapar en kronologi i geografin som påminner om Læstadius kulturhierarkier: att färdas västerut är att färdas bakåt i tiden och komma närmare en samisk, nu försvunnen, historia.

5. Naturens form – språk och taxonomi

PETRUS LÆSTADIUS JOURNALER och O.P. Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* är huvudsakligen skrivna på rikssvenska, vilket faller sig naturligt då författarna vänder sig till en bred läsekrets, och denna rikssvenska språkdräkt dominerar även skildringarna av naturen. Vid sidan av rikssvenskan återfinns i texten även lokala språkformer, vilket i de flerspråkiga miljöer vi här rör oss i huvudsakligen innebär norrländska svenska dialekter och samiska språk. Båda författarna använder sig av lokala sagespersoner, samtidigt som de själva härstammar från de miljöer de skildrar, vilket ger dem ett slags inifrånperspektiv. Den lokala kunskapen som båda bygger upp sina texter utifrån – förmedlad via lokala sagespersoner och förvärvad genom erfarenhet – torde i mångt och mycket ha varit tillgänglig för författarna i lokal språkform. Læstadius behärskade dessutom samiska. Utöver rikssvenska och lokala språkformer används i texterna även vetenskapens latinska klassifikationssystem, särskilt vad gäller växtbenämningar.

Detta kapitel utgår ifrån följande frågeställning: hur används lokala språk i skildringen av naturen i de undersökta skildringarna och vad får detta för konsekvenser för språkliga och kunskapsmässiga hierarkier? För att begränsa studiens omfång fokuserar jag på en del av skildringen av naturen, nämligen de lokala benämningarna – det vill säga samiska och dialektala – på djur och växter i relation till rikssvenskan och latinet. Såväl de lokala djur- och växtbenämningarna som de latinska, är i texterna få i relation till de rikssvenska, men när de används illustrerar de bland annat språkvalens betydelse för uppbyggnaden av kunskapshierarkier, samt vilka kunskapssystem som tillåts präglats platsen. De ord som excerperats och analyserats i detta kapitel är sådana som antingen förklaras explicit i

texten, exempelvis i fotnoter, parenteser eller i löptext, eller som används parallellt med svenska och latinska benämningar. Gränsdragningen mellan dialektalt och rikssvenskt har i vissa fall varit svår, och det rör sig ibland snarare om ett lokalt präglat bruk, än genuin dialekt. Enstaka ord som excerperats ur *Gamla byar i Vilhelmina* är inte markerade och förklarade i själva brödtexten, men däremot medtagna och förklarade i ordregistret i registerbandet (Pettersson 1960).¹ Trots vissa likheter i hur samiskt respektive dialektalt språk används i texterna – båda utgör lokalt språk i kontrast till rikssvenskan och latinet – har jag valt att hålla isär redovisningen med syftet att möjliggöra jämförelser.

Inledningsvis i detta kapitel presenteras författarna och deras relation till lokala språk. Efter detta behandlas först de samiska djur- och växtbenämningarna i de undersökta texterna, följt av de dialektala. Vidare diskuteras betydelsen av avvikande folkliga taxonomier, varefter kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion.

5.1 Författarna och språken

Som nämnts tidigare kommer både Petrus Læstadius och O.P. Pettersson från de bygder de skildrar i sina texter; Læstadius behärskade lulesamiska medan Pettersson var expert på den lokala svenska dialekten i Vilhelmina. Pettersson upptecknade sitt huvudsakliga material ur Vilhelminamålet (se Dahlstedt 1950) och den sydsamiska varietet som talades i Vilhelminatrakten. Under sina missionsresor torde Læstadius ha stött på nybyggardialekten Arjeplogmålet (se Wallström 1943), och om de egna kunskaperna i samiska skriver Læstadius i den andra journalen så här:

Jag deremot, som från barndomen, i afseende på språket, är en fullkomlig Fjell-lapp af Torpun och Sirkas stammar i Luleå Lappmark, kunde icke vara okunnig om ordens rätta bemärkelser. (Læstadius 1833, s. 144.)

Det är alltså den lulesamiska han lärt sig under uppväxten i Kvikkjokk

¹ Som nämnts tidigare har utgivarna behandlat Petterssons manuskript på så vis att vissa av hans förklarande noter har införts som fotnoter i löptexten, medan andra sparats till registerbandet, som redan inledningsvis var planerat. Ett exempel på detta är ordet *stenbit* som i registerbandet förklaras: ”stenbit, laxöring, bäcköring” (Pettersson 1941, s. 265; 1944, s. 15, 260; 1960, s. 73).

som han anser sig behärska, ett språk som han något längre fram i samma avsnitt benämner ”min egen dialect” (Læstadius 1833, s. 145).

I det absoluta slutet av den första journalen kommenterar Læstadius själv de avvikelser från en rikssvensk skriftspråksnorm som texten innehåller, och han ber läsaren ha överseende med den ”ostädade stil” som den är skriven på (Læstadius 1831, s. 473). Han fortsätter:

Den starkt i ögonen fallande provincialitet, hvarmed den är uppfylld, har jag icke ens velat förborga eller taga mig till vara för, emedan jag ansett den nästan höra till saken, såsom formen till materien. (Læstadius 1831, s. 473.)

Denna ”provincialitet” menar Arne Nordberg kommer av:

författarens envetna omsorg att sprida upplysning om den egna ”provinsens” alla förhållanden och att göra denna upplysning så detaljerad och så exakt som möjligt. (Nordberg 1977b, s. 6.)

Ytterligare en inblick i Læstadius bruk av dialektala och samiska ord återfinns i det beklagande han ägnar sig åt inledningsvis i den andra journalen:

Smärre fel torde Läsaren ursäkta. De flesta af de här anförda hafva uppkommit derigenom att Correctur-läsaren, obekant både med Lappska språket och med den Svenska dialekt, ur hvilken Författaren upptagit många egenheter, som för Svenska skriftspråket och de sydligare dialekterna äro främmande, ej alltid kunnat rätt dechiffra manuscriptet. (Læstadius 1833, inledande text.)

Samiskan och den svenska dialekt som Læstadius stundtals använder är obekanta språk för korrekturläsaren och därför har fel smugit sig in. När det gäller den svenska dialekten ger Læstadius i citatet även sin egen syn på detta språk: han har i texten tagit med många ”egenheter” ur dialekten, som avviker från såväl det svenska skriftspråket som de sydliga dialekterna. Som Nordberg föreslagit är det kanske inte bara för att göra ”beskrivningen så detaljerad och så exakt som möjligt” som Læstadius tar med dessa egenheter, utan just för att de är egenheter i relation till skriftspråket och de sydliga dialekterna. Att det samiska språket är exotiskt för många av Læstadius tänkta läsare är underförstått, men en liknande grad av märkvärdighet tycks alltså Læstadius även tillskriva dialekten.

När Pettersson sammanställde manuset till *Gamla byar i Vilhelmina* hade han omfattande kännedom om den dialekt som talades i Vilhel-

mina; som nämnts tidigare sammanställde han en omfattande ordbok över denna. Utgivarna till *Gamla byar i Vilhelmina* har även fogat in vissa uppgifter från denna ordbok i fotnoter. I en inledning till verket anger Pettersson just insamlandet och bevarandet av gamla namn ”på lokaler och lägenheter” som en ”synnerlig viktig uppgift” (Pettersson 1941, s. VII–VIII) och det visar sig att särskilt de samiska djur- och växtbenämningarna i *Gamla byar i Vilhelmina* huvudsakligen återfinns i anslutning till ortnamnsetymologier. Pettersson inkluderar samiska ord och ortnamn i sina texter. I Vilhelminaområdet talas en varietet av sydsamiska (se Rydving 2013, s. 39f. om sydsamiska varieteter).

5.2 Samiska djur- och växtbenämningar

I de undersökta texterna förekommer ett litet antal samiska djur- och växtbenämningar, ett tiotal i Læstadius journaler respektive ett tjugotal i *Gamla byar i Vilhelmina*.² Medan de samiska benämningarna i *Gamla byar i Vilhelmina* nästan uteslutande används i ortnamnsetymologier, används de i Læstadius journaler oftast i anslutning till skildringar av samiska seder och bruk. Beläggen ger inblick i särskilt två områden där bruket av samiska och dialektala djur- och växtbenämningar får konsekvenser för konstruktionen av naturen och människans relation härtill: uppbyggnaden av språkliga kunskapshierarkier och konstruktionen av ett historiskt djup i relationen människa–natur.

5.2.1 Språkliga kunskapshierarkier

Med språkliga kunskapshierarkier avses här den hierarkiska relation som ofta konstrueras när två eller flera språk används om en och samma företeelse. Liknande hierarkiska relationer uppmärksammas i kapitel 4 ovan då användning av flera ortnamn för en ort diskuteras. När det gäller djur- och växtbenämningar omfattar hierarkierna även olika kunskapssystem och sätt att interagera med naturen, och de skapas när benämningar på ett språk på olika sätt premieras gentemot andra, exempelvis genom att framställas som normala, allmänt accepterade eller mer korrekta.

² Det totala antalet samiska ord är högre och inkluderar hos både Læstadius och Pettersson exempelvis – men inte uteslutande – ord knutna till renskötseln och andra seder och bruk som beskrivs som traditionellt samiska.

Ett exempel där en samisk terminologi underordnas andra benämningar återfinns i Læstadius första journal. Petrus och hans följeslagare, Lars Persson, söker upp en same som ska bli deras lots. Skildringen utvidgas till en utläggning om de syrliga grönsaker som samerna tillreder och blandar i renmjölken:

Den hufvudsakligaste ört, som härtill användes, är *Rumex acetosa*. Man plockar bladen, medan de äro unga, skräder ifrån allt annat gräs och kokar dem sedan, så att det blir som en spenat. Man använder äfven till samma ändamål de ännu outvecklade knopparna av *Angelica* (*påskån-aive*) samt *Rheum digynum* (äbro). *Rumex* heter på Lapska *Jobmo*, och derföre kallas vanligen hela denna sur-spenats composition *Jobmo*. (Læstadius 1831, s. 379f.)³

Læstadius beskriver här tre växter utifrån en lokal samisk kontext, nämligen som ingredienser i en traditionell samisk maträtt, och han intygar själv rättens smaklighet. Språket med vilket växterna beskrivs är primärt latin, och den samiska terminologin ges dels inom parentes – *Påskån-aive*⁴ och *Äbro*⁵ –, dels förklaras den i löptext ”*Rumex* heter på Lapska *Jobmo*”.⁶ Læstadius, som studerat botanik (se Læstadius 1833, s. 92), använder här naturalhistoriens språk, latinet. Det är det språk som använts av Linné i *Flora Lapponica* (1737),⁷ och även av brodern Lars Levi Læstadius i exempelvis den redan 1822 publicerade uppsatsen ”Botaniska anmärkningar gjorda i Lappmarken och tillgränsande Landsorter”. Den självklarhet med vilken den latinska terminologin utgör växternas primära benämningar, samt infogandet av växterna under hyperonymen *örter*, lyfter här ut växterna ur den lokala kontexten och placerar dem i vetenskapens till synes objektiva och generella ordning. Därifrån lånas de tillbaka till den samiska kontexten: det är *Rumex* som på ”Lapska” heter *Jobmo*, inte tvärtom (Læstadius 1831, s. 379f.).

³ Se även Læstadius 1833, s. 347.

⁴ Grundström anger lulesamiska *påsk(ån)-ai've*, ’blomknoppen i Angelicaörten’ medan *påskå* avser själva blomstängeln (1950-1951, s. 788b).

⁵ *Rheum digynum* heter på svenska *fjällsyra* och på latin numera *Oxyria digyna* (Nordberg 1977, s. 62). Grundström anger lulesamiska (*h*)*äb’rō* ’fjällsyra, *Oxyria digynia*’ (1950-1951, s. 1535b).

⁶ Grundström anger lulesamiska *juopmō* ’fjällängsyra, *Rumex acetosa*’ (1950-1951, s. 120a).

⁷ Som var resultatet av den s.k. lappländska resan.

Vid flera tillfällen beskriver Petrus Læstadius olika fisksorter och oftast är det en rikssvensk terminologi som används. Ett exempel på detta är följande passage om bland annat olika fiskars beteende under leken:

Hela laxsläktet, äfvensom sik, asp och harr är sämre under leken än eljest. På abborren, gäddan och laken kan man icke märka någon skillnad. *Ål* finnes icke. (Læstadius 1833, s. 78.)

Detta citat är en del av en längre skildring av fisk och fiske och ger en representativ bild av Læstadius sakliga och rikssvenska beskrivningar. Det förekommer dock enstaka exempel på samisk fiskterminologi. Ett av dessa hämtas här från samma skildring som ovan och det rör sig om den svårkaraktäriserade tabmoken. Læstadius menar att det finns en laxsort som på samiska kallas *tabmok*. Han fortsätter:

Väl kallar man honom på Svenska *Stenbit*, men fjellsjöarnas *Tabmok* är säkert en helt annan art, än den stenbit, som finnes i sjöar och strömmar inom skogslandet. För öfrigt synes af laxsläktet en myckenhet arter och artförändringar vara, hvilka dock jag, såsom icke varande Ichtyolog, ej kan bestämma. (Læstadius 1833, s. 75, se äv. 339.)

Här framgår att Læstadius känner till både ett samiskt och ett svenskt namn på laxsorten i fråga: *tabmok* respektive *stenbit*. Trots att han betonar att han inte är skolad i området – ”såsom icke varande Ichtyolog” – vill han ändå föreslå att det här troligen rör sig om en annan art än vad som vanligen avses med den svenska beteckningen *stenbit*.⁸ Kontexten är inte utpräglad samisk, som i exemplet med *jobmo*, men likväl är det den samiska benämningen som nämns först, och som dessutom förmodas avse en annan art än den stenbit som finns i vattendrag ”inom skogslandet”. Læstadius antyder att han ser den samiska taxonomin som mer finmaskig och mer korrekt än åtminstone den svenska motsvarigheten. I stället för som i föregående exempel, där vetenskapen hjälper till att belysa ett samiskt bruk av naturen, så är det den samiska erfarenheten som kan ge ett möjligt bidrag till vetenskapen, till iktyologin. En knapp

⁸ Som enligt Pettersson avser bäcköring (1960, s. 54). Laxfiskarnas artvariation är ännu idag stor och svåröverskådlig. Grundström anger lulesamiska *tāpmuk* ’laxöring (Salmo trutta) (1950–1951, s. 1078b).

sida längre fram nämner Læstadius ytterligare en samisk fiskbeteckning, *njaka*, denna gång som tillägg till den svenska benämningen *lake* och motiverad av den samiska benämningens karakterisering av fisken i fråga. Læstadius menar att laken har fått sitt samiska namn *njaka*, av ordet *njakat* 'krypa', eftersom den liksom kryper på botten (Læstadius 1833, s. 76.)⁹

Fisken i fråga sägs av Læstadius heta *lake*, det vill säga det svenska namnet är det primära och upplysningen om det samiska namnet blir i sammanhanget ett slags tillägg, som dessutom vittnar om samernas träffsäkra observation och namngivande. Detta skapar ett slags erkännande av samisk naturkunskap.

Följande exempel behandlar ett komplex av insektsnamn, som återfinns både i *Gamla byar i Vilhelmina* och hos Læstadius, och jag inleder med exemplen ur den första journalen.¹⁰ Det rör sig om insekter som plågar renarna om sommaren, och i likhet med exemplet *Jobmo* ovan är kontexten utpräglat samisk, denna gång knuten till renskötseln. Till skillnad från det exemplet står dock här de samiska benämningarna i fokus. Första gången insekterna omtalas är i en beskrivning av renskötande samers vanor, där renen sägs vara oduglig till slakt om våren, delvis på grund av håll i skinnet orsakade av en larv:

Den omtalade larven kallas på Lapska *kurbma*, men sjelfva insecten *slautja* eller *snupok*, hvilket dock lærer vara tvänne särskilda arter. (Læstadius 1831, s. 218.).

Læstadius åberopar här ett samiskt språkbruk: larven "kallas på Lapska" för *kurbma*, och ingen rikssvensk motsvarighet ges. Givet Læstadius vana att ge både rikssvenska och latinska motsvarigheter i de fall han känner till sådana, skapas här en viss distans mellan honom själv och den kunskap som förmedlas; denna distans ökar ytterligare när han med hjälpverbet *lär* uttrycker hörsägen, det vill säga att det enligt vad som berättas rör sig om två arter av insekten i fråga. När Læstadius senare i journalen återkommer till dessa insekter är det med en tydlig signal om

⁹ Jämför Grundströms *njähkā* 'lake', respektive *njäkat* 'smyga sig på något' (1950–1951 s. 600f.).

¹⁰ För en utredning av olika samiska namn på de insekter som de följande exemplen handlar om hänvisas till K.B. Wiklunds "Lapska namn på ren-oestriderna och deras larver" och där anförd litteratur (1916).

att den kunskap han förmedlar har hämtats från samiskt håll. Terminologin skiljer sig även åt från den första passagen genom att de insekter som sägs vara av två arter då sades heta *slautja* och *snupok*, medan de i nedanstående passage heter *pitok* och *snupok*:

Som jag saknar allt slags entomologisk kunskap, kan jag ej beskrifva dessa insecter, men väl deras åverkan på rehnarna. De kallas *Pitok* och *Snupok* på Lapska. Det ena slaget kastar vid förbiflygandet sina ägg in i näsborrarna på rehnen, ja till och med på människan. De inandas med luften och fästa sig hos den förra ner i gommen, o.s.v., der de frodas öfver vintern och vexe till, så att de blifva temliga maskar, som ligga i stora klungor och hopar. Men om våren frustar rehnen ut dem, och de falla ned på marken, kläckas då ut af solen samt blifva, såsom deras fäder, rehnarnas plågoandar. (Læstadius 1831, s. 446f.)

Læstadius förklarar att hela den här beskrivningen av just denna insekts åverkan har han fått av samerna och han lägger till att han inte har haft tid att kontrollera uppgifterna. Däremot, hävdar han, kan han mer säkert intyga den andra insektens skadliga konsekvenser:

Han lägger sina ägg mellan skinnets och kroppen på rehnen, och de larver, som deraf uppkomma, kallas *kurbma* samt se om våren stora och otäcka ut, der de ligga i stor myckenhet längs hela ryggen samt göra, att huden af rehnen den tiden är alldeles oduglig och liknar ett säll. (Læstadius 1831, s. 446f.)

Inledningsvis i denna passage säger Læstadius att han inte kan beskriva dessa insekter eftersom han saknar ”allt slags entomologisk kunskap.” Det som följer är i stället en beskrivning av hur insekterna påverkar renarna. Vad menar han att han hade kunnat göra om han hade haft entomologisk kunskap? Læstadius tycks här visa dels att han känner till att entomologin är en vetenskapsgren som hade kunnat beskriva dessa insekter utifrån ett vetenskapligt, det vill säga objektivt, systematiskt och generellt perspektiv, dels att det som följer inte är kunskap av detta slag. Det är nästan som att den vetenskapliga klassificeringen av och terminologin för dessa insekter faktiskt står där, endast dold av Læstadius egen kunskapslucka, och att de samiska benämningarna *bara* är vad insekterna och larven kallas ”på Lapska”, det vill säga *pitok*, *snupok* och *kurbma*. Det som sedan följer är två lager av kunskap: ett första lager av fantasirik och troligen för Læstadius själv osannolik beskrivning av hur insekterna kastar sina ägg in i näsborrarna på både renar och människor.

Han kommenterar detta med att skriva att hela beskrivningen av insektens åverkan har hämtats från samerna och att han inte haft möjlighet att kontrollera uppgifterna. Desto säkrare är han på det som därefter följer, nämligen en skildring av larven *kurbma*, som kläcks under skinnet på renen om våren och förstör skinnet. Læstadius karakteriserar här sig själv som icke-entomolog och i föregående exempel som icke-ichtyolog. Men här tycks han i högre utsträckning förhålla sig skeptisk till de kunskaperna om insekter som han har fått av samer.

Dessa insekter återfinns intressant nog även i *Gamla byar i Vilhelmina* som ett av få exempel på djur- och växtbenämningar som inte direkt ingår i ortnamnsetymologier (Pettersson 1944, s. 232). Där inleds avsnittet emellertid med en namnutredning. Det rör sig om *Rainiesvarie*, vars etymologi Pettersson menar ska gå tillbaka på 'rena fjället', det vill säga att namnet hänvisar till att de insekter som brukar plåga renarna om sommaren i just detta fjällområde inte är smittsamma och av den anledningen inte orsakar renarna samma plåga som på andra ställen. För att nå fram till denna förklaring krävs dock en utredning av insekterna i fråga, och det är i denna som Pettersson använder de samiska namnen:

I alla fjäll plågas renarna under sommaren av *gârma*, 'korm, renstyng'. Gârma är av två slag: *trâmpe* eller *snore* och *boâruve*. Trâmpe eller snore sticker renen i näsborrarna och läger ägg där, då i näsborrarna utvecklas maskar, som kallas *särkelmeh*, och dessa äro renen till stor plåga. Boâruve sticker renen i huden, och då utvecklas i huden *gârma*, vilken också tillfogar renen mycket lidande. Gârma sticker, d.v.s. lägger ägg. När renarna uppehålla sig i Rainesfjället, så behöva de ej råka ut för de lidanden, som *gârma* och *boâruve* förorsaka. I detta fjäll finnes *gârma* och *boâruve*, men i det fjället är det ren *gârma* och ren *boâruve*, ej smittosamma sådana, varföre då dessa sticka renarna, så utvecklas därav varken *särkelmeh* eller *gârma*, och renarna undgå i det fjället de plågor, som dessa maskar förorsaka. (Pettersson 1944, s. 232.)

Pettersson beskriver här en kategori insekter som benämns med det samiska *gârma* och som förklaras med den från samiskan lånade dialektala benämningen *korm* samt det rikssvenska *renstyng*. Kategorin delas ytterligare upp i två slag, *trâmpe* och *snore/boâruve* samt masken *särkelmeh*, alla benämnda med samiska namn utan rikssvenska eller dialektala motsvarigheter och utan ifrågasättande. Sättet Pettersson använder de samiska insektsnamnen på här sätter ett samiskt kunskapsperspektiv i förgrunden.

Skildringen står i bjärt kontrast mot en fotnot som utgivarna tillfogat den tredje volymen av *Gamla byar i Vilhelmina*, där samma insekter beskrivs:

Renstynget, lat. *Oedemagena tarandi*, la. *boåruve* [...] Renflugan, lat. *Cephenomyia trompe*, la. *tråmpe* eller *snore*. (Pettersson 1946, s. 66.)¹¹

Här skapas i stället ett slags kunskapshierarki där den lokala taxonomin kommer sist: de samiska begreppen *boåruve* respektive *tråmpe/snore* står som synes efter såväl det rikssvenska *renstynget* respektive *renflugan*, som det latinska, *Oedemagena tarandi* respektive *Cephenomyia trompe*.

Dessa tre olika skildringar av samma insekter illustrerar hur språkliga kunskapshierarkier kan byggas upp i flerspråkiga sammanhang, och att detta får konsekvenser för den konstruktion av naturen som de bidrar till. Det blir en fråga om vems synvinkel och vems kunskap som får representera det omarkerade – den synvinkel och det sammanhang som i sin tur översätts eller förklaras. I det här specifika fallet blir det antingen den kontextualiserade kunskapen, nära knuten till renskötseln, eller den abstraherade kunskapen, som ingår i ett vetenskapligt kunskapssystem, där det huvudsakliga värdet – för att återigen anknyta till Mary Louis Pratt (2008; se kapitel 3 ovan) – består av just ordning.

5.2.2 Samiska ortnamnselement och historiskt djup

Av det tjugotal samiska djur- och växtbenämningar som används i *Gamla byar i Vilhelmina* ingår flertalet i ortnamnsetymologier. De relationer som de samiska djur- och växtbenämningarna skapar mellan människa och natur får när benämningarna används i ortnamnsetymologier ett historiskt djup. I och med att de ingår i en språkvetenskaplig diskurs som värderar hög ålder, menar jag vidare att förekomsten av samiska djur- och växtbenämningar i etymologiska resonemang tillför ett drag av autenticitet och värde till en samiskt präglad relation till naturen. Bruket av toponymer i *Gamla byar i Vilhelmina* diskuterades i detalj i kapitel 4 ovan och här fokuseras alltså mer specifikt på de samiska djur- och växtbenämningar som används i ortnamnsetymologierna.

Sådana ord förekommer i tre olika kategorier av ortnamnsetymolo-

¹¹ Arten *Cephenomyia trompe*, beskrevs vetenskapligt först av Adolf Modéer 1786 och innehåller som synes den samiska benämningen *Trompe*.

gier. Den första innehåller samiska ortnamnsparalleller till svenska ortnamn och de samiska djur- och växtnamnen förekommer sedan som ingående element i dessa samiska namn. Ett exempel på detta återfinns i skildringen av byn *Laxbäcken*, i en förklarande fotnot till just detta svenska namn:

La. *Okksjohkke* av *okks(e)* 'insjölag' och *johkke* 'bäck'. I Malgomaj har sådan lax funnits rikligen i äldre tid, men förekommer numera ganska sparsamt. Från sjön går laxen upp i Laxbäcken i stort antal. (Pettersson 1946, s. 194.)

Den samiska benämningen *okks(e)* i betydelsen 'insjölag'¹² används alltså här för att förklara namnet *Okksjohkke*, som presenteras som parallellnamn till det svenska *Laxbäcken*.¹³ Även en förklaring till namngivningen ges av Pettersson i denna passage: "i äldre tid" fanns rikligt med lax i Malgomajsjön. Namnets tillkomst och den natur som beskrivs förläggs till denna äldre tid, som föregår nybyggarkolonisationen och därför kan antas vara samiskt präglad. I detta exempel, liksom i de övriga av denna typ, råder en semantisk överensstämmelse mellan det svenska och det samiska namnet utan att det ena sägs vara en översättning av det andra.

I den andra kategorin av ortnamnsetymologier, där samiska djur- och växtbenämningar förekommer, används det samiska ordet endast i syfte att utesluta ett visst etymologiskt samband. Ett exempel på detta återfinns i ett resonemang i en fotnot om det svårtolkade namnet *Fatmomakke*, som tillfogats av utgivaren: "ej heller ur *fatnuo* 'angelica' kan namnet *Fapmie* härledas" (Pettersson 1944, s. 210). Diskussionen av ordet *fatnuo* förekommer här som del i en längre utredning, där det slutligen antyds att namnet möjligen kan ha nordiskt ursprung och sedan lånats in i samiskan. En skillnad mellan denna typ av belägg och de föregående är att djur- eller växtbenämningen inte på något sätt knyts till platsen. Däremot så visas med belägget – och i resonemanget i övrigt – att det samiska *fatnuo* hade kunnat vara en möjlig bakgrund till namnet.

Den tredje kategorin – också den som uppvisar flest belägg – utgörs

¹² Hos Hasselbrink återfinns formen *ukse* med betydelsen 'kleine lachsforelle (Salmo trutta)' och Hasselbrink menar vidare att ordet används om olika arter av laxfiskar (1981–1985, s. 1377a–b).

¹³ Observera att det är namnen utifrån hur de presenteras i *Gamla byar i Vilhelmina* som diskuteras i denna bok, inte namnens möjliga etymologier.

av exempel där ett ortnamns etymologi utreds och där den samiska djur- eller växtbenämningen framförs som en möjlig del i en korrekt etymologi. Ett exempel är namnet *Njakafjället*, som i skildringen av byn Bångnäs förklaras på följande sätt:

Namnet Njakafjället, som på la. lyder *Njakievarie* eller *Njakie*, innehåller det la. ordet njaka 'lake'. Det påstås att på västra delen av fjällen skall finnas en helt liten tjärn, som varit ovanligt rik på lake. Det är nog ett enastående fall att lake förekommer i en tjärn uppe på dessa fjäll. (Pettersson 1944, s. 77.)

Det namn vars etymologi primärt förklaras är *Njakafjället*, vilket skrivs fram som det officiella namnet. Till detta namn ges de samiska motsvarigheterna *Njakievarie* och *Njakie* och det påpekas att det är ett element från det samiska namnen som återfinns som förled i *Njakafjället*. Ofta är ortnamnen som utreds i *Gamla byar i Vilhelmina* just sammansättningar av både samiska och svenska ordelement; andra exempel är namnen *Meselet*, *Meselberget* och *Meseleforsen*, som utreds under skildringen av byn Råsele (Pettersson 1946, s. 266) och där det samiska ordet *mese/miesie*¹⁴ med betydelsen 'späd renkalv' lyfts fram som förled.¹⁵

I enstaka fall rör det sig om språkligt sett helt samiska namn som utreds. Följande exempel, som förekommer i skildringen av byn Djupdal, är ett av dessa:

På Blajkfjället i sydsydväst från Djupdal höjer sig en liten rund kulle, som i handlingarna har namnet Svalantjältja. Denna kulle har i äldre tid varit gränsmärke eller hörnrå mellan fyra vidsträckta lapps katteland, nämligen mellan Blajkfjäll-landet, Alblosellandet, Varpsjölandet och Östra Ormsjölandet. (Pettersson 1946, s. 228.)

Namnet *Svalantjältja* förklaras sedan i en fotnot: "La. *Svalentjuolte* av *svale* 'vit fjällräv' och *tjuolte* 'kulle ovan skogsgränsen'" (ibid.) Enligt Pettersson skrivs detta namn i handlingarna *Svalantjältja*, vilket han korrigerar i fotnoten på så vis att den samiska formen sägs vara *Svalentjuolte*. Det är oklart om Pettersson menar att det är skrivaren av handlingen i

¹⁴ Pettersson anger *mese*, medan utgivaren skjuter in "noggrannare *miesie*" (Pettersson 1946, s. 266). Enligt Hasselbrink sägs ordet bland annat avse renkalven under dess första levnadsår, när den fortfarande följer efter renkon (1981–1985, s. 924a).

¹⁵ De samiska parallellnamnen anges vara: *Meseovvone*, *Mesekentjulelk* och *Mesegojhke* (Pettersson 1946, s. 266).

fråga som gjort ett misstag eller om namnet brukats av svensktalande i denna form, men Pettersson själv framträder här i rollen som språkligt kunnig och med en strävan att reda ut den korrekta ortnamnsetymologin. Att kullen i fråga alls har ett namn förklaras av dess betydelse som gränsmärke ”i äldre tid” mellan fyra samiska skatteland.

Som synes används samiska ortnamn på olika sätt i diskussionen av ortnamnens etymologier och i dessa samiska ortnamn ingår samiska djur- och växtbenämningar. Det samiska språkmaterialet pekar hela tiden bakåt i tiden, något som ofta explicit görs genom formuleringar som ”i äldre tider” och liknande. De naturförhållanden som de samiska djur- och växtbenämningarna vittnar om, exempelvis en ymnighet av lax i Malgomajsjön, eller den ovanliga förekomsten av lake i tjärnen på västra Njakafjället, återskapas i och med de etymologiska resonemangen. Genom de samiska ortnamnen skrivs också dessa naturförhållanden in i en samisk föreställnings- och erfarenhetsvärld. Genom att etymologierna framställs som trovärdiga blir också dessa naturförhållanden trovärdiga. Petterssons uttrycker själv förvåning över att lake skulle ha funnits i tjärnen, men orimligheten i detta får i texten ge vika för det som påstås, det vill säga kunskap som ges med lokalbefolkningens röst, genom en intertextuell koppling till lokalt traderad kunskap.

Ett sista exempel får illustrera det långa tidsdjup som Petterssons etymologier tillför till relationen människa–natur, och att det även finns flera lager av samisk kunskap inbäddad i namnmaterialet. I följande exempel åberopar Pettersson ett äldre samiskt sägenmaterial i diskussionen av en skogshöjd med namnet *Gåppogiesne*, som i syneprotokollet till nybygget Nyliden anges som referenspunkt i utpekandet av en myr som den sökande avser att lägga under sitt nybygge. Pettersson skriver att de yngre samerna kallar skogshöjden med liden för *Gåppogies* vilket ska betyda ’tjäderhöneliden’ och komma av *gåhpele* ’tjäderhöna’ (Pettersson 1941, s. 20). Vidare skriver han att äldre samer menar att höjden eller liden heter *Gåbdasgieles* och att *gåbdas* kan betyda antingen ’skinnet på spåtrumman/hela spåtrumman’ eller att det hänvisar till ett farligt skadedjur som funnits i området i äldre tider och som angripit och skadat samerna (Ibid.). Höjden eller liden ska då kallas *Gåbdasgieles* eftersom samerna dödat detta djur just där (ibid.).

Platsens namn förklaras först med *gåhpele* ’tjäderhöna’, med åberopande av ett yngre samiskt namnbruk, och sedan vänds blicken mot ett

äldre sådant, där tre möjliga betydelser hos ordet *gábdas* läggs fram. En av dessa betydelser ger Pettersson större utrymme än de övriga och den inbegriper en numera utdöd och mytisk djurart. Det är stor skillnad mellan förekomsten av namnet i syneprotokollet, där det används för att geografiskt sett lokalisera en myr, till att vara namnet på den plats där det sista exemplaret av en farlig och numera utdöd djurart dödades. Genom det etymologiska resonemanget berikar Petterson det torra protokollet med en samisk relation till naturen som sträcker sig mycket långt tillbaka i tiden.

5.3 Dialektala djur- och växtbenämningar

Förekomsterna av dialektala djur- och växtbenämningar i de undersökta texterna är sammantaget betydligt fler än de samiska belägg som diskuteras i föregående avsnitt. Sammanlagt återfinns ett trettiotal i såväl *Gamla byar i Vilhelmina* som i *Læstadius journaler*. Av beläggen i *Gamla byar i Vilhelmina* är det en tredjedel som ingår i ortnamnsetymologier.

5.3.1 Ett lokalt kunskapsperspektiv

På ett liknande sätt som de samiska benämningarna, som diskuterats ovan, representerar också de dialektala djur- och växtbenämningarna ett lokalt språkbruk liksom ett lokalt perspektiv på relationen människa-natur. När sådana ord används i texterna avviker de från den rikssvenska texten i övrigt. Såsom även fallet är med de samiska beläggen, behöver författare och utgivare dessutom på något sätt ge läsaren både det lokala ordet och en rikssvensk förklaring eller motsvarighet.

Det är vanligt i både *Læstadius journaler* och *Gamla byar i Vilhelmina* att de dialektala växt- och djurbenämningarna först nämns i brödtexten och sedan åtföljs av en rikssvensk eller latinsk motsvarighet inom parentes – ett språkbruk som tar sin utgångspunkt i den dialektala terminologin. I följande passage sker detta när *Læstadius* i den första journalen använder de dialektala orden *fjällris* och *lyng* i en beskrivning av den renskötande fjällsamens hårda tillvaro:

Han kan till och med ibland icke få upp någon eld, ty på fjellen, der han vistas om sommaren, finnes intet annat bränsle än fjällriset (*Betula Nana*), och äfven på detta är tillgången knapp. Det är spädt och lågt som lyng (blåbärs- eller lingon-ris) och af regn så fuktigt, att det icke tar eld, utan ligger endast och ryker. (*Læstadius* 1831, s. 226.)

Det dialektala *fjellriset* förklaras här med det latinska *Betula nana*,¹⁶ en artbestämning som Læstadius i andra passager använder för att förklara det dialektala *rypris* (Læstadius 1833, s. 348; 1831, s. 280). Ordet *lyng* sägs avse både blåbärs- och lingonris, det vill säga den gängse användningen i flera norrländska dialekter, där ordet används om olika sorters bärris och även annat ris (se Dahlstedt 1950, s. 53f. samt Eklund 1996, t.ex. kartan på s. 103). Det anförda citatet skildrar renskötarens livsvillkor och det blir tydligt att användningen av dialektala djur- och växtbenämningar hos Læstadius har en helt annan grad av självklarhet och allmängiltighet än användningen av de samiska benämningarna som diskuterades i föregående avsnitt: om skildringen gällt en svensk nybyggares vedermödor hade en samisk terminologi varit osannolik.

En liknande användning av dialektala djur- och växtbenämningar är vanlig i *Gamla byar i Vilhelmina*. Nedan följer ett exempel hämtat ur den långa skildringen av nybyggerlivet i Dåres, där ett par dialektala växtnamn används, nämligen *brandbär* och *sia*. Citatet exemplifierar användningen av omarkerade dialektala benämningar i brödtexten, ord som sedan förklaras inom parentes av rikssvenska eller latinska motsvarigheter:

Men på lördagen efter att slättanden var tillända, bådo barnen om lov att få gå till kullarna närmare Stora Stalonbäret för att där få äta brandbär (hallon). De lovade att taga skålar med och plocka i dem åt föräldrarna. De fingo lov därtill och satte i väg österut med skålar i händerna. Mycket hallon anträffade de i en avbränd kulle, där småbjörk ännu icke hade hunnit växa upp. Men under vistelsen vid kullen, kommo de sig till kullens östra sida och upptäckte då, att österom kullen fanns en vidsträckt slätt, och på den växte tjockt av sia (*Aira flexuosa*) tätt på marken mellan de nedfallna brända träden. (Pettersson 1944, s. 39.)

Gräsfyndet i fråga rapporteras skyndsamt till föräldrarna, som blir mycket belättna: ”ty sia är ett foder, som är lika gott och närande för kreaturen som det bästa vallhö” (ibid.). Det dialektala *brandbär* (se Dahlstedt 1950, s. 50; Fridner 1999, s. 61f.) förklaras i citatet med det rikssvenska *hallon*, och även om det är det rikssvenska ordet som sedan upprepas så möter vi den dialektala benämningen först. På liknande sätt, att det dialektala ordet nämns först, förhåller det sig med flertalet av de dialektala växt- och djurbenämningarna i *Gamla byar i Vilhelmina*. Ett ytterligare exempel är det dialektala *börting* i följande citat från skildringen av de

¹⁶ Motsvarar rikssvenska *dvärgbjörk*.

första nybyggarna i Grundfors: ”I dessa gropar timrade de kistor eller pator, i vilka de fångade massor av röding och börting, d v. s. laxöring” (Pettersson 1944, s. 196).¹⁷

Dialektala djur- och växtbenämningar som används på detta sätt bidrar till att läsaren får möta naturen genom lokalbefolkningens föreställningsvärld. De rikssvenska eller latinska förklaringarna abstraherar förvisso djur och växter från den lokala kontexten, men det görs upplysningsvis och lämnar den materiella relationen mellan människorna och naturen förhållandevis intakt.

5.3.2 Dialektala ortnamnselement

Avslutningsvis i denna del av kapitlet följer ett par ord om de dialektala djur- och växtbenämningar som i *Gamla byar i Vilhelmina* ingår i ortnamnsetymologier; som nämnts tidigare utgör de en tredjedel av det trettiotal belägg som excerperats ur detta verk. Dessa djur- och växtbenämningar återfinns ofta i etymologiska utredningar av namn på myrar och andra naturlokaler som förtecknas i syneprotokollen, och som presenteras i fotnoter med anmärkningar om att det rör sig om ord på ortens lokala dialekt, Vilhelminamålet (markerat med *vm.*). Till skillnad från de ortnamnsetymologier i *Gamla byar i Vilhelmina* som Pettersson förklarar med samiska djur- och växtnamn rör det sig här så gott som uteslutande om okomplicerade etymologier till namn på lokaler knutna till nybyggesverksamheten, exempelvis på slättesmyrar, som *slagör* ’duvhök’ i *Slagörsmyra* (Pettersson 1946, s. 2) och *stek/stetj* ’starrarter med långa tågor ifrån rothalsen’ i *Stekmyra* (Pettersson 1946, s. 140).

Pettersson använder ibland landsmålsalfabetet för att beskriva dialektala ords uttal. Ett exempel på detta återfinns i förklaringen av namnet på en insynad slätteslägenhet under nybygget Latikberg, nämligen *Flugurotbäcken*, som han menar innehåller det dialektala ”flögerot” med betydelsen ’nordisk stormhatt’ (Pettersson 1946, s. 34). Med landsmålsalfabetet beskrivs det dialektala uttalet,¹⁸ och han ger även den latinska motsvarigheten ”*Aconitum Septentrionale*” inom parenteser (*ibid.*). Pettersson var språkligt intresserad och van vid att uppteckna dialektord

¹⁷ För en etymologisk utredning av ordet *börting* se Lidén 1937, s. 36–40.

¹⁸ Ett dialektalt uttal beskrivs med landsmålsalfabetet även i samband med förklaringen av namnet *Banarottjärn* och *Snörtallmyra* (Pettersson 1946, s. 181, s. 22).

med landsmålsalfabetet. Bruket av landsmålsalfabetet torde spegla detta djupare intresse och får som effekt att fokus läggs på det lokala uttalet av ordet samt att det skrivs in i en språkvetenskaplig diskurs.

5.3.3 Folkliga taxonomier

Något som ytterligare sätter lokala erfarenheter av naturen i förgrunden är bruk av lokala djur- och växtbenämningar som genom över- eller underdifferentiering avviker från rikssvensk eller latinsk terminologi (se Berlin 1973 samt Svahn 1991, kap. 2). Flera av de dialektala djur- och växtbenämningarna i de undersökta texterna representerar sådana folkliga taxonomier. Ett exempel är det redan nämnda *lång* 'ris av lingon, blåbär o. dyl.' som också förekommer i *Gamla byar i Vilhelmina*, exempelvis som förklaring till namnet *Lingrödnigen*, som är en av odlingslokalerna under nybygget Siksjö (Pettersson 1946, s. 172; beträffande *lyng*, se Pettersson 1941, s. 63). Det rör sig här alltså om en dialektal växtbenämning som inbegriper flera rikssvenska benämningar. På likartat sätt förhåller det sig med ordet *rypris*, som används i en förklaring av namnet *Rypris-myra*, en av myrarna som kom att ingå i nybygget Rismyrliden. Ordet *rypris* sägs betyda "småbuskar av skilda arter omkring vilka riporna tycka om att springa och äta bladknopparna" (Pettersson 1946, s. 135).¹⁹

Hos Læstadius utgör just fiskar föremål för utläggningar där relationer mellan lokala och vetenskapligt etablerade taxonomier illustreras. I följande exempel, hämtat från Læstadius andra journal, uppvisar det folkliga språkbruket en från rikssvenskan avvikande taxonomi utan att det i egentlig mening rör sig om en dialektal terminologi:

Han kallas här i orten *Asp*, och har jemte *Siken* ensam den äran att heta *fisk*. De öfriga fisksorterna, som här finnas, såsom gädda, abborre, laxöring, harr, lake, m. fl. heta fisk endast i grytan och på fatet, eljest nämnas de med sina egna namn, och komma ej med i fiskarnas räkning, när man berättar huru många sådana man fått: de följa med såsom bihang. (Læstadius 1833, s. 59).²⁰

Det ord som intar en central ställning här är just *fisk*, som enligt Læstadius inte har den användning läsaren förväntar sig. Han menar att det gängse

¹⁹ Ordet förklarar namnet *Rismyra*, en myr som Märten Larsson i Siksjö bytt till sig mot en tjurkalv och en kokalv (1946, s. 134, fotnot 1).

²⁰ Se även Læstadius 1831, s. 329, 332 och 1833, s. 358.

lokala bruket var att *fisk* utgör hyperonym till asp och sik – ett bruk som berättar om de olika arternas plats i den lokala socioekonomiska ordningen. De övriga arterna utgör endast bihang och redovisas inte ens som fångst.

Att se skillnad på asp och sik gör man enligt Læstadius genom att titta på *gahn*: ”Sik och asp äro både till utseende och smak fullkomligt lika; endast på *gan* (gålen?)²¹ kan man se skillnad” (Læstadius 1833, s. 68; se även 1831, s. 329).²² Det faktum att Læstadius använder det dialektala *gahn* för att beskriva hur man ser skillnad på dessa fiskarter förstärker det lokala kunskapsperspektivet. Frågetecknet, vilket det andra belägget av ordet försetts med i texten, ger ytterligare ett drag av osäkerhet till skildringen, som också stärker föreställningen av att det här handlar om lokal kunskap som Læstadius förmedlar på det sätt som han fått den förmedlad till sig.

En liknande taxonomisk osäkerhet återfinns när Læstadius beskriver arterna som benämns *blank-lax* respektive *grå-lax*: ”Sjelfva insjölaxen synes vara af tvenne slag: Blank-lax och Grå-lax, eller om det då är samma art, som endast skiftar färg” (Læstadius 1833, s. 76).²³ Osäkerhet av detta slag i Læstadius beskrivningar av naturen skapar en distans mellan den beskrivande och det beskrivna, och upplevelsen av att Læstadius i avsaknad av vetenskaplig kunskap, så troget han förmår återger egna upplevelser och det han fått berättat för sig (jfr diskussionen om *korm* tidigare i detta kapitel).

Ett belysande exempel på hur dialektal terminologi och folklig taxonomi hanteras i *Gamla byar i Vilhelmina* handlar om den i föregående avsnitt förekommande gräsbenämningen *sia*.²⁴ Ordet hanteras på olika sätt i texten: från att användas helt utan markering (Pettersson 1941, s. 281), via att som i exemplet i föregående avsnitt förklaras med den latinska motsvarigheten, till att vara föremål för en intrikat diskussion om folklig växtkategorisering. Det sistnämnda exemplet återfinns i tredje volymen i en fotnot som lagts till av utgivaren, som förklaring till ordet *gägalhö* som används i en synehandling:

²¹ Frågetecknet hos Læstadius kommenterar Nordberg (1977, s. 72) med att det ”saknar berättigande” eftersom Læstadius på ett annat ställe (s. 77) använder ordet *gan* utan markering av något slag. Oavsett Læstadius grad av säkerhet kring ordets syftning så skapar frågetecknet en osäkerhet i texten.

²² Se Edlund 2010 om dialektala benämningar för sik, där också Læstadius bruk diskuteras.

²³ Grålaxen ser mager och grå ut efter leken.

²⁴ Motsvarar idag rikssvenska *kruståtel*.

Enl. O är både vm. *jegar*, best. sing. *jegarn*, och *sie*, best. sing. *sia*, = *Aira flexuosa*, men Aug. Lyttkens, Svenska växtnamn, Sthlm 1904–15, anför namnet *sidgräs* för *Aira flexuosa* och *jäger*, *jägarn*, *gegal* o. dyl. former för *Aira Cæspitosa*. Enl. utg:s erfarenhet är också vm. *jegar* och *sie* namn på två skilda arter. (Pettersson 1946, s. 203.)

Utgivarna hänvisar här inledningsvis till Petterssons manuskript *Ordbok över Vilhelminamålet* (se avsnitt 2.3 ovan), där alltså *jegar* och *sie* sägs vara samma art. Med stöd av August Lyttkens *Svenska växtnamn* (1904–1915), är utgivarna dock oense med O.P. Pettersson huruvida det här rör sig om två olika namn på en grässort eller två olika grässorter. Även om utgivaren Karl-Hampus Dahlstedt gör detta upplysningsvis, som ytterligare kunskap att foga till den redan befintliga, ges intrycket att Pettersson och hans sagesperson inte tillåts behålla denna terminologi och taxonomi. Utgivaren verkar inte öppna för möjligheten att Petterssons sagesperson faktiskt använt orden synonymt, medan andra språkbrukare kanske gjort en skillnad. Detta exempel illustrerar att lokala perspektiv på naturen – där också variation mellan grupper och individer är en naturlig del – inte bara riskerar att ”korrigeras” av naturvetenskapens kunskapssystem, utan även av hegemoniska folkliga kunskapssystem.

Det är vanligare att så kallad folklig taxonomi utgör en underdifferentiering gentemot riksspråkliga eller vetenskapliga motsvarigheter (Berlin 1973, s. 268);²⁵ beläggen ovan är exempel på detta. I föregående avsnitt utgjorde det samiska *tabmok* en möjlig överdifferentiering, det vill säga att den folkliga taxonomin är mer finmaskig än den riksspråkliga, och det finns även dialektala exempel på detta. I *Gamla byar i Vilhelmina* återfinns ett exempel knutet till björnjakten. Lars Pålsson och Hans Persson, båda under en period innehavare av nybygget Marssjöliden, beskrivs med sina respektive söner bland annat på följande sätt:

De voro också modiga och dristiga björnkarlar. En vinter lyckades de döda icke-mindre än fyra björnar i ett och samma ide: en binna, en vintring och två årsgamla björnungar. (Pettersson 1944, s. 150.)

Genom den lokala terminologin ges läsaren här en inblick i delar av ett lokalt kognitivt system för björnjakt; orden *binna* respektive *vintring* för-

²⁵ *Under-* respektive *överdifferentiering* är på sätt och vis olämpliga termer i det här sammanhanget, eftersom de antyder att det system i relation till vilket något är över- respektive underdifferentierat utgör det korrekta.

klaras i en fotnot och sägs ha betydelserna ’björnhona’ respektive ’fjolårsunge’. Genom att *vintring* i citatet skiljs från *årgamla björnungar* visas en lokal terminologisk differentiering av björnens ungar upp, som åtminstone är mer finmaskig än det rikssvenska vardagsspråket.

Ett ytterligare exempel är ordet *snörtall*. Ordet används för att förklara namnet *Snörtallmyra*, namnet på en av lägenheterna som år 1825 lades under Volgsele, och det förklaras av Pettersson i en fotnot att det rör sig om en ”lång, ytterst smal och späd tall, som trivs på mossmyrar” (1946, s. 22).²⁶

Avslutningsvis vill jag lyfta fram en passage ur Læstadius första journal, där han visar upp en lokal terminologi i texten som huvudsakligen får tala för sig själv. Det rör sig om återigen om insekter och denna gång sådana som drabbar människor. Skildringen bidrar tillsammans med de långa och svåra transportvägarna, det svåra vädret och de plågsamma lössen till Læstadius beskrivning av livet i området som svårt (se kapitel 4 ovan). Vid flera tillfällen berör han de stickande insekternas besvärlighet, och i det följande ger han en detaljerad beskrivning av vilka insekter det rör sig om:

Främst bland dem är den så kallade *Långnäsan* eller egentliga myggen, som utmärker sig genom sin sång. Man är lika besvärad af honom både natt och dag, ute och i rum. Litet längre fram kommer *Knotten* eller *Knorten*, som liknar en mycket liten fluga, är snäll i sin flykt och alla sina vändningar, en stor blodsugare, kryper in i alla hål och i öppningar på kläderna, svärmar omkring så otaligt, att man måste blifva rådlös för honom. Han ofredar dock ej i rummen, icke heller om natten, sedan solen gått ner. Sist kommer ändtligen en ännu mindre fluga, så liten, att man knappt kan se den; den kallas *Hya* eller *Svedan*. Det sednare namnet gifver tillkänna hans åverkan. (Læstadius 1831, s. 351).

I texten markeras benämningarna *långnäsan*, *knotten*, *knorten*, *hya* och *svedan* med kursiv stil, och Læstadius ger vid sidan av ”egentliga myggen” för *långnäsan* inga rikssvenska eller latinska motsvarigheter. Denna mångfald av stickande insekter beskriver Læstadius för en läsare som förutsätts vara obekant med åtminstone denna differentiering av insekterna och för *långnäsan*, *hya* och *svedan* hänvisar Læstadius till ett lokalt språkbruk med formuleringarna ”så kallade” och ”kallas”. Föreställ-

²⁶ Se Edlund 2013b för exempel på den rika dialektala terminologin för tall och fura som återfinns i Norrland.

ningen att markerna utgör en exotisk plats – exempelvis genom att vara hemsökt av blodsugande insekter med stor artvariation – byggs här upp med hjälp av den lokala terminologin och läsaren överväldigas av dessa odjurs mångfald: i en del av världen där man behöver en så pass rik terminologi för att beskriva olika stickande och plågsamma insekter måste det onekligen vara svårt att leva (jfr kapitel 4 ovan).

5.4 Sammanfattande diskussion

I detta kapitel har jag undersökt hur lokala språk används i skildringen av naturen i de undersökta skildringarna och vad detta får för konsekvenser vad gäller språkliga och kunskapsmässiga hierarkier. Fokus ligger på djur- och växtbenämningar på samiska och svensk dialekt och hur de används i relation till rikssvenska och latin. Analysen visar på språkvalens betydelse för uppbyggnaden av språkliga kunskapshierarkier och konstruktionen av ett historiskt djup i relationen människa–natur samt vilka kunskapssystem som tillåts prägla platsen.

Inom naturvetenskapen har djur och växter benämnts, klassificerats och systematiserats, och för både Læstadius och Pettersson finns rikssvenska och latinska benämningar tillgängliga att använda i skildringen av naturen. Denna vetenskapliga systematik har tidigare knutits till koloniala skeenden runt om i världen och ett utmärkande drag för kolonial diskurs är att djur och växter abstraheras från de lokala sammanhangen med hjälp av naturvetenskapen för att fogas in i nya system, där värdet består av ordning (se kapitel 3 ovan). Trots detta använder sig både Læstadius och Pettersson av lokala benämningar och det är sådant bruk som har studerats i detta kapitel. Vad berättar då analysen om platsskapande med naturen i centrum i de studerade texterna?

Jag vill börja med att konstatera att redan valet av huvudsakligt språk för texterna har betydelse för dessa frågor. När Petrus Læstadius skrev sina journaler under andra årtiondet av 1800-talet, och när Pettersson hundra år senare förberedde sitt manuskript, var dock detta val helt naturligt: de tänkta läsarna var huvudsakligen svenskspråkiga. Læstadius hade säkert kunnat skriva sina journaler på såväl samiska som svensk dialekt, och Pettersson på det Vilhelminamål han kunde så väl – men detta hade kraftigt begränsat antalet möjliga läsare. Hundra år före Læstadius hade kanske valet av språk fallit på latin och den som avser att skriva en bok om

norra Sverige i dag – särskilt om den ingår i en vetenskaplig diskurs – har att ta ställning till engelskans alltmer dominerande roll som vetenskapens *lingua franca*. Även om valet av ett rikssvenskt skriftspråk uppfattas som naturligt eller självklart så är det inte neutralt. Under de tider som skildras i texterna brukades detta språksystem i låg utsträckning på de orter som förekommer i dem, och den terminologi och taxonomi som de lokala erfarenheterna pressas in i sätter ovillkorligen sin prägel på både det som blir synligt och osynligt. Den rikssvenska språkmiljön gör också de relativt få samiska och dialektala orden avvikande, och i behov av förklaring. Dessa ord får därför en speciell ställning i texterna, i egenskap av något markerat eller exotiskt, som lyfts in i texten av en särskild anledning.

Samiska djur- och växtbenämningar är få hos Læstadius, och hela tiden finns vetenskapen närvarande i form av botaniken, ichtyologin och entomologin. När det gäller botaniken förekommer vetenskapen helt i förgrunden som i exemplet med den samiska maträtten *jobmo*, där det är latinet som utgör det primära språket – *Rumex acetosa*, *Angelica*, *Rheum digynum* – och där den samiska terminologin ges inom parentes – *Jobmo*, *påskån-aive*, *äbro*. När det gäller ichtyologin, läran om fiskar, och entomologin, läran om insekter, förklarar Læstadius att han saknar tillgång till den vetenskapliga kunskapen, och då får i stället den samiska terminologin och kunskapen större utrymme. När han anser sig nödgad att påpeka bristen på entomologisk eller ichtyologisk kunskap skapas dock en föreställning om att det – som alternativ till det han presenterar – finns ett facit som bara inte är tillgängligt för honom just där och då. Sammantaget är Læstadius sätt att skildra naturen del av den linneanska stil och tradition som Fredrik Böök tillskriver honom (se avsnitt 2.2 ovan). Intressant nog beskriver både Læstadius och Pettersson de insekter som plågar renarna under sommaren och hos Pettersson ställs den samiska terminologin i förgrunden, utan att kunskapen ifrågasätts eller ställs i relation till ett hypotetiskt facit. När utgivarna till *Gamla byar i Vilhelmina* i en fotnot kompletterar Petterssons beskrivning, är det medelst en mycket tydlig språklig hierarki, där det svenska namnet följs av det latinska för att till sist kompletteras med det samiska: R e n s t y n g e t, lat. *Oedemagena tarandi*, la. *boåruve*” (Pettersson 1946, 66).

De samiska djur- och växtbenämningarna i *Gamla byar i Vilhelmina* skapar ett drag av autenticitet och värde till en samiskt präglad relation till naturen genom att Pettersson anför många av dem i ortnamnsetymologier,

där det samiska språkmaterialets höga ålder värderas högt. Det rör sig om att Pettersson ger samiska ortnamnsparalleller till svenska ortnamn, och där de samiska djur- och växtbenämningarna ingår i de samiska namnen. Vidare förekommer ortnamnsetymologier där Pettersson anför en samisk djur- och växtbenämning i syfte att utesluta ett etymologiskt samband. Den vanligaste användningen av samiska djur- och växtbenämningar hos Pettersson är dock när ett ortnamns etymologi utreds och där den samiska djur- eller växtbenämningen framförs som en möjlig del i en korrekt etymologi. Det sätt som samiska djur- och växtbenämningar används på pekar hela tiden bakåt i tiden och återskapar samiska relationer till naturen, samtidigt som dessa ofta framförs som korrekta, genom att de bidrar till att lösa upp etymologiska resonemang.

De dialektala djur- och växtbenämningarna är fler än de samiska i såväl Læstadius som Petterssons texter och det är vanligt att de dialektala termerna presenteras först och att latinska och svenska motsvarigheter ges som förklarande komplement. Därigenom får läsaren möta naturen genom lokalbefolkningens föreställningsvärld. När Pettersson använder dialektala djur- och växtbenämningar i ortnamnsetymologier rör det sig om okomplicerade ortnamnsetymologier knutna till nybyggesverksamheten. Vid ett par tillfällen används landsmålsalfabetet vilket ytterligare förtydligar kopplingen till den lokalt talade dialekten.

Användningen av samiska och dialektala växt- och djurbenämningar har en allmän kognitiv funktion: blotta förekomsten av sådana termer, exempelvis i ortnamnsetymologier, berättar att det omtalade har haft en signifikans i den aktuella kulturen. Särskilt påtaglig blir denna effekt när den folkliga zoologin inte står i ett ett-till-ett-förhållande till det vetenskapliga kunskapssystemet, utan när kategorierna antingen innefattar fler eller, mer sällsynt, färre vetenskapliga arter (se Berlin 1973 och diskussion hos Svahn 1991, kap. 2).

Flera av de dialektala djur- och växtbenämningarna, hos såväl Læstadius som Pettersson, representerar folkliga taxonomier som avviker från rikssvensk eller latinsk terminologi. Det rör sig oftast om underdifferentiering, som exempelvis *lyng*, som omfattar flera olika växtarter, men de undersökta texterna innehåller även exempel på överdifferentiering, det vill säga att den folkliga taxonomin är finmaskigare än den rikssvenska. Den samiska benämningen *tabmok* utgör ett möjligt exempel på en samisk överdifferentiering, eftersom Læstadius antyder att den art som

benämningen avser nog egentligen är en annan än den som på svenska kallas *stenbit*. När lokal terminologi avviker från rikssvenskan eller latinnet genom över- eller underdifferentiering återskapas i texterna lokala relationer mellan människa och natur på ett än mer genomgripande vis än när en lokal benämning lyfts fram där det råder ett ett-till-ett-förhållande med den rikssvenska eller latinska motsvarigheten.

I texter av detta slag – som skildrar flerspråkiga områden, och där ett nationellt skriftspråk utgör huvudspråket – får användningen av lokala språk ett slags symboliskt värde. När de lokala benämningarna används har det betydelse hur de positioneras gentemot övriga taxonomier: de språkliga hierarkier som skapas får stor betydelse både för vad som framställs som legitim kunskap och som kurios. Särskilt hos Læstadius är de dialektala djur- och växtbenämningarna fler än de samiska, och de används av båda författarna med en högre grad av självständighet och allmängiltighet än motsvarande samiska benämningar.

I viss mån kan denna blandning av lokal naturkunskap och abstraherad naturvetenskaplig dito kanske beskrivas som ett slags pidgin-kunskap. Ursula Lehmkuhl (2017, s. 147) använder detta begrepp om kunskap som uppstår när urfolkskunskap selektivt integreras, stjäls, eller approprieras och kombineras med naturvetenskaplig kunskap.

En viktig dimension av *plats* (Agnew 2011; kapitel 3 ovan) är de vardagliga verksamheter som där pågår, och som formar värderingar och attityder. (Detta diskuteras vidare i kapitel 6 nedan.) Här spelar språkvalet en viktig roll. Valet av termer som används – och de språkliga hierarkier som därmed skapas – bidrar till att skapa närhet respektive distans till det som skildras. Vad gäller exemplet med *Jobmo* hos Læstadius så lyfts växterna ut ur den samiska praktiken i och med den latinska terminologin. Den språkliga representationen blir i och med denna ökade distans mindre en skildring av samisk vardaglig praktik och mer en skildring av en etnografisk praktik, där en lärd ung man samlar in och schematiserar en folkgrupps seder och bruk. En etnografisk diskurs återfinns också hos Pettersson, och man tvingas fråga sig om den etnografiska praktiken blir en del av själva platsen, där växterna beskrivs i botaniska termer, fiskarna i ichtyologiska, insekterna i entomologiska och samerna i etnografiska? Konsekvenserna av denna typ av närhet respektive distans är stora för det språkliga platsskapandet.

Här bör även växterna och djuren i Petterssons ortnamn inkluderas.

Till att börja med utgör de samiska namnen oftast förklaringar till de svenska. Så även om de ges stort värde i den etymologiska diskursen, så är de sekundära. Distansen till växterna och djuren blir än längre när de används för att förklara samiska ortnamn som i sin tur är förklaringar eller paralleller till svenska namn. Distansen är delvis diskursiv, det handlar inte primärt om djur- och växter och samiska praktiker knutna till dessa, utan om språkliga etymologier. Distansen är även temporal eftersom de praktiker som avses i regel går långt tillbaka i tiden.

6. Naturen som resurs

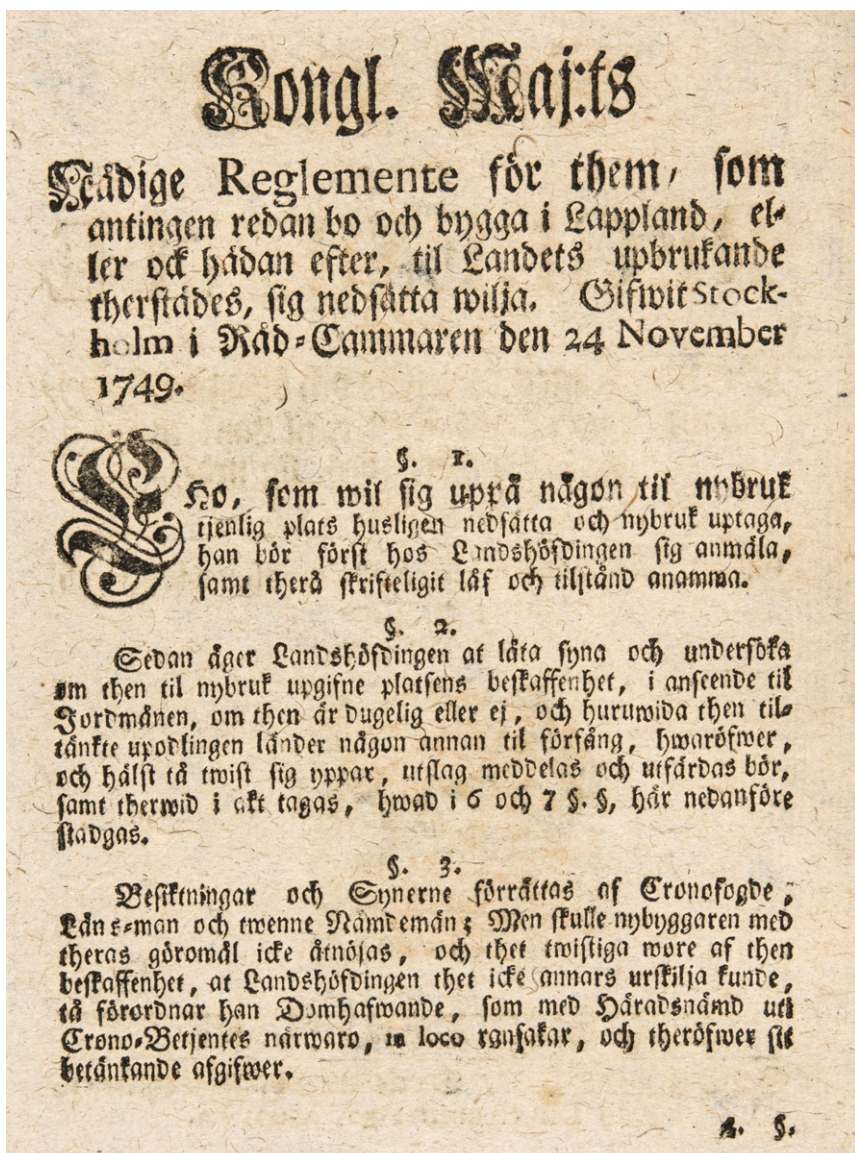
EN DOMINERANDE NATURSYN som vuxit fram i väst positionerar människan utanför naturen, vilken i sig föreställs sakna agens och i stället styras av enkla orsakssamband (se kapitel 3). En sådan natursyn främjar föreställningar om naturen som resurs för människan, som en råvara som kan manipuleras och förädlas till nytta för mänskligheten. Analyser av kolonial diskurs illustrerar att sådana föreställningar behöver problematiseras: ingenting är en resurs i sig självt, utan alltid en resurs för någon eller något, för möjliggörandet av handlingar och processer med specifika mål. Naturresurser finns inte i sig själva utan blir exempelvis till genom olika aktörers praktiker, teknologier och diskurser (Richardson & Weszkalnys 2014, s. 16).

I föregående kapitel synliggjordes att ett sådant resursperspektiv på naturen är centralt i Læstadius och Petterssons texter, och i detta kapitel fördjupas diskussionen av hur naturen framställs som resurs i de undersökta skildringarna. Frågor som diskuteras är: för vem utgör naturen en resurs och hur positioneras de olika typerna av naturutnyttjande i relation till varandra?

Kapitlet är upplagt så att jag inledningsvis diskuterar ett övergripande kolonisationsperspektiv, följt av en diskussion av naturen som resurs för de som lever och verkar i de aktuella områdena. Därefter diskuteras ett specifikt tema ur Læstadius journaler, där föreställningar om naturen som resurs utvecklas, nämligen nödåren i början av 1800-talet, följt av en sammanfattande diskussion.

6.1 Ett övergripande kolonisationsperspektiv

Nybyggarkolonisationen i norra Sverige innebar stora förändringar. Det var svenska statens regelverk och incitament som styrde utvecklingen, och statens övergripande perspektiv på naturen kommer till uttryck i

Figur 7. De första tre paragraferna i det så kallade "Lappmarksreglementet", med den fulla titeln Kongl. Maj:ts Nädige Reglemente För them, Som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller ock hädan efter, til Landets upbrukande therstädes, sig nedsätta wilja. Gifwit Stockholm i Råd-Cammaren then 24 November. 1749.

både Læstadius journaler och *Gamla byar i Vilhelmina*. I detta avsnitt diskuteras dels det viktiga Lappmarksreglementet, som återfinns i sin helhet som bilaga till Læstadius andra journal (Læstadius 1833, s. 512ff.), dels de synehandlingar som Pettersson inkluderar i *Gamla byar i Vilhelmina*.

6.1.1 Lappmarksreglementet

Som motiv till att inkludera *Lappmarks-Reglementet af den 24 November 1749* som bilaga ”jemte andra viktigare författningar rörande Lappmarken” – bland annat Lappmarksplakatet från 1695, anger Læstadius den ringa kännedom som finns i lappmarken om dessa viktiga bestämmelser. Han fortsätter:

Lappmarkens innevånare sker derigenom en stor tjenst, och äfven de som intressera sig för att känna Landet, skola kanske icke misstycka att få se hvad specielt för Lappmarken blifvit stadgadt. (Læstadius 1833, s. 298.)

Læstadius hänvisar flitigt till detta dokument, exempelvis i den långa diskussionen av nybyggareväsendet i senare delen av boken (se Læstadius 1833, s. 392ff.), vilket gör Lappmarksreglementet till en viktig del av skildringen. Genom att utgöra de bestämmelser som gäller för den kolonisation som han skildrar och diskuterar, ger detta dokument dessutom stor auktoritet när det återopas. Vad berättar då dess paragrafer om naturen som resurs för människan?

I stor utsträckning utgör dokumentet en stipulativ instruktion till hur människans relation till naturen bör se ut, starkt präglad av den tidens merkantilistiska tankegångar. Underförstått och i allt genomsyrande återfinns föreställningen om naturen som resurs, men i paragraferna ingår även explicita förhållningsregler för *hur* dessa resurser ska tas tillvara.

Det är just framväxten av jordbruket som är det främsta målet med instruktionerna i dokumentet och det innehåller exempelvis bestämmelser och riktlinjer för ”landets uppbrukande” och ”jordens uppodlande” (Læstadius 1833 s. 512f.: Bilag. N:o 2, Lappmarks-Reglementet af den 24 November 1749). Detta uppbrukande och uppodlande förknippas med hårt arbete och med transformering av naturen. En omfattande arbetsinsats tycks till och med vara helt avgörande för att nybyggaren ska kunna sägas ägna sig åt sådan uppodling, vilket illustreras av följande citat:

Ej må någon räkna sig hafva uppodlat och nedlagt arbete å sådane ställen, hvarest han upprest en eller annan höstack, hässja eller lada till inrymmande af det hö eller foder, som sjelfva Naturen, utan dikning och rothuggning, gifver. Men för uppodlad må den Tract och lägenhet anses, som igenom Kärrs och Mossars uppdikande, samt Träns barkande och rothuggande gjorts nyttig och brukbar till åker och äng. (Læstadius 1833 s. 514f: Bilag. N:o 2, Lappmarks-Reglementet af den 24 November 1749.)

Ett område är alltså inte att betrakta som uppodlat förrän nybyggaren dikat ur en myr eller röjt en plats fri från växtlighet och berett den till åker eller äng. Att som nybyggare skörda det hö som redan växer – ”som sjelfva Naturen, utan dikning och rothuggning, gifver” – räknas inte. Lappmarksreglementet är utformat som ett reglerande av prestationer och motprestationer: nybyggaren uppodlar marken och i gengäld ger staten, förutom själva marken, skattefrihet i ett antal år och frihet från militärtjänstgöring och andra pålagor.

Transformerandet av naturen i det framväxande jordbrukets tjänst är som sagt centralt i detta dokument, som genom att det inrymmer belöningar, och även sanktioner i de fall nybyggaren misslyckas med att göra det som avkrävs, måste betraktas som inflytelserikt för synen på och relationen till naturen.

Gällande det så viktiga fisket, samt jakten, införs i Lappmarksreglementet snarare begränsningar. Nybyggarna tillåts fiska, men bara ”till Husbehof” (Læstadius 1833, s. 518: Bilag. N:o 2, Lappmarks-Reglementet af den 24 November 1749), och ingen nybyggare skall få mer fiskevatten i besittning än vad som krävs för att täcka detta husbehov (ibid., s. 516). Jakten pekars explicit ut som ett hinder för jordbrukets utveckling i en ofta citerad passage:

Nybyggares vidlöftiga fikande och farande omkring skogarne efter vildt, och i afsigt slikt att fånga och fälla, har hittills mycket hindrat Jordens och Landets uppodlande. (Læstadius 1833, s. 515.)

I fortsättningen av denna paragraf lyfts samerna fram och det faktum att de redan fångar och skjuter vilt för pälsverket och åtminstone delvis skattar för detta. Nybyggarnas jakträtt begränsas här till inom en halvmil från det egna nybygget. Även förhållandet till rov- och skadedjur omnämns, men för bestämmelserna om detta hänvisas till ”Allmän Lag” (ibid., s. 515).

Detta dokument utgör ett ideologiskt dokument, där nybyggarens

ideala relation till naturen präglas av arbete och transformering av markerna. Även samernas relation till naturen inkluderas, åtminstone så till vida att de sägs ägna sig åt den jakt och fångst som nybyggarna bör hålla sig borta från. Idén att samer och nybyggare utnyttjade naturen på olika sätt och därför kunde leva sida vid sida – den s.k. parallellteorin – präglade redan Lappmarksplakatet från 1673 (se avsnitt 2.1).

6.1.2 Petrus Læstadius dubbla roller

Hos Læstadius återfinns kolonisationsprojektets värderande blick i såväl hans egna resonemang som i återgivandet av syneuppgifter likt hos Pettersson. Ett intressant möte mellan statens koloniala perspektiv och den individuella nybyggarens mer praktiska verklighet återfinns i den andra journalen när Læstadius, för att se till att familjen har tak över huvudet, beslutar sig för att utsyna ett eget nybygge.¹

År 1830 ansöker han om att få utsyna ett krononybygge på udden Notte vid sjön Kakel, en halvmil från kyrkplatsen i Arjeplog (Læstadius 1833, s. 38off.). Beskrivningen liknar de syneprotokoll som Pettersson anför (se nästkommande avsnitt) och åtföljs av Læstadius egna kommentarer och reflektioner. Han skriver:

Jag hade till Bolstad utsett en udde, belägen ungefärligen 3/8 mil från Arieplogs kyrkoplats. Denna udde heter *Notte* och ligger vid sjön Kakel. Sjelfva udden består af idel grofsand, och ansågs derföre både af mig och Synemännen för oduglig till åkerbruk, men deremot tjenlig att bygga på, såsom både jämn och mer än tillräckligt vidsträckt. Till åkermark utsågos 3:ne holmar med, såsom det tyckes, god och icke stembunden jordmån, till en sammanräknad vidd af 61/2 Tunneland. Det viktigaste man i Lappmarken har att iakttaga vid anläggande af Nybyggen, är att söka frostfri mark, och man är just derföre isynnerhet angelägen om holmar i de stora sjöarna, ty dessa äro mest fredade för kölden om hösten. I detta afseende var min Nybygges-anläggning väl lottad, men i afseende på ångar, utan hvilka intet Nybygge kan uppkomma och bestå, voro förhållandena icke gynnade. (Læstadius 1833, s. 381f.)

Det är Petrus själv som utsett udden i fråga, och det är han som, tillsammans med synemännen, bedömer markförhållandena: uddens ”grofsand” lämpar sig inte till odling, men väl till att bygga på, medan de tre

¹ Læstadius eget nybygge Notte beskrivs av Erik Bylund 1956, s. 116–119 (se äv. Nordberg 1974, s. 107; 1977, s. 92).

utsynade holmarna uppvisar ”god och icke stenbunden jordmån”. Som kommentar till att ängsmark inte fanns på platsen i samma goda utsträckning som frostfria holmar, skjuter han in att just ängarna är av avgörande betydelse för varje nybygge.

Bristen på ängar avhjälps genom att Læstadius får insyna områden som tillhört ett annat nybygge, och han anger hur många skrindor hö som dessa förväntas avkasta, liksom hur många kor detta hö skulle kunna föda. Efter detta ger han en utförlig förklaring av på hur långa avstånd det är möjligt – och vanligt – att ett nybygges ängsmarker ligger.

Uppgifter från syneprotokollet varvas med egna reflexioner och Læstadius hänvisar även explicit till detta dokument mot slutet av denna redovisning: ”Uti Syne-Instrumentet voro odlingskostnaderna, som vanligt, upptagna, bestigande sig till en summa af 331 R:dr B:co” (Læstadius 1833, s. 382).

Förhållandet mellan statsmakten och den enskilde nybyggaren ställs på sin spets efter att Læstadius citerat den immission som följde på nybyggets beviljande år 1831. Det sägs bland annat att nybyggaren, det vill säga Petrus Læstadius, åläggs att under de första fem frihetsåren färdigställa en viss mängd byggnads- och odlingsarbete, och att om han inte gör detta, så ska han avskiljas från nybygget, och dessutom betala mel-lanskillnaden till en efterträdare (Læstadius 1833, s. 382). Trots att hans fall inte utgör något undantag från hur det brukar gå till, menar Læstadius att detta är ett mycket orättvist system. Orimliga krav ställs på den första nybyggaren som inte bara riskerar att förlora allt sitt nedlagda arbete, utan om så sker dessutom måste betala ersättning till en efterföljande nybyggare. Denna får i så fall helt utan arbetsinsats hela nyttan av den första nybyggarens arbete. I ett längre avsnitt argumenterar Læstadius mot detta, enligt honom orimliga förhållande, med hänvisningar till både Lappmarksplakatet från 1695 och Lappmarksreglementet från 1795, vilka han menar inte ger stöd för en sådan orättvis tillämpning. Hans egen syn på kolonisationen uttrycker han på följande sätt:

Staten upplåter ju blott en mark, af hvilken den ingen nytta har; att dermed få en medborgare försörd, är, enligt min åsigt, redan en väsendtelig vinst, och bör vara det hufvudsakligaste syftemålet med ödemarkers upplåtande till Nybyggesanläggning. (Læstadius 1833, s. 393f.)

I detta citat och genomgående i hans argumentation är det inte endast

den lilla människans kamp mot ett orättvist system som Læstadius ger uttryck för, utan han argumenterar samtidigt å nationens vägnar, där målet är försörjning åt dess invånare, men också framtida skatteuttag. Detta citat visar hur viktig den koloniala diskursen är för att legitimera kolonisationen. Det som staten upplåter är ”ödemark” som staten idag inte har någon nytta av.

Den ideala relationen mellan nybyggare och natur, där hårt arbete förvandlar onyttig natur till nyttig, stipuleras i Lappmarksreglementet. I syneprotokollen fastställs sedan utgångsläget och ett slags kontrakt upprättas. Skattläggningen utgör slutligen uppföljning samt värdering av huruvida kontraktet uppfyllts.

6.1.3 Synehandlingarna i Gamla byar i Vilhelmina

Den som avsåg att ta upp ett nybygge skulle först se ut en lämplig plats och efter godkännande från konungens befallningshavare, få platsens lämplighet för nybyggnation undersökt och godkänd. En undersökning gjordes av en synenämnd och mynnade ut i ett protokoll, en synehandling, som sedan låg till grund för bland annat hur många frihetsår, det vill säga skattefria år, som nybygget tilldelades (Bylund 1956, s. 72f.; Arell 1979, s. 32f.). Efter frihetsårens slut skedde skattläggning, då arbetet med nybygget utvärderades, och skatten beräknades (Arell 1979, s. 32f.).

Pettersson anför i *Gamla byar i Vilhelmina* en stor mängd synehandlingar, där exempelvis jordmånens kvalitet och andra förhållanden av betydelse för det kommande nybygget kartläggs och som även innehåller uppföljande uppräknningar av hur långt ett nybygge kommit, exempelvis i skattläggnings syfte. Dessa texter utmärker sig genom att vara tryckta med mindre storlek och genom att Petterson använder sig av återkommande formuleringar, som exempelvis inkluderar vem som ansöker och vad som beslutas.

I kapitlet om byn Grytsjö beskrivs att den samiska mannen Jon Larsson i Marsfjäll ”ingivit ansökan om tillstånd att få anlägga ett nytt krononybygge av lägenheter på allmanningen uti Grutsjöliden” (Pettersson 1944, s. 129). Texten fortsätter:

Efter kungjord termin uti Fatmomakke bönehus inställde sig uti Jon Larssons kåta ingen av de angränsande, varföre kronolänsman Eleazar Rhen jämte nämndemännen Per Jakobsson i Skansholm och Påhl Påhlsson i Laxbäcken det oaktat företogo sig

att förrätta anläggningssyn på de lägenheter, av vilka Jon Larsson hade begärt att få upprätta sitt tillämnade nybygge, och verkställdes denna förrättning den 17 juli 1826. (Pettersson 1944, s. 129.)

Efter denna inledning följer anläggningssynen i mindre tryckstil och därefter redogör Pettersson för utslaget som innebär att den samiska mannen Jon Larsson från Marsfjäll beviljades rättighet att anlägga och upparbeta krononybygget Grytsjö (Pettersson 1944, s. 131).

Denna formelartade introduktion och avslutning, tillsammans med den avvikande formateringen bidrar till att ordet i texten lämnas över till synemännen. Denna typ av intertextuell hänvisning till syneprotokoll sker genomgående i *Gamla byar i Vilhelmina* – ibland till flera syneprotokoll i ett och samma kapitel. Protokollen utgör viktiga historiska källor till kunskap om kolonisationens praktiska genomförande, och de ges av Pettersson stort utrymme att definiera synen på naturen.

Åter till Jon Larssons ansökan. Efter en beskrivning av platsens geografiska position i relation till ett annat nybygge, Vilhelmina kyrka och Marsfjället följer synemännens värdering av jordmänen på platsen för Grytsjös anläggande. Denna jordmån sägs bestå av ”medelmåttigt grov sandmylla” och vara ”mindre stenbunden” och vidare beskrivs marken som relativt plan och därmed ”troligen frostaktig” och ”till ändamålet mindre tjänlig” (Pettersson 1944, s. 129). Marken karakteriseras här utifrån dess duglighet för odling och de arbetsinsatser som krävs värderas avslutningsvis i monetära termer: ”Att upptaga ett kappeland till åker härstädes anses kunna kosta 2 Rdr B:co” (ibid.).² Det beskrivs också att gran- och björksskog finns på platsen, men att vissa av träden är vissna i topparna.

Därefter räknas fem av det som Pettersson benämner ”ängslägenheter” (1944, s. 129) upp, varav fyra namngivna, och för var och en anges hur många lass hö de anses kunna avkasta. I synehandlingen för Grytsjö rubriceras dessa som ”myror”, dvs. myrar (figur 9). Exempelvis så noteras att Videskogsmyrbäcken ”tycks kunna giva 1 lass” och sammanfattningsvis bedöms dessa kunna avkasta 8 1/2 lass (Pettersson 1944, s. 130; se även figur 9). Efter detta räknas åtta ”rödningar”, alltså rövningar, upp (ibid.), som också har potentialen att avkasta specifika antal uppgivna lass, men

² Ett kappland utgör 1/32 tunnland, vilket motsvarar ca 154 kvadratmeter. Detta mått var tänkt att motsvara en kappes utsäde (NE, *kappland*).

398

Ar 1826 den 17de Juli förtog sig undertecknad
 Länsmann[?] att till ödmjukaste åtgörnad af Konungens
 Beskaffningshafvandes höggunnstliga förordnande uti Re-
 solution af den 1de October 1824, med beträde af
 Nämndemannen Pahl Pähls[?]son i Rasbacken och
 Dehr Jacobsson i Skansholm, Lyng och beskriwa
 de lagenheter hvaras sökanden Jon Larsson i
 Marsjöll begärde at vid Grutsjöleden få in-
 rättas ett nytt Kronö Nybygge, då sagdad det
 termin dertill uti Tattmornacke Bonhus behörigen
 kungjord blifvit, ingen af de angränsande sig
 instalde när lagenheterne vid besigtningen besunnas
 som följer

Figur 8. Första avsnittet i synehandlingen för Grytsjö. Västerbottens läns landskontors arkiv, volym AllA:25.³

³ Petterssons text skiljer sig vid vissa tillfällen åt från den synehandlingen som förvaras vid Västerbottens läns landskontors arkiv och som här används som illustration. Det är tänkbart att Pettersson arbetat med en version av synehandlingen som legat till grund för denna – i de lokala arkiven kan man ibland återfinna en sådan tidigare version. Detta skulle förklara diskrepanserna.

<u>Myror</u>		Lass
1 ^{mo} Sjua myrorne belagna å alla sidor om utlynte bäskaden icke långt från den samma, anses till samans kunna afhålla		4.
2 ^o Vid skog myrbacken som från Vidskogsjön i västra Grytsjön belaggen om 1/2 mil i väster, tycks kunna gifva		1.
3 ^o Sands väg myra på norra sidan Marsan om 1/2 mil i öster med flera sammanhängande fläckar synes till		1/2
4 ^o Forsbäck myran, belaggen vid Forsbäcken cirka 1/2 mil i nord från bäskaden		1.
5 ^o Röttningsjömyran med Rönvallen därvid belaggen öster för Rödön cirka 1/2 mil i Sydöst, anses till		1.
Summa		8 1/2

Figur 9. Utsynade myrar. Del av synehandlingen för Grytsjö. Västerbottens läns landskontors arkiv, volym IIIa:25.

till skillnad från myrarna är denna potential villkorad av en betydande arbetsinsats, nämligen själva röjningen. Detta arbete, likt arbetet med upptagande av åkermark, värderas i monetära termer. Exempelvis finns vid båda sidor av Forsbäcken odlingsland där det växer tall, vide och björkskog ”vilket, när denna skog är avröjd, anses avkasta 8 lass” (Pettersson 1944, s. 130). Vidare specificeras arbetet och kostnaden för detta: ”Odlingskostnaden med skogens avrödning befinnes bliva mycket dryg och troligen kunna uppgå till 4 Rdr lasslandet ; med 32 Rdr” (ibid.).

Utöver åkermarken, ängslägenheterna och röjningarna specificeras och uppräknas ytterligare resurser: mulbetesmark, marker för djurfångst, fiskejöar och kvarnställe (Pettersson 1944 s. 130f.).

I detta och andra liknande passager i *Gamla byar i Vilhelmina*, som är presenterade i huvudsak i formen av syneprotokoll, beskrivs och värderas

naturen utifrån det koloniala projektets perspektiv. För att ett nybygge ska kunna bli framgångsrikt, och därmed i förlängningen generera inkomster till staten, krävs att tillräckliga naturresurser finns på platsen.⁴ Det är också en fråga om hur många frihetsår som tilldelas; i fallet med Grytsjö fick Jon Larsson 20 års frihet ”från skatt och ränta” (Pettersson 1944, s. 131). Han blev också skyldig att uppföra byggnader och genomföra odlingar för minst 20 riksdaler och 32 skilling banco per år.

För detta nybygge utsynas fem så kallade ängeslägenheter och åtta röjningar och i *Gamla byar i Vilhelmina* förekommer liknande listor med namn på myrar och våtmarker i nästan samtliga byskildringar: det är inte ovanligt att 10–20 sådana räknas upp. Många av dessa utgörs av myrar. Just dessa uppräknings innebär en finfördelad indelning av markerna i för nybyggaren nyttiga delar – ofta dessutom namngivna – och illustrerar synen på myrarna som viktiga naturresurser för ett nybygges eventuella framgång (jfr George Dawsons uppräknings; se avsnitt 3.2). Den stora mängden av namngivna typer av myrar hos Pettersson vittnar om myrarnas stora betydelse för nybyggesverksamheten, med exempel som *rävelmyra*, ’myr som är uppfylld med sankar och gytjtunga gropar och sänkor’, *rödmossemyr*, ’myr överväxt med rödbrun mossor’, *skrapmyra*, ’myr med gles och dålig gräsvegetation’, *starrmyra*, ’myr där huvudsakligen starr växer’ och *stråmyra*, ’myr med gles gräsväxt’ (Pettersson 1941, s. 28; 1946, s. 55; 1946, s. 167, 273, 324; 1941, s. 66, 109; 1944, s. 268).

Gemensamt för de nybyggen som skildras med hjälp av dessa syneprotokoll i *Gamla byar i Vilhelmina*, är att de kan beskrivas som system av spatiala relationer och rörelser mellan delar av naturen; etablerandet av ett nybygge innebär i texten innebär därmed skapandet av *plats* (jfr Agnew 2011, s. 326; kapitel 3). Tidigare i denna bok har relationer av detta slag diskuterats, mellan fjäll, skogsland och områden som framställs som varande på en högre grad av kultur och civilisation i söder och öster, liksom den rörelse som sker när nybyggarkolonisationen fortskrider (se kapitel 4). Figur 10 illustrerar de spatiala relationer och rörelser som nybygget Grytsjö innehåller. Till att börja med skapas ett centrum, mark att uppodla och tomt för bostad, som ställs i relation till Vilhelmina

⁴ Jämför den liknande värderingen av marker som antingen bra eller dåliga under kolonisationen av ”the Old Northwest” i Nordamerika under mitten av 1700-talet i Lehmkuhl (2017).

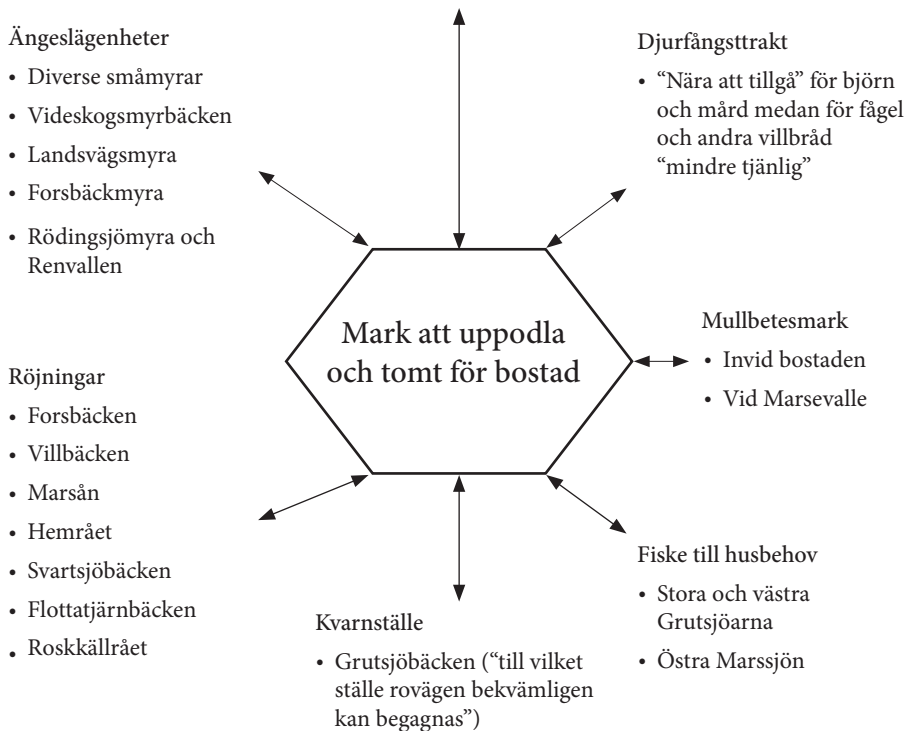
kyrka (9 mil till väster om kyrkan), till krononybygget Satsnäs (1 mil ost-nordost därom) och till Marsfjället (3/4 mil söder om fjället). Dessa spaciala relationer, som skapas i texten, specificeras i avståndsmått och åtminstone vad gäller relationen mellan nybygget och Vilhelmina kyrka impliceras en mobilitet i form av nybyggarnas resor dit vid bland annat religiösa högtider.

Som framgår av figur 10 återfinns en mängd namngivna och icke namngivna lokaliteter som huvudsakligen positioneras i relation till detta nya centrum. Exempelvis heter det för ängeslägenheten Landsvägsmyra att den är ”belägen på norra sidan Marsån, om 3/4 mil i öster” och för rödningen Hemrådet att den ligger ”i väster nära intill utsynte bolstaden” (Pettersson 1944, s. 130). För de allra flesta i figuren uppräknade lokaliteter anges åtminstone avstånd till bostaden, vilket här implicerar en mobilitet: till ängeslägenheterna ska nybyggaren färdas i syfte att återbörda kreatursfoder till nybygget, till ”rödningarna” i ett första skede för att där röja mark, och senare för att nyttiggöra sig denna. Beträffande det möjliga kvarnstället impliceras att nybyggaren färdas dit med exempelvis korn, för att sedan återvända med det malda mjölet, och Pettersson specificerar även hur denna rörelse lämpligen ska ske: ”kvarnställe gives lämpligen i Grutsjöbäcken om 1/2 mil i öster, till vilket ställe roväg bekvämligen kan begagnas” (Pettersson 1944, s. 131). Det bör påpekas att avstånden även fungerar som ett slags kostnader eller tillgångar i och med att värdet av en viss naturresurs till stor del är avhängigt möjligheterna att färdas fram och tillbaka mellan denna och nybyggets centrum. Avståndsangivelserna blir därför särskilt betydelsefulla i den ekonomiska diskurs som dessa synprotokoll ingår i.

När Konungens befallningshavande 12 maj 1828 beviljade Jon Larssons ansökan blir krononybygget Grytsjö till. Alla dessa mindre platser som ängeslägenheter, röjningar och fiskesjöar knyts samman genom de relationer de har till nybygget. Dessa relationer inbegriper människors rörelser, men också naturresurser som förflyttas: hö, fisk och villebråd. hämtas från de olika lokaliteterna till nybyggets centrum. I stor utsträckning blir Grytsjö till som *plats* i texten genom dessa relationer och rörelser mellan naturlokaliteter, samtidigt som dessa får sina innebörder genom desamma. Nybygget blir i sin tur del av svenska staten genom att inordnas dess administrativa och juridiska system, en relation som genom framtida beskattning också blir av ekonomisk karaktär.

Nybygget Grytsjö

- $\frac{3}{4}$ mil söder om Marsfjället
- En mil ostnorost om kronobygget Satsnäs
- nio mil väster om Vilhemina kyrka

Figur 10. Schematisk bild av nybygget Grytsjö.

6.2 Nybyggarna och naturens skafferi

Den mångfald och kreativitet som ligger i nybyggarnas många sätt att nyttiggöra sig naturen på i det dagliga livet, är en tematik som återfinns i många etnografiska uppteckningar och såväl vetenskapliga som litterära skildringar.⁵ De texter som studeras här utgör i detta avseende inget undantag.

I *Gamla byar i Vilhelmina* skildras nybyggarnas liv ofta detaljerat och inlevelsefullt, och då och då växer Petterssons krönika och når både litterära stilistiska nivåer och omfångsrika proportioner. Ett exempel på detta är skildringen av grundandet av byn Strömnäs (Pettersson 1941, s. 111ff.), där också naturen som resurs för de individuella nybyggarna är en central tematik. Den första nybyggarfamiljen här, Jonas Augustinus Dahlström och hans hustru Brita, fäller timmer till väggar, samlar näver till taket, murar upp en spis med flata stenar, tätar med husmossa och använder lökvistar och gräs till madrassen. En mycket viktig resurs som hämtas från skogen är ved till uppvärmning och matlagning. Husgeråd, verktyg, kont, släde, kälkar och skidor tillverkas av trä och björkvrilar bearbetas till kärl av olika slag. Av lera bränner de tegel, renhorn kokas till lim, tjärveden bränns till tjära och av späda tallar skördas bark som mals till barkmjöl. Fiske av insjölox, sik och röding är viktigt för familjens överlevnad och även jakt på gäss och andra sjöfåglar liksom svanar, tjädrar, räv, mård och utter; pälsdjuren kan Dahlström sälja i Åsele kyrkby. Bävvar finns också i området, men Dahlström hade fått höra att det var förbjudet för svenska män att jaga bäver inom ett samiskt skatte-land (Pettersson 1941, s. 116). Starrhöet som slås på myrarna hässjas och används till kreatursföda och tjänar även till mat för Jonas och Brita. Så småningom röjer de mark och bryter åker och lägger grund för odling. I denna och liknande skildringar⁶ är det just mångfalden av de sätt på vilka nybyggarna skaffar föda och bygger upp en materiell tillvaro, med naturen som enda källa, som dominerar berättelsen.

Læstadius har olika roller i de egna skildringarna: främst är han missionär i Pite lappmark, men exempelvis när han utsynar sitt eget nybygge Notte (se tidigare i detta kapitel) är det i rollen som nybyggare. Denna nybyggarroll ikläder sig Læstadius även i skildringen av arbetet med ved-

⁵ Exempelvis Källström (2012–2015), Campbell (1948) och Bernard Nordhs I Marsfjällets skugga (1942).

⁶ Exempelvis Dåres (Pettersson 1944, s. 1ff.).

anskaffning, vårbruk, fiske och ripfångst under den inledande tiden av missionärstjänsten, när han bor sig i den förfallna skolmästargården i Arjeplog (Læstadius 1831, s. 327ff.).

När Læstadius skildrar det egna livet i rollen som nybyggare sker det ofta personligt och inlevelsefullt och naturen som resurs för den enskilda nybyggaren framställs ibland i ett romantiserat skimmer. Detta blir som tydligast i skildringen av ripan och dess plats i lokala jakt-, fångst-, och konsumtionspraktiker i den första journalen (Læstadius 1831, s. 276ff.). Avsnittet inleds med ett barndomsminne från tiden i Kvikkjokk, där han betonar den glädje den första fångade ripan medförde för honom, och där han genom att vara den bland pojarna som fångade flest ripor tilldelades epitetet ”ryp-kung” (Læstadius 1831, s. 277). Just den unga pojken första fångade ripa tycks för Læstadius härbärgera en särskild innebörd och han återger även berättelsen om kateketen Lars Pehrssons första ripa, så som den berättats för honom. Den långa skildringen av riporna innehåller beskrivningar av utseenden och läten, av den föda och de naturmiljöer som riporna föredrar, av deras beteende såväl under som efter häckningen. Ett särskilt stort utrymme ges de utstuderade sätt på vilka honanskyddar sin avkomma på. Det som skildras är ripornas biologi, eller *naturalhistoria* enligt Læstadius egen terminologi (Læstadius 1831, s. 285).

Omväxlande knyter Læstadius riporna och kunskapen om deras biologi till lokala sammanhang. Detta sker geografiskt när Læstadius berättar att även om ripornas rätta hem är i fjällen, så uppehåller sig vintertid många ripor på lövskogsbeväxta holmar i Arjeplog. Det sker också i de detaljerade skildringarna av olika metoder för att fånga och jaga ripor – där ripornas beteende utgör viktig kunskap för jägaren – och när ripan som föda värderas. I dessa passager är ripan infogad i ett lokalt system av jakt, fångst och konsumtion. Ett exempel på detta sistnämnda, det vill säga ripan som föda, är när Læstadius berättar att järpen anses vara bättre än ripan, samt när Læstadius beskrivit den stora mängd ripor som ibland uppehåller sig i ”skogsbrynet” i fjällen och avslutar med att konstatera att fattiga samer ibland endast livnära sig på ripfångst men att man ”ej gerna kan lifnära sig med deras kött ensamt (Læstadius 1831, s. 281).

Denna passage illustrerar att jakten, på motsvarande sätt som fisket, hos Læstadius inte exklusivt knyts till antingen nybyggarna eller samerna. Karakteriseringen av ripan som föda kan dessutom tyckas paradoxal; man kan inte gärna livnära sig på dess magra kött allena, trots att

det tycks som att fattiga samer gjort just detta. En sådan föreställning om en hos samer enahanda och från det normala avvikande kosthållning återkommer nedan i detta kapitel.

Skildringar av ripans biologi och dess plats i ett lokalt sammanhang berikas hos Læstadius med hans egna personliga erfarenheter – exempelvis kommenterar han att ripan anses vara sämre än järpen med att han själv inte kan känna någon större smakskillnad. Han anför observationer som stöd för ripornas beteende. Exempelvis har han ofta sett ripanar i häftiga slagsmål under parningstiden och han återger en dråplig jakthistoria, där han själv ger en minnesbeta till den lurviga hund som under en tid vittjat hans ripsnaror. Föreställningen om ripan som viktig födorekurs kompletteras i Læstadius inlevelsefulla och entusiastiska skildringar med jakten som en närmast njutbar sysselsättning. Hela skildringen avslutas också långtande: ”I November har jag mina hvita foglar på holmarna återigen och får börja på att fånga dem” (Læstadius 1831, s. 286).

Skildringarna av naturen som resurs för den enskilda nybyggaren visar upp nybyggarnas uppfinningsrikedom, samtidigt som naturen framställs som ett slags skafferi och förråd ur vilket – givet den rätta kunskapen – en stor mängd föda och andra materiella ting går att hämta eller utvinna. Relationen människa–natur är också ett av beroende: utan naturen som resurs är mänskligt liv i området omöjligt. Det finns ett romantiskt drag över denna typ av etnografiska diskurser,⁷ där naturkunskapen som nybyggarna uppvisar är värd att bevara och lyfta fram. Hos Læstadius, vars naturskildringar har tydliga drag av romantiken, ges detta en personlig och nostalgisk karaktär i exempelvis skildringen av barndomens ripfångst och den längtan han har efter att i november återigen få fånga sina vita fåglar.

Dessa nybyggare och deras förståelse av naturen som resurs skiljer sig väsentligt åt från kolonisationsperspektivets ekonomiska och ideologiska diskurs, vilket diskuterades i tidigare i detta kapitel. Här finns inte monetariseringen i samma utsträckning, och inte heller den ensidiga fokuseringen på odlingen: för nybyggarna i skildringarna är det ofta ett diversifierat naturutnyttjande som ger de basala livsförutsättningarna.

⁷ Etnografi förstås här som dokumentationen av ett folks eller en grupps seder och bruk.

6.3 Naturen som samisk resurs

Som tidigare nämnts är naturen aldrig en resurs i sig självt, utan alltid en resurs för någon, för uppfyllandet av specifika syften. I det föregående avsnittet diskuteras exempel där naturen förstås som resurs för kolonisationsprojektet i stort, och även sådana där resurserna snarare beskrivs ur de enskilda nybyggarnas perspektiv. I detta avsnitt diskuteras frågan om i vilken utsträckning naturen i de undersökta texterna skildras som en samisk resurs.

Många av de exempel som hittills diskuterats i detta kapitel har varit knutna till nybyggesverksamheten, exempelvis höbärgning och röjning av träd, buskar, stubbar och stenar till åker och äng, medan jakt, fiske och fångst beskrivits som viktigt för områdets alla invånare. Ripfångsten hos Læstadius, som diskuterats i föregående avsnitt, beskrivs exempelvis som något både nybyggare och samer som inte är nybyggare ägnar sig åt. Hur ska då i den följande diskussionen konceptet ”samisk resurs” förstås mot denna bakgrund?

Givetvis knyts ett resursutnyttjande till en viss grupp när texten innehåller berättelser om och beskrivningar av representanter ur gruppen som ägnar sig åt sådant. Så sker exempelvis när en person sägs vara same och i skildringen ägnar sig åt ripjakt. Samtidigt är grupperna i sig ofta lättupplösliga i texterna, och definieras åtminstone delvis av just dessa praktiker. Ett exempel på detta är de som beskrivs som samer och som utsynar nybyggen i *Gamla byar i Vilhelmina*. Att de sägs ha en samisk bakgrund gör inte att deras naturutnyttjande under arbetet med nybygget i skildringen knyts till en samisk kontext. Tvärtom förefaller det ibland som att nybyggaren i hög utsträckning inte längre beskrivs som same efter det att ett traditionellt nybyggjarliv börjat praktiseras.

Här ska jag i stället diskutera de exempel där naturutnyttjandet på olika sätt tydligt knyts till en samisk kontext. Den samiska maträtten *jobmo*, som Læstadius beskriver och som diskuterades i föregående kapitel, är ett exempel på detta.⁸ Læstadius skriver bland annat om dessa ”*syrliga grönsaker*” att samerna är ”mycket begärliga på” dem, och att de blandar dem i renmjölken (Læstadius 1831, s. 379, kursiv i original).

Læstadius illustrerar ytterligare rättens betydelse för samerna: vid

⁸ Jfr även noteringen i skildringen av nybygget Strömnäs om att nybyggaren Dahlström hört att jakt på bäver endast var tillåtet för samer (se 6.2).

flytten upp till fjällen brukar de till och med lämna kvar någon med uppgift att just skörda och tillreda jobmon (Læstadius 1831, s. 380). Læstadius intygar själv att grönsakerna verkligen ger god smak åt renmjölken (Læstadius 1831, s. 379). Det är tydligt att det här rör sig om en samisk praktik, en rätt med ett samiskt namn, och som ingår i samisk matkultur.

De fall där naturen beskrivs som en samisk resurs i de undersökta texterna går i hög utsträckning att inordna under två teman, nämligen *kontrast* och *konflikt*, vilka kommer att diskuteras i de två följande avsnitten.

6.3.1 Kontrast

Temat *kontrast* återkommer alltså när naturen skildras som samisk resurs och ofta kontrasteras de samiska praktikerna mot de ”svenska” sätten att nyttiggöra sig naturens resurser på. En samisk praktik som skildras på detta sätt hos Læstadius är beredningen och bruket av skohö, som här exemplifieras med utdrag ur ett avsnitt om samiska kläder:

Detta hö skäres sorgfälligt om hösten och består af det så kallade Lappsogräset (*Carex vesicaria*), som, sedan det är skuret, häcklas eller dänges, så att det rispas upp i fina trådar [...] När man nu skickligt stoppar detta hö i skoen, så omgifver det foten som en strumpläst, och den befinner sig häri oändligt väl: hvarken kyla eller fotsvett besvärar. (Læstadius 1831, s. 121f.)⁹

Læstadius påpekar sedan att detta är samernas enda höbärgning, men att den är ”högst nödvändig” (Læstadius 1831, s. 122), och vid ett senare tillfälle beskriver han praktiken genom att konstatera att denna skörd av hö är lika viktig för samerna som svenskarnas motsvarighet är för dem (Læstadius 1831, s. 450). Beskrivningen av detta naturutnyttjande förekommer inte bara i ett sammanhang där för samerna specifika klädespraktiker ingår – genom jämförelsen sätts dessutom ett extra fokus på denna praktik som något klart skilt från ”svensk” höbärgning.

Fisket är ett naturutnyttjande som oftast inte knyts specifikt till olika grupper, utan som snarare framställs som något alla i området ägnar sig åt. Ett undantag är dock den flitigt använda benämningen *fiskarelapp* (Pettersson 1941, t.ex. s. 54; Læstadius 1833, t.ex. s. 438f.), som karakteriserar en grupp samer utifrån föreställningen om deras huvudsakliga näringsfång. När det kommer till tillredning och konsumtion av fisken

⁹ Se även Læstadius 1831, s. 307, 450.

finns det dock exempel både hos Pettersson och Læstadius, där just detta skapar ett slags kontrast mellan det samiska och det ”normala”.

I ett av dessa exempel, under skildringen av byn Fianberg i *Gamla byar i Vilhelmina*, hänvisas inledningsvis till en äldre tid, ”före nybyggareinvandringen”, när det bodde fiskaresamer vid Fiansjöarna, vilka livnärde sig på den goda tillgången på fisk (Pettersson 1946, s. 15f.). Det beskrivs att samerna grävde djupa ”fiskkällare”, där de varvade granris, näver och fisk och täckte det hela med ett tjockt lager av näver och torv.¹⁰ Eftersom man inte hade något salt började fiskarna i groparna att jäsa och Pettersson beskriver hur samerna under vintern löpande tog fram fisken för att äta som den var, kokt eller stekt, som enda födoämne. Trots att fisken föll sönder i småbitar och luktade ”fränt” menar Pettersson att samerna gillade den ”ty den var för dem ’goåstiguölie’, en värderad mat” (Pettersson 1946, s. 15.)

I en fotnot förklaras ordet *goåstiguölie* med ”fisk som är förvarad från förra åren”, samt med ett inskott av utgivaren inom hakparenteser: ”Eg. ’surfisk’ av *goåstie* ’sur, skämd (om mat)’ och *guölie* ’fisk’” (ibid.).¹¹

Jag menar att praktikerna kring fisken i denna berättelse på tre sätt konstrueras som något avvikande, som något i kontrast mot något annat. Först kommenteras att man inte hade något salt, vilket förorsakar en jäsningsprocess. Det samiska sammanhanget framställs därmed som materiellt bristfälligt, i kontrast mot exempelvis nybyggarnas förmodade högre utrustningsnivå. Att fisk utgör den enda födan är också en märklighet som anses värd att nämna i berättelsen. Också detta framställer det samiska sammanhanget som jämförelsevis bristfälligt, här med avseende på kostens variation. Det tredje elementet som skapar kontrast i berättelsen är att fisken uppskattas av samerna, trots att den luktar fränt och faller sönder vid kokning. Den värderas rent av högt, och det till den grad att anrättningen har ett eget namn, *goåstiguölie*. Detta framstår som något exotiskt snarare än som en brist, även om exotismen möjligen inrymmer en negativ värdering av graden av smakmässig förfining.

Ett annat exempel med likartade element återfinns i beskrivningen av byn Grytsjö tidigare i detta kapitel. Där förklaras att samnen Jon Larsson

¹⁰ Utgivarna har inom hakparenteser lagt till kompletterande information som är av intresse för den som är ute efter de exakta materialen (Pettersson 1946, s. 15).

¹¹ Se Ryd 2015, kapitel 15 för en beskrivning av praktiken att syra fisk i norra Sverige.

inte kom att göra särskilt mycket på sitt utsynade nybygge: det enda boningshuset han brukade var en näverkåta och han försörjde sig själv och familjen genom jakt och fiske. Den rika fångst han fick från Grytsjöarna förvarade han i klyvda och urholkade trädstammar som var täta och som hindrade flugor från att komma åt fisken (Pettersson 1944, s. 129ff.). Liksom i föregående exempel lyfts avsaknad av salt fram som anledning till att detta behöver göras, och i likhet med det beskrivs att man levde uteslutande på fisk, åtminstone under vintern.

I Læstadius första journal återfinns ett liknande exempel i skildringen av när Petrus besöker samens Unnas med familj. Unnas har varit skogssame, men efter att ha förlorat sina renar har han enligt Læstadius ”nedsjunkit” till fiskaresame och tycktes vara på väg att övergå till nybyggare (Læstadius 1831, s. 436f.) Det är fattigt hos Unnas och bland annat förmår inte Læstadius äta upp den getmjölk han bjuds på eftersom den hade tagit smak av de orena kärln förvarats i. Det bjuds vidare på nyfångad sik och laxöring. Læstadius fortsätter:

De öfverblifna fyra laxöringarna ämnade man hänga upp att torka; det enda sätt, som fiskare-Lappen har att conservera den fisk, som blir öfver; men jag lärde dem att salta den till graf-lax och lofvade, att de af mig skulle få några marker salt, när någon af dem komme till Arieplög – ty de ville icke salta dem eljest, emedan de grufvade för det myckna salt, som skulle dertill åtgå. De prisade mig sedermera för den lärdomen, emedan de funno, att laxen på detta sättet blef tre- eller fyradubbelt drygare, än torkad. (Læstadius 1831, s. 439.)

Petrus lär Unnas med familj att grava lax, en metod som framhålls som överlägsen torkning, åtminstone vad gäller hur långt fisken sedan räcker, och han lovar dem även salt. Här skapas kontrasten mellan samisk och en mer utvecklad eller förfinad praktik genom det faktiska mötet, och det sker även en kunskapsöverföring, där samens Unnas med familj upplyses om ett bättre sätt att bereda lax. Löftet om salt innebär en materiell överföring av betydelse eftersom kunskapen Læstadius erbjuder saknar värde utan denna råvara.

Även i *Gamla byar i Vilhelmina* finns exempel på ett konkret möte mellan samisk kosthållning och nybyggarnas vanor. I en sägen som Pettersson låter inleda skildringen av tillkomsten av nybygget Fjällboberg beskrivs en liten sjö i närheten av Kroksjö vid namn *Rödingsjön*, som tidigare varit rik på stor och fet röding och vid vilken en fiskaresame vid

namn Anta levde tillsammans med hustru och dottern Kristina (Pettersson 1941, s. 227f.).

Detta att berättelsen situeras i en äldre tid då tillgången på fisk var stor, är ett återkommande sätt på vilket sjöar beskrivs i *Gamla byar i Vilhelmina*. Pettersson berättar också att samefamiljen uteslutande levde på fisk från sjön. Berättelsen fortsätter med att Olof Olsson från Åsele, som av Pettersson i ett tidigare kapitel beskrivits som en av nybyggarna i Lövnäs, blev ombedd att komma till Antas kåta för att under två veckor laga nät. När det blir dags för middag första dagen tar Anta fram soltorkade rödingar och bräckte dem över elden. Hela familjen, och Olof Olsson, åt middagen, som bestod uteslutande av den välsmakande feta fisken (Pettersson 1941, s. 228). Denna festmåltid upprepas till frukost och sedan till middag igen, dag ut och dag in och Olof Olsson, som inledningsvis finner stort nöje i att äta denna feta och goda fisk, börjar allt eftersom äta mindre och mindre:

och när det led ini andra veckan, märkte han, att hans armar och ben hade börjat svälla upp på betänkligt sätt. Han vågade då ej stanna längre hos lappfamiljen utan begav sig mot det egna hemmet för att där få läka sig med mjölk och mjölmat. (Pettersson 1941, s. 228.)

Den kosthållning som råder i Antas kåta upplevs av Olof Olsson till en början som rik och välsmakande, men visar sig vara hälsovådlig. Rädslan för den egna hälsan, där de svällande armarna och benen indikerar att något inte står rätt till, får honom att bege sig hem igen och botemedlet blir nybyggarkosten ”mjölk och mjölmat.” I denna berättelse skapas en skarp kontrast mellan rödingkosten – särskilt det faktum att den består uteslutande av röding – och nybyggarkosten.

6.3.2 Konflikt

Ett annat återkommande tema i skildringarna av samiskt naturutnyttjande är konflikt. I exempelvis Petterssons beskrivning av syneförrättningen för nybygget Dåres i *Gamla byar i Vilhelmina* finner sig Lars Larsson Vestermark, den samiska innehavaren av skattelandet på Marsålandet och yrkar att Rekansjön och Rödingsjön ska läggas under hans skatteland (Pettersson 1944, s. 59). Kronolänsmannen noterade invändningen, men menade att dessa sjöar nu tillhörde nybygget. När ärendet till slut bestäms av Konungens befallningshavande året efter kvarstår sjöarna

i fråga under nybygget, men Lars Larsson ges rätt att nyttja fisket i sjöarna. I detta exempel råder en tydlig konflikt knuten till fisket, medan konflikter i andra exempel blott antyds, eller helt undviks. Ett exempel på det sistnämnda återfinns i Petterssons skildring av Mats Mattson, som avsåg att bosätta sig vid Laxbäcken. Mattson förbinder sig till innehavaren av skattelandet, Malgo-Jon, att aldrig fånga lax i Laxbäcken och att näringsgrenen hädanefter uteslutande skulle tillhöra samerna (Pettersson 1946, s. 195f.). Det rör sig här om insjölox, ofta stor laxöring (Pettersson 1946, s. 194; 1941, s. 279; Dahlstedt 1984, s. 40). Fisket som ett samiskt naturutnyttjande förekommer inte i dessa och liknande exempel som en annan och kontrasterande praktik än nybyggarnas fiske, utan skildras snarare i termer av en direkt, indirekt eller avvärjd konflikt.

Likande skildringar återfinns hos Læstadius, exempelvis i första journalen, där det redovisas misstankar om att samerna utestängts från fisket i Gråträsk genom att bonden gett tjänstemannen som ansvarade för ärendet en pung silverpenningar (Læstadius 1831, s. 265f.). I detta och liknande exempel är konflikten dessutom av sådan karaktär att det samiska naturutnyttjandet ges en i konflikten ofördelaktig position på grund av administrativa oegentligheter.

Konflikter av liknande slag som ovanstående skildras också i anslutning till markutnyttjande. Då handlar det om olika sätt att använda naturen: främst renskötsel och höbärgning. Renen i sig beskrivs ibland som varandes i ett gränsland mellan vild och domesticerad, mellan naturen och en samisk kultur; Læstadius skriver om renen som dragdjur att:

Han längtar icke såsom hästen till gårdar och stall, ty han har der ingenting att få eller vänta; han är tvärtom skygg för gårdar – i skogen, der han sin föda och sitt hem. (Læstadius 1831, s. 157.)

Renens kropp ingår i en mängd samiska praktiker: köttet¹² och mjölken används till föda, skinnet till kläder, skor och mycket annat. Det mest påtagliga naturutnyttjandet i anslutning till renskötseln är dock användandet av markerna som renbetesland, dels skildrad i beskrivningar av renskötselns förutsättningar och utförande, såsom de säsongsvisa flyttningarna, dels i kontrast mot – och ofta i konflikt med – nybyggsverk-

¹² Slakten och hanteringen av renens kropp skildras utförligt av Læstadius i den andra journalen (Læstadius 1833, s. 32ff.).

samheten. Beträffande det sistnämnda berättas i *Gamla byar i Vilhelmina* om när nybyggare sägs ha anlagt skogsbrand i syfte att elda upp renmossan och därmed förstöra renbetet, på Marsviksberget, vid Bäsksjöns norra sida och på Siksjöberget (Pettersson 1941, s. 234; 1946, s. 66; 1946, s. 177). I berättelsen från Bäsksjö specificeras att nybyggarnas motiv till bränningen var att renhjordarna trampade ner gräset på slättesmyrarna, skadade myrfoderhässjor och drog med sig insekter som plågade nybyggarnas kreatur, medan syftet i Siksjö sägs ha varit att bränna bort granskogen så att gräs till bete skulle växa upp där.

Även Læstadius beskriver de olägenheter som nybyggare och skogsamer har av varandra: nybyggarna fiskar i samernas fiskevatten och renarna trampar ner nybyggarnas slättesmyrar. Dessa konflikter ser Læstadius som ofrånkomliga och ”grundade i sakens natur” (Læstadius 1833, s. 436). Desto värre anser han nybyggarnas svedjande vara, som förvisso till en början ger bättre betesmarker för nybyggarna, men som är fullkomligt förödande för renbetet (Læstadius 1833, s. 436ff.). Som ett försök att undvika att renarna lockas av nybyggarnas hässjor föreslår Læstadius bland annat byggandet av lador för höförvaring. Apropå en förordning från landshövdingen i Norrbottens län, som förbjuder samerna att vistas närmare än en mil från nybyggarnas hässjor, uttrycker sig Læstadius mycket kritiskt. Han menar att denna förordning innebär att samerna blir ”förvista från sitt eget land” eftersom nybyggen på två mils avstånd från varandra skulle innebära att samerna inte får befinna sig någonstans. Han avslutar med orden: ”Man har då för några usla myrhö-tappar gjort hela landet onyttigt till det, som det egentligen är ämnadt till af naturen” (Læstadius 1833, s. 442).

Læstadius är också starkt kritisk till att denna förordning också ger nybyggarna rätt att skjuta renar som kommer för nära och, illustrerat i citatet ovan, han åberopar ett i markerna inneboende syfte, nämligen det som själva naturen egentligen ämnat. Att vi här befinner oss på samernas eget land och att deras bruk av markerna bedöms vara i enlighet med ett slags inneboende syfte i naturen illustrerar också den ständigt närvarande paradoxen hos Læstadius. Tidigare i detta kapitel diskuteras exempel i vilka han i stället talar om att staten upplåter onyttig ödemark för nybyggnation. Ett sätt att förklara detta är givetvis parallellteorin (se avsnitt 2.1) och i resonemangen som följer efter ovanstående citat fortsätter Læstadius med att påpeka att Lappmarksreglementet från 1749 inskränker

nybyggarnas jakträtt till en halv mil från nybygget och att denna kungliga författning borde vara överordnad landshövdingen i Norrbotten (Læstadius. 1833, s. 442f.)¹³

Vad gäller konflikter mellan samer och nybyggare rörande renbetesmarker och fiskevatten har bland annat Lennart Lundmark (2002) beskrivit hur samerna gradvis förlorade sina marker i de olika kolonisationsprocesser som pågick i norra Sverige. I skildringen av byn Borka ger Pettersson ett exempel på hur en sådan orättvisa konkret kunde ta sig i uttryck. Han menar att området som nybygget utsynades på var ett gammalt samiskt skatteland som gått i arv, att samerna betalat skatt för markerna och ansett sig vara de rättmätiga ägarna till betesmarker och fiskevatten samt att de kunde uppvisa dokumentation som kunde styrka detta (Pettersson 1944, s. 236f.). Han skriver:

Det område inom vilket nybygget Borka utsynades, var ett gammalt lapps-katteland, som nuvarande innehavarens förfäder hade innehaft från gamla tider, och de hade ansett sig såsom de enda rättmätiga ägarna till landet med alla dess betesmarker och fiskevatten. Nuvarande innehavaren av lapplandet hade i sina händer synepapper och fastebrev på detta lapps-katteland, och för detta land betalade han årligen skatt. Nu kommo svenska män och läto åt sig utsyna nybygge inne i hans område för att göra intrång på hans betesmarker och i hans fiskesjöar. Intet medgivande att få anlägga nybygget inom lapps-kattelandet hade Lars Larsson förvärvat sig av landslappen, och ingen ersättning åt landslappen för den mark och de sjöar, som skulle tillfalla nybygget, var det fråga om. Varken Lars Larsson eller synemännen torde hava ägnat någon tanke åt landslappens rättigheter. (Pettersson 1944, s. 236f.)

Pettersson förklarar vidare att innehavaren av skattelandet befann sig långt västerut i fjällen när kungörelsen lästes upp. Inte heller hade han fått någon kallelse till syneförrättningen, vid vilken tidpunkt han dessutom befann sig med renarna på norska sidan av fjällen. Av denna anledning kunde han inte protestera mot det som skedde och de protester han framförde när han fick kännedom om det inträffade var det ingen som lyssnade på. Pettersson påpekar också att innehavaren av skattelandet inte ens kände till att han hade rättighet att överklaga till högre instans och i och med detta kunde han bara tiga och acceptera det som skett. Pettersson avslutar:

¹³ Læstadius fortsätter med att skildra de samer från Arvidsjaur som 1823 utmanar dessa bestämmelser i rätten och som enligt honom blir orättvist behandlade (Læstadius 1833, s. 443ff.).

Det var visst inte allenast vid insynandet av nybygget Borka, som landslappens rättigheter på detta sätt förbisågos och underkändes, utan på samma hänsynslösa sätt gingo nybyggesanläggare och syneförrättare tillväga vid anläggandet av ett stort antal nybyggen både inom fjällområdet och längre ned i landet. (Pettersson 1944, s. 237.)

De här anförda exemplen illustrerar att naturen i egenskap av renbetesresurs i texterna positioneras i konflikt med främst nybyggarnas myrslåtter, men också att det skapas en utrymmesmässig konkurrens. Detta illustrerar att perspektivet naturen som en resurs alltid innebär en resurs för någon som har vissa syften, och inte sällan står i konflikt med andra grupper och syften.

6.4 Nödåren 1828–1832

Den relation till naturen som samer och nybyggare ges i de här studerade skildringarna präglas av dagligt nyttjande av naturen som resurs för överlevnad. Kraftiga störningar i en sådan relation utmanar en grundläggande del av själva konstruktionen av platsen. I en sådan situation uppstår ett behov av meningsskapande, av reparation och återskapande av platsen. I det följande diskuterar jag hur nödåren 1828–1832 skildras i Læstadius andra journal. Dessa var svåra år med missväxt och hungersnöd. Læstadius arrangerade själv 1832 en insamling ”för nödlidande samer” och beskriver hur såväl renskötande samer som den jordbrukande befolkningen drabbades av de svåra förhållandena under dessa år (Nordberg 1974, s. 170ff., citatet står på s. 170).

Utifrån Læstadius skildring framgår att det som först och främst hotas när nödåren stör relationen människa–natur är naturen som resurs. När han skildrar de problem som nödåren orsakade för olika grupper lyfter han även in en samtida debatt om nybyggarkolonisationens förutsättningar och fortsättning. I denna skildring beskrivs och karakteriseras olika sätt att nyttiggöra sig naturen på och dessutom placeras dessa i ett slags hierarkiskt förhållande till varandra.

Alldeles i inledningen av boken sammanfattar Læstadius på några sidor de hårda åren från vintern 1828 till vintern 1832, vilka enligt honom utmärktes av ”stora och allmänna olyckor för den landsort jag beskrifver” (Læstadius 1833, s. 3ff., citatet står på s. 3). Skildringen på dessa sidor handlar uteslutande om hur samerna drabbas.

Nödåren inleddes vintern 1828, då det bildas *tjokke*, en isskorpa på marken som hindrade renarna från att nå renmossan. Samerna vände då upp till fjällen, bara för att finna att det där rådde liknande förhållanden. Læstadius uppskattar att fjällsamerna i Arjeplog förlorade en tredjedel av sina renhjordar och många mindre renägare blev helt utblottade och tvingades flytta till Norge. Samerna i Arjvidsjaur klarade sig bättre eftersom de nådde ”nedra landet” där det var bättre bete (Læstadius 1833, s. 4). De svåra betesförhållandena återkom även året därpå. Vidare föll ovanligt lite snö under dessa vintrar. Det medförde att samerna inte kunde jaga varg som vanligt, vilket var till stor skada för renhjordarna. Samerna brukade spåra vargar i den djupa snön och till slut döda dem, vilket dessa år inte varit möjligt, med resultatet att ”deras antal för hvarje år mångdubblats” (ibid.). År 1831 strök lämlar ”eller de så kallade Fjellmössen” fram i miljontal och förstörde både gräset och renmossan (ibid.). Detta, i kombination med torkan sommaren 1831, lämnade många renar så magra att de inte klarade den efterföljande ”*Tjokke*-vintern” 1832 (ibid., s. 5, kursiv i original). Det var också detta år – ”hela Norrlands stora jern-år” – som hela befolkningen drabbades hårt av missväxt och hungersnöd, så att till och med ”barkmjöl blef en handels-artikel” (ibid.). Skogseldar, en kall sommar och hård frost, orsakade ett fjärde raka missväxtår. Om samernas nöd under denna svåra tid skriver Læstadius att fjällsamernas renhjordar förminskades med åtminstone hälften men att skogssamerna nästan helt ruinerades (Læstadius 1833, s. 6). Han avslutar denna inledande översikt över de svåra åren med en hänvisning till att han inte vill avskräcka läsaren med klagovisor, och återgår sedan till att kronologiskt skildra sina upplevelser som missionär.

Læstadius återkommer flera gånger i den andra journalen till dessa nödår. Exempelvis ger han halvvägs in i boken en fylligare beskrivning av hur det dåliga renbetet drabbade renägarna (Læstadius 1833, s. 205ff.). Han beskriver bland annat vissa strategier för att hantera dåligt renbete, exempelvis fällandet av ”laf-träd” till renarna att beta av (Læstadius 1833, s. 206), men huvudsakligen skildrar han effekterna av de svåra förhållandena: avmagrade renar, skingrade hjordar och kalvdöd. Han nämner enskilda samer vid namn, exempelvis Jon Olofsson, som sägs ha förlorat väl hälften av sin renhjord (ibid.). De av Læstadius så högt värderade skogssamerna drabbas genom att fjällsamernas renar sprang omkring överallt i skogarna och i sin strävan västerut drog med sig skogssamernas

renar. Det är i hög utsträckning en kris för renskötseln som beskrivs i detta avsnitt. De som hade fiskeredskap stannade till stor del vid fiskesjöarna, och ”blott de, som nödvändigt behöfdes för renarnas skötsel, följde med till fjellen” (Læstadius 1833, s. 207).

”För Svenskarna hade ännu icke de svåra tiderna börjat”, skriver Læstadius och förklarar att i Arjeplog led de ingen större nöd, eftersom de huvudsakligen levde av fisk och kött (Læstadius 1833, s. 207). Samerna var nämligen mer villiga att sälja slaktrenar när minnet av den svåra vintern var färskt, och i norra Arjeplog, berättar Læstadius, fanns det rika samer som gärna sålde renar till den som ville köpa (Læstadius 1833, s. 208). Han besökte själv den han kallar sin egen renskötare, utser slaktrenar bland sina egna renar, och köper även några av samens Jon Larsson Vuolvok (Læstadius 1833, s. 208). Den jordbrukande befolkningens svårigheter lämnar Læstadius tills vidare utan närmare behandling.

I ett senare avsnitt kommer han dock in på de nödbrödsämnen som användes under svåra år: fiskben, köttben, sågspån, potatisknoppor, almycke, rabarberblad, rovkål, rotkål och renmossa (Læstadius 1833, s. 258f.). Beskrivningen är detaljerad och innehåller uppgifter om hur de olika råvarorna bereds och hur de smakar. Vad gäller renmossa och islandsmossa kommenterar Læstadius att andra okunnigt beskrivit dessa som ersättning för kornet (Læstadius 1833, s. 258f.). I stället lyfter han fram tallen som den främsta källan till nödbrödsämne och ger en detaljerad beskrivning av hur man bereder barkmjöl (Læstadius 1833, s. 261f.). Han betonar även att potatisodlingen är effektiv även vid missväxtår. Här återkommer bilden av nybyggarnas påhittighet och kreativitet i de många sätt på vilka naturen nyttiggörs.

När Læstadius på allvar riktar blicken mot hur dessa nödår drabbade nybyggarna är det i tydlig polemik mot en allmän opinion i en aktuell fråga. Så här inleder han avsnittet:

Jag kan här icke underlåta att egna en reflexion åt den opinion, som, i anledning af de tätt på hvarandra följande missvextåren, som nu en tid bortåt hemsökt Norrland, yttrar sig, nemligen, att åkerbruket derstädes blifvit drifvet till en i förhållande till klimatet onaturlig höjd. (Læstadius 1833, s. 418f.)

Argumentet bakom denna opinion, menar Læstadius är den nödhjälp i form av välgörenhet som Norrland behövt och också mottagit. Detta skulle då enligt kritikerna visa att odlingen inte var en framkomlig väg,

och att man borde överge den till förmån för boskapsskötsel – om man alls skulle bo i dessa karga trakter. Læstadius anför många motargument. Till att börja med har man enligt honom helt förbiset att missväxten inte begränsat sig till åkerodlingen, utan att det också varit missväxt på hö. Denna blindhet illustrerar han med en expressiv jämförelse:

Man ropade blott missväxt! missväxt! likasom Fransmännen 1813 Cosak! Cosak! om det ock var Tysken, som höll efter dem. (Læstadius 1833, s. 420.)

Till detta lägger han argumentet att en nödslaktad boskap inte går att få tillbaka, men att jorden ligger kvar även efter ett missväxtår. Och som ett slags bevis för detta hänvisar Læstadius till att samerna, enligt hans erfarenhet, drabbas oftare och hårdare av denna typ av svårigheter (Læstadius 1833, s. 425). Åkerbruket, påpekar han, har också potential att föda långt fler människor än boskapsskötseln och exempel på detta hämtar han från hela världen. Men Læstadius kanske mest kraftfullt framhållna argument för sin ståndpunkt är närmast av ideologisk karaktär och grundar sig i den kulturhierarkiska ideologin som diskuteras i kapitel 4. Enligt denna ideologi går utvecklingen från boskapsskötsel till åkerbruk, medan det motsatta betraktas som ”ett steg tillbaks på Culturens bana” och som något mycket negativt (Læstadius 1833, s. 421).

I stället för en övergång till boskapsskötsel, eller i värsta fall utflyttning från Norrland, är det en utbyggnad och utveckling av det norrländska åkerbruket som enligt Læstadius bör ske. Hans argumentation framförs med passion, med många utropstecken och ett kraftfullt bildspråk, och det blir tydligt att han brinner för sin landsändas utveckling. Men perspektivet är samtidigt den svenska nationens. Han avslutar avsnittet med ett utropat imperativ, med en profetisk blick fästad i en än så länge okänd framtid:

Nej, tillväxe Norrlands åkerbruk och befolkning! Den dag kan komma, då Svenska folket skall glädja sig att Norrländningar finnas, och att landet icke blifvit utrymdt. (Læstadius 1833, s. 430.)

Mot bakgrund av detta inlägg i en samtida debatt, där alltså Læstadius förespråkar odling till förmån för boskapsskötseln, kan den omfattande inledande skildringen av samernas olyckor under dessa år läsas som del av denna argumentation. Samernas näringsfång, främst då renskötseln,

visar sig vara mycket känslig för svåra år, vilket bidrar till argumentet mot att nybyggarna skulle överge odlingen till förmån för boskapsskötsel. Læstadius blickar här, som vid så många andra tillfällen, mot framtiden, i en framtid när Norrland har utvecklats med avseende på befolkning och odling. Detta löfte om framtiden är avhängigt åkerbruket, och frågan är vad detta innebär för förståelsen av samerna och de traditionellt samiska sätten att använda naturen?

Nödåren stör den ideala relation mellan nybyggare och naturen som föreskrivs i Lappmarksreglementet. Föreställningen om området som präglad av odling och befolkningstillväxt hotas i och med de tvivel som svårigheterna sår i den allmänna opinionen. Mot de renskötande samernas olyckor som fond visas nybyggarnas påhittighet upp samtidigt som odlingens relativa resiliens framhålls.

6.5 Sammanfattande diskussion

I detta kapitel har jag analyserat hur naturen framställs som resurs i de undersökta skildringarna och ställt frågorna för vem utgör naturen en resurs och hur positioneras de olika typerna av naturutnyttjande mot varandra?

Naturen som resurs har varit ett dominerande perspektiv genom den västerländska natursynens historia. Så är även fallet i de här undersökta skildringarna. Dessa berättelser om naturen som resurs är bland annat berättelser om samhällsutveckling, kamp för överlevnad, konflikter och orättvisor och om påhittighet och kreativitet. I detta kapitel har tydligt framkommit att naturen som resurs alltid är en resurs för någon och för uppfyllandet av vissa syften.

Kapitlet inleds med en analys av det så kallade Lappmarksreglementet från 1749 som återfinns i sin helhet som bilaga till Læstadius andra journal. Dessa bestämmelser inramar den nybyggarkolonisation som står i fokus här. Jag visar att dokumentet utgör ett ideologiskt dokument i vilket den ideala relationen mellan människa och natur stipuleras, där naturen blir till som resurs för människan genom transformerande arbete. Ett slags kontrakt upprättas där nybyggaren i utbyte mot den arbetsinsats som transformeringen av naturen innebär erhåller skattefrihet och frihet från militärtjänstgöring och andra pålagor – och givetvis rätten till själva nybygget. I dokumentet nämns att samerna redan skat-

tar för jakt och fångst medan nybyggarna däremot uppmanas hålla sig till jordbruket. Denna separering av samerna och nybyggarna anknyter till den så kallade parallellteorin (se avsnitt 2.1).

Petrus Læstadius skildrar de egna upplevelserna av att som nybyggare ansöka om att ta upp ett nybygge vid namn Notte vid sjön Kakel i Arjeplog. Genom hans erfarenheter får läsaren möta paragraferna i Lappmarksreglementet omsatta i praktiken, och han är mycket kritisk till bestämmelserna. Särskilt orättvist finner han det att han som nybyggare avkrävs en stor mängd byggnads- och odlingsarbete de första fem åren och att han, om han misslyckas med detta, tvingas lämna över nybygget till någon annan som då får allt hans arbete gratis.

Därefter diskuteras de många synehandlingar som anförs i *Gamla byar i Vilhelmina* och med byn Grytsjö som exempel, visar jag hur synehandlingarna skapar system av spatiala relationer och rörelser mellan olika delar av naturen, som exempelvis myrar där det går att skörda hö och möjliga områden att röja. Jag illustrerar hur naturen indelas och skrivs in i en ekonomisk diskurs där den mängd hö som går att bärga och olika kommande arbetsinsatser värderas i monetära termer. Jag föreslår även att själva avstånden som uppges mellan nybyggets olika lokaliteter och bostället blir ett slags valuta på så vis att kortare avstånd leder till högre värde. När nybygget utsynas skapas av detta system en ny namngiven plats, och nybygget med sitt nätverk av lokaliteter inordnas statens administrativa och juridiska system.

Protokollen från synerna skapar en schematisering av naturen, där det koloniala projektets övergripande ekonomiska och juridiska strukturer delar upp naturen i holmar, myrar, skog, sjöar etc., som tillskrivs ett ekonomiskt värde. Dessa ekonomiska enheter blir platser i protokollet, som på juridisk väg knyts ihop, för att tillsammans utgöra en potentiell framtida plats: det framgångsrika nybygget. Dessa syneprotokoll uppvisar många drag av kolonial diskurs, så som denna karakteriserats tidigare i denna bok (se kapitel 3). Här återfinns uppräknandets praktik (Willems-Braun 1997), värdering av det uppräknade i kapitalismens terminologi (Seawright 2014) och även transformerandet av naturen (t.ex. Adams 2003).

En tematik som återfinns hos såväl Læstadius som Pettersson är nybyggarnas uppfinningsrika och mångfasetterade nyttiggörande av naturen och detta belyses i kapitlet. Naturen framställs i texterna som ett

skafferi ur vilket nybyggaren, med rätt kunskap, kan hämta föda och material till byggnader och bruksföremål.

När det gäller kolonisationen som projekt uppstår en skillnad mellan naturen som resurs för projektet som helhet, som det planeras av den svenska statens politiker och administratörer, och naturen som en resurs för de nybyggare som omsätter kolonisationen till praktik. Båda dessa perspektiv ingår i samma berättelse – den om nybyggarkolonisationen – men det finns också skillnader. I Lappmarksreglementet handlar det om en strävan att göra onyttig natur nyttig genom hårt arbete och när nybyggarkolonisationen skildras med hjälp av syneprotokollen skrivs markerna in i ekonomiska, juridiska och administrativa diskurser med ett ensidigt fokus på jordbruk. För de enskilda nybyggarna, däremot, är naturutnyttjandet mångsidigt med jakten och fisket som viktiga födokällor. När deras verksamhet skildras, handlar det snarare om människor som är beroende av naturen för sin egen överlevnad, om nybyggesverksamhet som ofta inleds med tomma händer, där nybyggarna framställs som helt beroende av det som går att hämta och utvinna ur naturen. Här lyfts mångfalden av naturutnyttjandet fram, och kreativiteten och skickligheten hos nybyggarna; naturen blir ett slags skafferi, ur vilket den skickliga och påhittiga nybyggaren kan utvinna en osannolik mängd näringsämnen och användbara ting. Över detta naturanvändande och över den hårda kampen för överlevnad och materiell utveckling, vilar ofta ett romantiskt skimmer. Denna ”nybyggaranda” kan sägas bidra till en moralisk dimension till platsen: den består av värderingar och attityder som präglar den vardagliga aktiviteten och som formas av nödvändigheten (jfr Agnew 2011; avsnitt 3.2).

Jag analyserar vidare på vilka sätt naturen framställs som en samisk resurs i de undersökta texterna och hävdar att det återfinns två tydliga teman hos såväl Læstadius som Pettersson: kontrast och konflikt. Vare sig det gäller samernas skohö, praktiker för att lagra fisk eller kostvanor framställs samiskt naturutnyttjande som något i kontrast mot svenska nybyggares motsvarigheter. När det gäller temat konflikt, beskrivs bland annat samiskt fiske som hotat av nybyggarnas framfart, och liknande tematik återfinns i anslutning till renskötseln.

Samiskt naturutnyttjande blir i dessa skildringar i hög utsträckning det andra, det som antingen utgör en avvikelse från det normala, eller det som står i konflikt med nybyggarnas verksamhet. I exempen där samiska

praktiker kring fiskberedning och konsumtion skildras, framstår detta andra dessutom som primitivt: det saknas salt, den jästa fisken luktar illa och har oaptitlig konsistens, och kosten som helhet är enahanda.

När det gäller fiskevatten och markanvändning blir samiska praktiker ofta positionerade i relation till den pågående kolonisationen: samernas praktiker sträcker sig längre tillbaka i tiden, och skildringarna innehåller beskrivningar av en förskjutning av rättigheter som sker till förmån för nybyggarna, något som dessutom beskrivs som orätt. Naturen som samisk resurs knuffas i skildringarna bakåt i tiden, mot ett mindre utvecklat, mindre sofistikerat tillstånd. Samtidigt blir kanske samernas användande av markerna framställt som mer autentiskt och rättfärdigt. Med Læstadius ord ägnar sig samerna åt det som marken ”egentligen är ämnadt till af naturen” (Læstadius 1833, s. 442).

Avslutningsvis i detta kapitel analyseras Læstadius skildring av nödåren 1828–1932. Samerna drabbas hårt av dessa nödår och han ger som exempel att fjällsamernas renhjordar halverades. De svenska nybyggarna drabbas först inte så hårt, bland annat eftersom samerna var villiga att sälja renar till dem, men sedermera blir det svårt också för dem. Læstadius redogör i detalj för olika nödrödsämnen som användes – återigen anknyttande till temat om nybyggarnas kreativa nyttjande av naturen. Intressant nog använder Læstadius dessa nödår för att ta ställning mot den opinion som vuxit fram och som hävdar att odlingen drivits för långt norrut och att man borde överge odlingen till förmån för boskapsskötsel. Læstadius använder samernas halverade hjordar som exempel i argumentationen och påpekar att jorden finns kvar året efter ett missväxtår, medan djuren som nödslaktats inte går att få tillbaka.

7. Markernas kronologi och ideologi – utblickar

I DENNA BOK UTFORSKAR jag naturens roll i språkligt platskapande med naturen i centrum i norra Sverige med särskilt fokus på nybyggarkolonisationen under 1700- och 1800-talet. Utifrån analys av Petrus Læstadius båda journaler och Olof Petter Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* diskuterar jag mänsklig närvaro respektive frånvaro i markerna, hur lokalt språk används i skildringar av naturen och hur naturen framställs som resurs för människan. Dessa empiriska diskussioner återfinns i kapitel 4, 5 och 6, och den som önskar en översikt över resultaten hänvisas till de sammanfattande diskussioner som avslutar vart och ett av dessa kapitel.

Inledningsvis i boken formulerar jag syftet med studien och där synliggör jag också ambitionen att bidra till förståelsen av språkligt platskapande med naturen i centrum och dess mekanismer samt ge en historisk bakgrund till de processer som pågår i norra Sverige idag. I detta avslutande kapitel tar jag avstamp i analysen av Petterssons och Læstadius texter och flyttar fram diskussionen till nutid. Avsikten med detta är att initiera en diskussion av vilket språkligt platskapande med naturen i centrum som sker i norra Sverige idag, vilka vetenskapliga frågor som behöver ställas till detta språkliga material och vilka kopplingar till nybyggarkolonisationen som kan tänkas dröja sig kvar?

En central del av det språkliga platskapandet med naturen i centrum som analyseras i denna bok bygger på förståelsen av naturen som resurs för människan. Inledningsvis i boken diskuterar jag själva idén om naturen, och hur denna idé har utvecklats genom den västerländska historien (kapitel 3 ovan). Förenklat har människan tankemässigt förflyttat sig längre och längre bort från naturen, blivit en objektiv betraktare och aktör med möjligheter att påverka naturen, och naturen har i människans ögon förlorat heliga, besjälade egenskaper, till förmån för en mer

mekanistisk natursyn, där materian lyder under strikta orsakssamband. Även om denna antropocentriska natursyn är dominerande bör det påpekas att den inte därmed är mindre ideologisk, och att alternativa konstruktioner är möjliga.

Jag har visat i de tre empiriska kapitlen att naturen skildras på en mängd olika sätt just som mänsklig resurs: på myrarna kan nybyggarna bärga hö, mark går att röja och sedan uppodla, villebråd och fisk utgör föda, träden går att använda till bostäder och värme och så vidare. De samer som inte själva beskrivs som nybyggare jagar och fiskar, skördar hö och andra växter, och flyttar sina renar mellan betesmarker. Ett av de förhållanden som analysen illustrerat är att samiskt naturutnyttjande ofta positioneras som avvikande från eller som stående i konflikt med nybyggarnas praktiker.

På en nivå ovanför människornas ofta strävsamma vardagsliv återfinns nybyggarkolonisationens regelverk och administrativa praktiker. Reglerna som stipuleras i Lappmarksreglementet blir omsatta i praktik i syneprotokollen och där blir det tydligt att naturen inte bara är en resurs som nybyggaren har lov att nyttja, utan att det först är med hårt arbete och transformering av naturen som värde uppstår, och i förlängningen rättighet till markerna tilldelas.

Samiskt naturutnyttjande får plats på både den marknära nivån och på denna nivå av regler och administration men det är nybyggandets transformation av markerna som leder till varaktig äganderätt.

Naturen fortsätter idag att representeras som resurs för människan och det är fortsatt viktigt att analysera hur detta går till och vilka konsekvenser det får. Sedan nybyggarkolonisationen under 1700- och 1800-talet har dock mycket hänt. Det framväxande åkerbruket i Norrland, som man möter i Læstadius anticipatoriska blick, växte en tid för att sedan minska. Norrland genomgick en industriell revolution i och med skogsbrukets expansion från andra delen av 1800-talet och framåt (Sörlin 1988). Rennäringen är dock än idag en fortsatt en betydelsefull näring i norra Sverige och en stor del av markerna utgörs av renbetesmarker, antingen åretruntmarker eller vinterbetesmarker. Rätten att bedriva renskötsel är förbehållen samerna, och markerna är indelade i betesområden som tilldelats samebyar, vilka utgör juridiska personer (SAOU 2006:14, s. 71f.). Det finns 51 samebyar i Sverige (Sámediggi, ”Kontaktuppgifter till Sveriges samebyar”).

Åkerbruket har minskat i betydelse i norra Sverige medan industrialiseringen inneburit att nya näringar har tillkommit. Bland de många sätt på vilka markerna i norra Sverige idag framställs som resurser för människan märks bland andra de storskaliga industriella näringarna: skogsindustri, vattenkraft, gruvnäring och vindkraft. Även lingon, blåbär och hjortron utgör idag råvaror som utvinns av företag, och som ofta exporteras (jfr Eriksson & Tollefsen 2018).

Dessa industrier är beroende av globala flöden av kapital och varor. Skogen, bären, elen och de metaller som utvinns ur gruvorna prissätts utifrån globala marknader och vinstdrivande företag är viktiga aktörer. Skogsindustrin och renskötelsen har en lång historia av oenighet och konflikter. Ibland prövas dessa rättsligt och detta utgör processer när det språkliga platsskapandet med naturen i centrum pågår intensivt. Rättsfallen innebär att rättigheter sätts på spel och de förskjutningar som domsluten leder till får stora konsekvenser (se exempelvis Torp 2013). Även gruvindustrin i norra Sverige möts idag av motstånd och ett exempel på detta är gruvprospekteringen i Kallak/Gállok utanför Jokkmokk, där bland andra renskötare och miljöaktivister 2013 protesterade mot provborrningar och utökade gruvplaner (Andersson & Cocq 2016). Konflikter återfinns även i anslutning till skogsbruket (Widmark 2006), i anslutning till vidare utbyggnad av vattenkraft, som exempelvis den långdragna konflikten om Vojmán i Vilhelmina som inleddes 2005 (Johansson & Stúr 2009), eller vindkraft, som i Lycksele och Åsele 2011 (Sameradion & SVT Sápmi 2011).

En betydelsefull skillnad idag jämfört med under nybyggarkolonisationen är just att fler inflytelserika aktörer är med i det diskursiva förhandlandet om naturen, och där märks särskilt de vinstdrivande företagen. Det bör påpekas att också statens industriella verksamhet i norra Sverige ofta bedrivs genom vinstdrivande företag som exempelvis Sveaskog och LKAB.

Möjligheterna för lokala grupper att organisera sig och delta i förhandlingar om hur relationen människa–natur ska definieras är större idag än under nybyggarkolonisationen. En skillnad bland många är att tillgången till information är större idag. Den kontaktzon (jfr. Andersson 2016) som norra Sverige utgör i dag är även globaliserad genom de sociala och kulturella kontakterna mellan urfolk runt om i världen, vilket manifesterar sig både i Nordskandinavien där samerna får stöd av andra urfolk,

och i andra kontexter där samiska grupper ger stöd till andra urfolk. Ett exempel på det sistnämnda är det samiska stöd som gavs till Sioux i deras protester mot en planerad oljerörledning i Standing Rock i North Dakota 2016 (Såmediggi 2016).

Under nybyggarkolonisationen som diskuterats i denna bok utgjorde Lappmarksreglementet ett viktigt juridiskt dokument som också stipulerade hur relationen människa–natur borde se ut. Den fortsatta industrialiseringen i norra Sverige omgärdas idag fortsatt av språkliga konstruktioner där naturen centreras. På en nationell nivå finns lagstiftning, exempelvis Minerallagen (Minerallag, SFS 1991:45) och Skogsvårdslagen (Skogsvårdslag SFS 1979:429) med flera och rennäringslagen regleras i sin tur av Rennäringslagen (Rennäringslag 1971:437). Nationell lagstiftning påverkas idag även av internationella bestämmelser och överenskommelser, och här märks exempelvis ILO-konventionen C169 (ILO. C169 – Indigenous and Tribal Peoples Convention), som svenska staten inte ratificerat. Denna konvention har lyfts fram som ett viktigt instrument för en utveckling mot ökade samiska rättigheter till land och vatten i norra Sverige (Lantto & Mörkenstam 2008).

Vidare rapporterar media exempelvis om de konflikter som uppstår och de ingående aktörerna producerar material i form av webbsidor, broschyrer, ansökningar, reklam och så vidare. Kontinuerligt skapas och omskapas platserna med naturen i centrum i dessa texter.

I kapitel 4 skriver jag om de utländska besökare som Læstadius leder upp på fjället Barturte för att beskåda ”den nordliga världen med sina majestätiska fjellar” (Læstadius 1831, s. 461f.) och just naturen som upplevelse och rekreation har utvecklats till en omfattande näringsgren, där exempelvis jaktmarker, fiskevatten och vandringsleder utgör resurser. Den sublima naturen i norra Sverige, de estetiska värden som höga fjäll, brusande älvar och vidsträckta skogar erbjuder, har under lång tid fascinerat upptäcktsresande, och idag har dessa värden blivit del av en omfattande turistindustri. Turistoperatörer lockar turister med representationer av orörd natur, dramatiska snöklädda fjäll, djupa skogar och vilda djur, ibland under epitetet *Europas sista vildmark* (Müller 2011). Också vad gäller detta sätt att förstå naturen som resurs återfinns konflikter. Flera uppmärksammade rättsprocesser har prövat lagstiftningen på området, exempelvis det uppmärksammade Girjasmålet, där Girjas sameby år 2009 stämde svenska staten för att få utökade rättigheter knutna

till jakt- och fiske inom en del av samebyns åretruntmarker (Torp 2015). Domslutet i Högsta domstolen innebär att samebyn och inte staten får ”upplåta rätt till småviltsjakt och fiske på området” (Högsta domstolens dom avkunnad 23 januari 2020 T 853-18). I de rättsdokument som upprättas i och med dessa rättsprocesser skapas och omskapas naturen i norra Sverige.

Vilka är dagens producenter av språkliga representationer av naturen som resurs i norra Sverige? För vilka konstrueras naturen som en resurs och vilka positioneras som avvikande, som stående i konflikt med dominerande intressen? Finns det arv från nybyggarkolonisationen i dagens berättelser och vad fyller de då för funktioner? Om det saknas historiska länkar, vad berättar det? Nybyggarkolonisationen ledde till att markerna delades in på nya sätt och att markrättigheter tilldelades. Det äldre systemet med samiska skatteland fick konkurrens av det nya indelningssystemet i olika nybyggen. På vilka sätt delas markerna in idag och vad får detta för konsekvenser för bland annat markrättigheter?

Jag har tidigare i denna bok diskuterat idén om *terra nullius*, ingenmansland, och betydelsen av denna idé för nybyggarkolonisationen. Land som är öde och outnyttjad kan – och som det ofta framställs bör – tas i anspråk och transformeras till något annat, något nyttigt och något som ägs av någon. Som diskussionen av Læstadius till synes paradoxala konstruktion av markerna som öde och vilda och samtidigt befolkade av samer, kan ideologiska föreställningar ligga i bakom. All närvaro värderas inte på samma sätt, och viss närvaro kan förskjutas till historisk tid och förnekas en framtid.

Denna trop, den ödsliga, vilda, sublimes, exotiska naturen i norra Sverige, används idag ofta i populärkulturell gestaltning (se exempelvis Waade 2020 respektive Gregersdotter 2021), och den är frekvent förekommande i marknadsföring inom turismnäringen. Nationalparken tillika världsarvet *Laponia*, hänvisas ofta till som den sista europeiska vildmarken, vilket både döljer själva turistverksamheten i området samtidigt som en samisk närvaro försvinner (Wall-Reinius 2012, s. 622). Bevarandet av naturen genom inrättandet av olika skyddsvärda områden hotar att skapa felaktiga föreställningar om tomhet, vildmark och ingenmansland. Vidare finns risken att strävan att just bevara skapar en föreställning om ett slags museum, och att den samiska närvaro som faktiskt synliggörs, läses fast i ett historiskt skede och förnekas en framtid.

När Læstadius ser på sig själv och på norra Sverige, som han föreställer sig att utomstående gör, odlar han bilden av den ödsliga och vilda naturen, och när han gör detta lyfter han också fram just detta som något värdefullt, något som *borde* fascinera de utomstående. Detta är en platskapande process som i allra högsta grad pågår idag i exempelvis litteratur, media, och marknadsföring.

Analysen av Petterssons och Læstadius skildringar illustrerar språkvalens betydelse i platsskapandet. Redan valet av huvudsakligt språk, oavsett om valet förefaller högst naturligt, har betydelse. För Pettersson och Læstadius är det rikssvenskan som väljs framför samiska, svensk dialekt eller eventuellt latin. Det språkliga platsskapandet i norra Sverige idag med naturen i centrum sker i viss utsträckning på engelska, vilket återspeglar en högre grad av globalisering jämfört med under 1700- och 1800-talet. Som tidigare nämnts är de vinstdrivande företagen viktiga aktörer och de befinner sig ofta i multinationella sammanhang där engelskan utgör ett viktigt arbetspråk. Turismnäringen vänder sig till en internationell kundkrets och där är också engelskan ett viktigt språk inom marknadsföringen. Ett exempel på det sistnämnda är platsvarumärket *Swedish Lapland*, som marknadsförs av Norrbottens läns samt Skellefteå och Sorsele kommuns officiella företrädare för besöksnäringen, *Swedish Lapland Visitors Board*. Organisationen som bland annat stöttar ”näringens ambitioner att göra affärer av den internationella och nationella efterfrågan på destinationens utbud av subarktiska produkter och upplevelser” siktar på ”*Den globala resenären och Det globala företaget*” som den prioriterade målgruppen (Swedish Lapland Visitors Board – vad vi gör). Engelskan är ett viktigt språk i organisationens marknadsföringsinsatser, inte minst i de över 250 marknadsföringsfilmer de tillhandahåller via den egna YouTube-kanalen.

Analysen av Petterssons och Læstadius användning av samiska respektive dialektala djur- och växtbenämningar visar att bruket av lokalt språk synliggör och återskapar mänskliga relationer till naturen, men också att språkliga hierarkier skapas. Även idag används lokalt språk, exempelvis i marknadsföringen (jfr t.ex. texten *Det här är Sápmi – samernas land*).¹ Hur används samiska och dialektala ord i dagens språkliga platskapande med naturen i centrum och vad får det för konsekvenser?

¹ <https://www.swedishlapland.com/sv/stories/samernas-land/>

I Petterssons texter används mängder med ortnamn och diskussionen visar att dessa har möjlighet att upphäva illusioner av tomhet och även att återskapa äldre lokala relationer till markerna – platser med namn kan inte helt sakna mänsklig närvaro. Frågan om vilka namn som idag används i norra Sverige är i allra högsta grad en aktuell och diskuteras flitigt. Ortnamn fyller inte bara funktionen att individualisera och identifiera platser, utan ortnamnen berättar om platsernas historia, om hur platserna ser ut idag och de bidrar även till att skapa visioner om framtiden (Andersson 2017).

I diskussionen av synehandlingarna, särskilt i Petterssons texter, lyfter jag fram att naturen schematiseras genom ett särskilt språk, och skrivs in i en ekonomisk, juridisk och administrativ diskurs. Hur ser detta ut idag? Vilka olika språk används för att schematisera och beskriva naturen i norra Sverige? Finns det konkurrerande eller överlappande indelningar – som med de äldre samiska skatteländen och systemet med nybyggen? Ett och samma område i norra Sverige återfinns idag på en mängd olika schematiserande kartor och uppräkningskartor: kartor över samebyarnas renbetesmarker, skogsbruksplaner där markerna delas upp i olika typer av skog och värderas i mängd kubikmeter virkesförråd och tänkt framtida tillväxt, vindkraftskartor som visar var det blåser lämpligt mycket för framtida utbyggnad av vindkraftsproduktion, geologiska kartor som visar fyndigheter av metaller och mineraler, kartor över jaktmarker och fiskevatten och så vidare. Finns det begravda epistemologier i de ord och uttryck vi använder idag?

Det har tillkommit dominerande diskurser som påverkar hur naturen i norra Sverige konstrueras, förmedlas och förstås. Ekologiska hot, särskilt den globala uppvärmningen, uppmuntrar till omvärderingar av hur människan interagerar med och påverkar naturen. Denna utveckling innehåller också en riskmedvetenhet, en idé som inkluderas i Ulrich Becks *risk society* och i begreppet *reflexiv modernitet* (Beck, Giddens & Lash 1994) och en känsla av mänsklig sårbarhet (Pravinchandra 2016).

Som del av Arktis blir områdena i norra Sverige del av globala berättelser om ekologiska kriser. Särskilt narrativer om klimatförändringar, nationalparker och andra naturbevarande insatser, samt epitet som *Europas sista vildmark* och liknande, skapar en känsla av brådska. Det är bråttom både att uppleva naturen medan den finns kvar, och bråttom att försöka bevara den. Denna globala berättelse om ekologiska katastrofer,

mänsklig utsatthet och strävan mot hållbarhet, lyfter upp relationerna mellan människa och natur i norra Sverige till en global etisk nivå: det som händer i norra Sverige stannar inte längre där, utan händelserna blir delar av globala berättelser som får symbolisk betydelse och som sträcker sig långt bortom Sveriges gränser. Man kan fråga sig om det i denna nyvunna medvetenhet om mänsklig sårbarhet finns en öppning att förstå naturen som något mer än en resurs för människan? Och kan sådana omformuleringar bereda vägen till mer ekologiskt hållbara – och socialt rättvisa – konstruktioner av naturen?

Jag har i detta avslutande kapitel blott skrapat på ytan vad gäller dagens språkliga platsskapande i norra Sverige med naturen i centrum och de möjliga kopplingar som kan göras till nybyggarkolonisationen. Men kanske har jag lyckats visa att detta platsskapande fortgår än idag och har stor betydelse, att språket – på olika nivåer – bär med sig historien, och att vi har mycket att vinna på att fortsätta utforska och diskutera dessa processer?

English summary

The Chronology and Ideology of the Lands in Northern Sweden: Nature and Linguistic Place-Making with a Focus on the Settler Colonization during the 18th and 19th Century

Introduction

STORIES ABOUT NORTHERN Sweden are often stories about nature, especially when they deal with the areas west of the coastal cities up towards the mountain range. Different ways of understanding nature have been intertwined with the places in these areas and affect both the outside observer and the local population. This book is about how northern Sweden, throughout history, has been filled with meaning and content through nature. As the starting point for my discussion, I have chosen a limited but important period, dating from about the middle of the 1700s to the end of the 1800s, a period during which a process of settler colonization encouraged by the Swedish state took place. The colonization process was characterized by ideological approaches to nature: what was perceived as wilderness would be transformed into civilization and lands that were seen as useless would be utilized.

The overarching purpose of this book is to illuminate the role of nature in linguistic place-making in northern Sweden, with a special focus on the settler colonization. A selection of texts makes up the main empirical data, namely Petrus Læstadius' journal on the first year of his service as a missionary in Lapland, *Journal af Petrus Læstadius för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken* (1831), his sequel to the journal published in 1833, *Fortsättning af Journalen öfver missionsresor i Lappmarken, innefattande åren 1828–1832*, and Olof Petter Pettersson's chronicle of the settlement of villages in the Vilhelmina area, *Gamla byar i Vilhelmina* (1941–1960). Geographically speaking, the texts describe the colonization in and around Vilhelmina, Arvidsjaur and Arjeplog.

Text selection

Læstadius' and Pettersson's texts differ in genre and were written in different times. These differences provide insights into a variety of types of linguistic place-making with nature at the center, and the contrast between the texts helps to illuminate the texts' respective distinctiveness. The studied texts were written by men and the settler colonization is often described from a male perspective. This is something these texts have in common with many other texts that have been allowed to influence the grand narrative of the area. Two important female authors and collectors of folklore from northern Sweden, Lisa Johansson and Ella Odstedt, who have not received the same attention as their male counterparts, are also briefly characterized in this chapter.

Methodological considerations

The texts are read as linguistic representations, and the place-making studied takes place in the texts. Besides the creation of specific places like settlements and villages, this book also deals with a bigger issue, namely the settler colonization, a process initiated by the Swedish state which created many places, both ideologically and materially. While the authors I write about describe specific places, their works are representations that go beyond this geography. The texts tell the narrative of a part of Sweden inhabited by the Sami that was considered unused and which was going to be turned into something new and useful.

Although the settler colonization is viewed here as an example of colonialism, it is recognized that there are differences between this process and the European colonization overseas so often associated with the concept. When categorizing the settler colonization as an example of colonialism, it is important to bear in mind that not all colonial processes around the world have been the same. They have been governed by different logic and had different results, and it is therefore important to view local processes as being characterized by specific circumstances and histories. Different processes also differ with regard to the kind of data that has been left behind, and which the discussion has to take as point of departure. An important aspect in this connection is that there is more source material deriving from scientists, politicians and other people occupying positions high in the social hierarchy than from people at the lower end of society.

Ethical considerations

The studied texts are part of a dominating settler colonial knowledge system, and the analysis is therefore conducted with a critical perspective where deconstruction and problematizing of dominant discourses are a point of departure. Thus, this study connects to research within the field of *settler colonial studies*. I discuss the problematic ethnic categorization that takes place in the texts, as well as the use of the pejorative word *lapp* for the Sami. Furthermore, the fact that the texts contain names and descriptions of actual people is problematized.

Texts and contexts

This chapter comprises an overview of the history of the area with a special focus on the settler colonization, and a presentation and contextualization of the empirical material, namely Petrus Læstadius' journals and O.P. Pettersson's *Gamla byar i Vilhelmina*.

History

After a long period where the Swedish state's relations with the area and the Sami primarily involved taxation, the state began to support permanent settlements in order to expand its territory. Regulations were issued in 1673 and 1695 in which settlers were offered tax exemptions and freedom from military service. After new regulations were introduced in 1749 whereby the Sami were also allowed to become settlers, the colonization gathered pace. A key feature of this colonization process was that it was aimed at subsistence, rather than the export of crops or products from the mining or forest industry. It was a frontier colonization that left behind permanent settlements, and which, unlike many other colonization schemes, allowed the indigenous population to participate. One of the consequences of the colonization was that the Sami's rights to the Sami taxation areas (*lappskatteländ*) and their hunting and fishing rights were gradually eroded. In the middle of the 19th century, the forest industry expanded and the state gradually lost interest in the colonization.

Petrus Læstadius and his journals

Petrus Læstadius was born in 1802 in Arvidsjaur and pursued studies in Härnösand and Uppsala. In 1825, he was ordained as a minister and in

1827 he graduated from university with a "magister" degree. The same year, he began his missionary work in Piteå lappmark, which involved overseeing the Sami catechists who accompanied the nomadic Sami on their journeys and taught their children, and also taking part in the children's education. It is the years as a missionary in Lapland between 1827 and 1832 that are the theme of his journals. The first journal was published in 1831. It was well received with good reviews and reprinted in a new edition in 1836. Læstadius was also awarded a prize for the journal by the Swedish Academy. His writings have been described as being authentic and having an unpretentious narrative zest. The text is an adventurous narrative describing how Petrus travels around in Lapland, meeting people and facing dangers. It also contains a large number of ethnographic descriptions, for example, of the Sami's and the settlers' way of life. He also presents arguments on certain social issues. Two years after the first book, he published the sequel, his second journal, which contains fewer narrative parts than the first one, and is more descriptive and investigative. Læstadius' journals greatly influenced public understanding of Lapland at the time and is still highly valued as sources on older Sami ways of life.

O.P. Pettersson and *Gamla byar i Vilhelmina*

Olof Petter Pettersson (born 1859) was a schoolteacher from Vilhelmina who became a valued collector of language and folklore. He collected and also partly published folk tales and legends, mainly from Vilhelmina, portrayed Sami life and customs and compiled a large dictionary of the Swedish dialect of the Vilhelmina area (still unpublished). During the early years of the 1920s, he traveled the area around Vilhelmina collecting data that he compiled into the first manuscript of *Gamla byar i Vilhelmina*. The final version was published in three parts in 1941, 1944 and 1946, which was followed by a comprehensive register volume published in 1960. *Gamla byar* (old villages) in the title refers to the permanent settlements established before 1867, when new regulations were introduced. In his text, Pettersson describes the origins of 116 villages in the area. He characterized his work as a "collection of matter", and the text contains information from archival documents, personal narratives and legends, as well as other information gathered from his many local informants. *Gamla byar i Vilhelmina* has played an important part locally

in the Vilhelmina area, and has also been well received in academic circles as an important ethnographic, historical and, not least, linguistic source material.

Nature, place and colonialism

Nature is at the same time obvious and incomprehensible, on the one hand everywhere, and on the other, always somewhere else, somewhere where one is not. This chapter deals with nature as an idea and a social construction and is aimed at mapping the role of conceptions of nature in place-making in colonial contexts generally.

Nature as idea and construction

A modern western dichotomous view of nature as something separated from humans and human activity has a long history. This view has received criticism from various quarters who, instead of viewing nature as a machine, argue for the idea that nature is an organism. The romanticist's literary and artistic perspective, for example, valued a personal, immediate and emotional relation with nature, where nature was seen as being wild and mystical and where the presence of God could be found in the beauty of nature. Today, this western view of nature is criticized from an ecological perspective and there are claims that this mechanistic and dualistic conception of nature will lead to an ecologically unsustainable development with environmental destruction, loss of biodiversity and global warming. Other critics, for example post-colonial and feminist ones, focus on social injustices, which, they argue, are rooted in this view of nature.

Nature and colonialism

Colonial discourses are often intimately tied up with various conceptions of nature. Knowledge about nature is often represented from the colonizers' perspectives, while indigenous ways of knowing nature remain hidden. Nature is often conceptualized through the lens of a *terra nullius*, a no man's land, a conception that legitimizes colonization of the lands of indigenous peoples. When an area is colonized, its indigenous place-names are often replaced by colonial names, a process that displaces indigenous peoples' relationships with places and rewrites discourses of power and identification in the topography.

Place, linguistic place-making and operationalization

One way to increase the understanding of conceptions of nature in colonial contexts is to subsume the discussion under the idea of *place*, here understood widely as a spatial area with a certain material composition that has been provided with meaning. In geographical research, three dimensions often recur in the theoretical discussion, which, at least in part, describe what this meaning could be, namely place as a certain geographical position with relations to other locations through interaction and movement, place as a setting where everyday life activities take place, and place as a *sense of place*.

Language is central to place-making, and one aspect of this is linguistic place representations. Written representations are stable and can influence people's conceptions about places for a long time.

The everyday life activities taking place in colonial contexts often have to do with nature, e.g., hunting, fishing, haymaking, reindeer herding and clearing of land. Colonial contexts usually have at least two different perspectives from which such day-to-day activities can be described, the colonizers' perspective and that of the local indigenous peoples. In order to explore this dimension in linguistic representations of colonial contexts, one could ask what the everyday life activities are, how they are positioned in relation to each other, and what values, attitudes and behaviors are formed through them.

In colonial contexts, place as relations between localities and mobility, has a lot to do with the relation between *wilderness*, *wild nature*, *terra nullius* etc. and *civilization*. The relationship between these places could, for example, be framed as one of conquest. Furthermore, in colonial contexts, some localities could be characterized as being *more nature*, while others are *more culture*. In the study of linguistic representations of colonial contexts, it should be asked which relations exist between different localities, what the movements between them look like and what characterizes these relations and movements.

As place-names and place narratives can also create relationships between places when invoked in linguistic representations of colonial contexts, one should ask which group's names are allowed to imprint places and how multiple names for the same places are presented.

Emotional aspects of place, e.g., sense of place, could be studied by

asking the broad question of what signals of inclusion and exclusion the linguistic representations contain.

Human presence and absence

This first empirical chapter asks the question to what extent and in what ways human presence and absence in the lands before and during the colonization are created in the texts. The two authors differ in this regard, which, at least partially, is a result of the different times they lived in.

In the light of place understood as relations and mobility between locations and places, Lapland, as presented in Læstadius' journals, can be described as a system of places with different degrees of culture. The areas far to the west, where the Mountain Sami are located, represent the lowest degree while the forested area in the center of Lapland, where the Forest Sami live, is slightly higher on the cultural scale. The highest degree of culture in this ideology, the farming culture, is located mostly outside of Lapland, both in the coastal farming areas and in the south of Sweden. The relationship between Lapland and civilized society, especially in the south, is characterized in a few episodes where Læstadius describes the outsider's gaze upon himself and Lapland, which includes fear of the wild dark wasteland and a kind of pity, a paternalistic indulgence towards the lack of civilization and refinement.

In Læstadius' journals, relations between places in Lapland and more civilized societies are also characterized by mobility. Although the Sami reindeer herders move with the seasons in the east–west direction, thereby creating clear movement in the lands, the movement of the farming culture westwards characterizes Lapland on a more ideological scale. This mobility is characterized in terms of war and conquest, and by great difficulties, burdensome work and hardship. Interestingly enough, the Sami are not depicted as being conquered, but instead included in the process; it is their culture that paves the way for and creates the conditions for the colonization and introduction of agriculture. What is conquered is rather nature in its purest form, nature as a wilderness and wasteland.

The causal relationship between the different stages of cultural development, i.e., that one stage follows upon the other in a certain direction, implies a chronological dimension. Læstadius has an anticipatory gaze that is firmly fixed on the future, where, for the whole of northern Swe-

den, he foresees population growth, material and spiritual wealth – in other words, culture. The path towards this final stage is reached through the cultivation of Lapland. The Sami are given a solid history, but not to the same extent a future.

In Pettersson's *Gamla byar i Vilhelmina*, there are several characteristics that counteract the idea of emptiness, wilderness and “pure” nature. The Sami presence is created in the text through historical data, reports of archaeological finds, portrayals of the settlers' encounters with the Sami, the pre-existing Sami taxation areas, place-bound legends and other narratives, and through toponymic landscapes. The latter in particular, add networks of human activity and presence to nature, which hampers a sharp dualistic understanding of the human–nature relationship; the fact that a place has a name entails that it is part of a human knowledge system. In this way, place-names stand in conflict with a characterization of a place as a *terra nullius*, at least in the sense that the more names there are in an area, the more details the toponymic landscape has, the harder it becomes to maintain the illusion of emptiness, desolation, wilderness.

When given space in the linguistic representation, both place-names, place-bound legends and other narratives create links between humans and nature – humans “move in” and become integral parts of nature. In Pettersson's linguistic representations of Lapland, this human presence is largely a Sami one, stretching far back in time.

Although *Gamla byar i Vilhelmina* does not exhibit the same traits of cultural hierarchies and social Darwinism as Læstadius' journals, it is unclear to what extent Petterson's texts creates a Sami future.

This chapter also includes a reading of Petrus Læstadius' narrative of when he guided three foreign travelers on a journey to meet the Sami, a parallel to a narrative of the same journey published by one of the travelers, Daniel von Hogguér. A close side by side reading of the texts reveals interesting differences that shed light on both Læstadius' and von Hogguér's writings.

Nature's Form – language and taxonomy

A distinctive feature of colonial discourse is a natural scientific systematicity in descriptions of nature. Animals and plants are abstracted from the

local context and incorporated into a new knowledge system where value comes from order. Despite having access to both Latin and Swedish terminology and taxonomy when they describe the nature in Lapland, both Læstadius and Pettersson incorporate local terminology in their descriptions of animals and plants. This second empirical chapter deals with the question of what this means for place-making with nature at the center.

Firstly, the language of the main text is relevant to these issues. When Peter Læstadius writes his journals during the second decade of the 1800s, and when Pettersson prepares his manuscript a hundred years later, that choice is of course unproblematic, as the intended readers were mainly Swedish-speaking. Læstadius could have written his journals in Sami or a Swedish dialect, and Pettersson in the Vilhelmina dialect he knew so well, but this would have limited the number of potential readers. One hundred years before Læstadius, the choice of language might have been Latin and a writer of a book about northern Sweden today – especially if it is part of a scientific discourse – would have to consider the role of English as a scientific *lingua franca*. Even if the choice of main language for a text is perceived as natural or obvious, it is never neutral. The standard Swedish that is predominantly used in Læstadius' and Pettersson's texts was not commonly spoken in the contexts they depict and when local terminology and taxonomy are translated, the new linguistic forms inevitably affect what becomes visible – and invisible. The dominant standard Swedish language environment in the texts also makes the relatively few Sami and dialectal words marked and in need of explanation.

There are few Sami animal and plant names in Læstadius' journals. When such names are mentioned, he also gives the names used in the natural sciences, such as botany, ichthyology and entomology. Here, he exhibits the Linnaean style of writing that literary critics have ascribed to him. Pettersson also connects his use of Sami animal and plant names to scientific discourses, but to etymological rather than biological ones. As mentioned in the previous chapter, this discourse imbues the Sami language material with credibility and authenticity because of its high age. In Pettersson's texts, older relationships between the Sami and animals and plants are (re)created through the place-name etymologies.

There are more dialectal names for animals and plants than Sami ones in the texts, especially in Læstadius' journals, and they are used with a higher degree of independence and generality by both authors.

So, what do the Sami and the dialectal terminology contribute to the texts? To begin with, the mere presence of the terms, for example in place-name etymologies, implies that the animals or plants referred to have, or have had, significance in a local culture. This is particularly the case when folk zoology is not in a one-to-one relationship with the scientific classification. In texts such as these, where multilingual areas are depicted using a national written language as the main language, the use of local languages takes on a symbolic value. And when local animal and plant names are mentioned, it matters how they are positioned in relation to alternative names. The linguistic hierarchies created in the texts are of great importance for what becomes legitimate knowledge and what constitutes curiosities.

An important dimension of place is everyday activities that shape values and attitudes, and here the choice of language plays an important role. The animal and plant names used, and the linguistic hierarchies that are created, construct closeness or distance to what is depicted. It is exemplified in this chapter how, in Læstadius' texts, certain plants are abstracted from the Sami practices through the use of Latin terminology, supplemented with Sami equivalents as a sort of additional information. The distance created through such linguistic representations can be said to create more of a depiction of an ethnographic practice, where a young scholar collects and schematizes a people's customs and traditions, than a depiction of Sami everyday practices in Lapland. Such an ethnographic discourse is also found in Pettersson's writings, and one is forced to ask whether the ethnographic practices become a part of Lapland as a place, where plants are described in botanical terms, fish in ichthyological terms, insects in entomological terms and the Sami in ethnographical ones. In Pettersson's writing, there is a dominating etymological discourse that takes precedence over the Sami's connections to nature. These types of distance and closeness have great implications for linguistic placemaking.

Nature as Resource

Throughout the history of Western understanding of nature, a dominant perspective has been a focus on nature as a resource for humans, and such a perspective is also dominant in Læstadius' and Pettersson's texts. Narratives about nature as a resource in Lapland include narratives of

social development and individual struggle for survival, of conflict and injustice, as well as of ingenuity and creativity. It emerges clearly in the discussion in this chapter, the third and final empirical one, that nature as a resource in Lapland is always a resource for someone to achieve certain goals and objectives.

Looking at this from the vantage point of the colonization project, a distinction is created between nature as a resource for the overall project, planned and regulated by the Swedish state's politicians and administrators, and nature as a resource for the settlers in their practical implementation of the colonization policies. Both of these perspectives are part of the same narrative, the colonization of Lapland, but there are important differences.

The 1749 regulations that govern the settler colonization are characterized by mercantilist thoughts that useless nature should be made useful through hard physical work. But when the narratives' focus is on the activities of individual settlers, it is more geared towards people who depend upon nature for their survival, about settlers who often start with two empty hands and who are depicted as entirely dependent on what they can extract from nature. Here, the diversity of nature utilization is emphasized with a focus on the creativity and skill of the settlers: nature is constructed as a pantry from which the skillful and resourceful settler can extract an almost incredible wealth of nutrients and useful things. This struggle for survival and material development is often romanticized in the narratives, creating an ideal "pioneering spirit" characterized by hard work and resourcefulness, which in turn imbues place with a moral dimension; the settlers' Lapland is not characterized by this way of relating to nature, this way of relating to nature *is* Lapland.

In Læstadius' and Pettersson's texts, the Sami's use of nature as a resource often becomes "the other", either representing a departure from what is seen as normal ways to utilize nature, or that which stands in conflict with the settlers' normal activities. This is shown for example in passages describing Sami practices involving fish processing and consumption. In the narratives salt is a scarce commodity for the Sami, they preserve fish through fermentation, a process that makes the fish taste and smell bad and have an unappetizing texture (at least to non-Sami persons) and their diet is monotonous. These practices are described as deviant and primitive in the texts.

When it comes to fishing waters and land used for reindeer grazing, Sami practices are often positioned in relation to the ongoing colonization: these practices stretch further back in time, and the narratives describe a shift in rights that benefits the settlers, a process that also is described as unfair. Nature as a Sami resource is being pushed back in time towards a less developed, less sophisticated cultural state. Meanwhile, perhaps this makes the Sami's land use seem more authentic and righteous, or as Læstadius puts it, the Sami are doing with their land what "nature intended".

Looking forward

In this final chapter, I take the analysis of Olof Petter Pettersson's and Petrus Læstadius' texts as a point of departure and move the discussion to the present day. By doing so, I hope to initiate a discussion about contemporary linguistic place-making in northern Sweden with nature as an important part, what questions we need to ask of this linguistic material and what possible connections to the settler colonial period may still exist.

It is shown in the three empirical chapters that nature as a human resource is depicted in various ways: the settlers can harvest hay from the bogs, land can be cultivated, game and fish are used for food and trees for housing and warmth. The Sami hunt and fish, harvest hay and other plants and move their reindeer between pastures. One of the findings of the empirical discussion is that the Sami ways of utilizing nature are often positioned as being in conflict with, or deviating from, the settlers' practices.

On a higher level, pertaining to the day-to-day life of the people of the area, we find the rules and regulations that control the settler colonization. Here, it becomes clear that while nature is a resource freely available to the settler, it is only hard work and transformation of nature that create value, and then ownership.

Sami utilization of nature is given room on both levels, but it is the settlers' transformation of the lands that lead to lasting rights.

Today, nature continues to be represented as a resource for humans and it is still important to analyze how this happens and what consequences it has. However, much has happened since the colonization. Agriculture in northern Sweden, which Læstadius foresaw with his anticipatory gaze, grew for a time and then declined. However, reindeer hus-

bandry is still a significant industry and a large part of the land in northern Sweden consists of reindeer grazing land. The right to conduct reindeer husbandry is reserved for the Sami, and the land is divided into grazing areas allocated to Sami villages which constitute legal persons. There are 51 such Sami villages in Sweden.

While agriculture has decreased in importance, industrialization has resulted in the emergence of new industries. Large-scale forestry, hydro-power, mining and wind power enterprises are some of the many ways in which the lands in northern Sweden are understood as a human resource today. Even lingonberries, blueberries and cloudberries are now harvested by companies and often exported.

These industries depend on global flows of capital. Lumber, berries, electricity and metals extracted from mines are priced based on global market factors, and for-profit companies are important stakeholders. There is a long history of disagreement and conflict between the forest industry and the reindeer husbandry industry. Sometimes, these conflicts result in litigations and in such legal processes, the linguistic creation of places with nature at the center is intense. Rights are at stake and any shifts that court rulings may lead to will have major consequences. The mining industry in northern Sweden is also facing resistance today, as is further expansion of hydropower and wind power.

A significant difference today compared to the settler colonial period is that more actors are involved in the discursive negotiation of nature, with the for-profit companies being particularly noticeable.

The opportunities for local groups to organize and participate in negotiations on how the human-nature relationship is to be defined are greater today than during the settler colonization. One difference among many is the greater access to information. The contact zone that northern Sweden constitutes today is also globalized, for example as a result of social and cultural contacts between indigenous peoples around the world. This is manifested both in northern Scandinavia where the Sami receive support from other indigenous peoples and in other contexts where Sami groups support other indigenous peoples.

During the settler colonization process discussed in this book, *Lappmarksreglementet* constituted an important legal document which also laid down rules regarding the human-nature relationship. The continued industrialization in northern Sweden today is still surrounded by ling-

uistic constructions where nature is centered. At an overall level, there is legislation such as the Minerals Act, the Forest Care Act and the Reindeer Husbandry Act. At other levels, there are media reports on conflicts that have arisen, material in the form of websites, brochures, applications, advertisements produced by stakeholders etc. Places are continuously created and re-created in these texts, with nature at the center.

In this book, I write about the foreign visitors that Læstadius took up on the Barturte mountain to view “the northern world with its majestic mountains“. Today, nature as an experience and as recreation has developed into an extensive industry, where, for example, hunting, fishing and hiking constitute significant elements. The sublime nature in northern Sweden with the aesthetic values that high mountains, rushing rivers and vast forests offer have long fascinated explorers, and today these values have become part of an extensive tourism industry. Tourist operators attract customers with representations of untouched nature, dramatic snow-capped mountains, deep forests and wildlife, sometimes marketed under the epithet *Europe’s last wilderness*. This way of understanding nature as a resource is also a cause of conflicts. There have been several notable court cases where the legislation governing land rights has been challenged, and in the documents resulting from such legal processes, nature in northern Sweden is created and re-created.

We need to continue to ask important questions regarding these processes. Who are today’s producers of linguistic representations of nature as a resource in northern Sweden? For whom is nature constructed as a resource and who is positioned the deviant, the one who is in conflict with dominant interests? Is there a legacy from the settler colonization of Lapland in today’s stories and, if so, what is the function of this legacy? If there are no historical links, what does that mean? The settler colonization led to the lands being divided in new ways and land rights reallocated. The older system with Sami taxation areas did not hinder the new system with settlements. In what ways is the land divided today and how does this affect, among other things, land rights?

In this book, I discuss the idea of a *terra nullius*, a no man’s land, and the significance of this idea for the settler colonization. Land that is deserted and unused can, or should, as it is often claimed, be used and transformed into something else, something useful and something owned by someone. The discussion of Læstadius’ seemingly paradoxical construc-

tion of the lands as being deserted and wild and at the same time populated by the Sami illustrated underlying ideological notions. Not all presence is valued in the same way, and some presence can be relegated to historical time and denied a future.

Today, the trope of the desolate, wild, sublime and exotic nature in northern Sweden is often used in popular culture and in marketing in the tourism industry. The national park and world heritage site of *Laponia* is often referred to as the last European wilderness, which makes tourist activities in the area invisible and erases the Sami presence. The preservation of nature through the establishment of various protected areas threatens to create misconceptions about northern Sweden being an empty wilderness and a no man's land. Furthermore, there is a risk that the conservation status creates a notion that the lands constitute a kind of museum, and that the Sami presence, which is actually made visible, is stuck in a historical stage, without any hope of a future.

When Læstadius looks at himself and northern Sweden the way he imagines outsiders do, he cultivates the image of the desolate and wild nature, and in doing so, he also highlights this as something valuable, something that should fascinate the outsider. This is a process that is very much ongoing today, for example, in literature, media and marketing.

The analysis of Pettersson's and Læstadius' descriptions illustrates the importance of language choice in place-making. Even the choice of main language, regardless of whether the choice seems highly natural, is important. Pettersson and Læstadius chose Swedish over Sami, Swedish dialect or Latin. Today, linguistic place-making in northern Sweden with nature at the center takes place to a certain extent in English, which reflects a higher degree of globalization than during the settler colonization. As mentioned earlier, for-profit companies are important players, and they often operate in multinational contexts where English is the *lingua franca*. The tourism industry seeks to attract an international clientele, and English is also an important language in marketing.

The analysis of Pettersson's and Læstadius' use of Sami and dialectal animal and plant names shows that the use of local language makes visible and recreates human relations with nature, but also that linguistic hierarchies are created. Even today, local language is used, for example, in marketing. How are Sami and dialectal words used in today's linguistic place-making with nature at the center?

Pettersson's texts include a large number of place names and the discussion shows that these have the opportunity to dispel illusions of emptiness and also to recreate older local relations to the land – places with names cannot completely lack a human presence. The question of which names are used today in northern Sweden is very much a topical one and the subject of extensive discussions. Place-names do not just fulfill the function of individualizing and identifying a place, they tell the story of a place, about what places look like today and they also contribute to creating visions of the future.

In the discussion of administrative discourse, especially that found in Pettersson's texts, I emphasize that nature is schematized through a specific language and written into an economic, legal and administrative discourse. What is the present situation in this respect? What different languages are used to schematize and describe nature in northern Sweden? Are there competing or overlapping divisions, such as those between the older Sami taxation areas and the system with new settlements? Today, one and the same area in northern Sweden can be found on a variety of schematic maps and enumerations, such as maps of the Sami villages' reindeer grazing lands, forestry plans where the lands are divided into different types of forest and valued in cubic meters of timber stock and future growth, wind power maps showing sites where future expansion of wind power production is possible, geological maps showing deposits of metals and minerals, maps of hunting grounds and fishing waters, and so on. Are there buried epistemologies in the words and expressions we use today?

New dominant discourses have emerged that affect how nature in northern Sweden is constructed, communicated and understood. Ecological threats, especially global warming, encourage reassessments of how humans interact with, and affect, nature. This development also includes a risk awareness and a sense of human vulnerability.

Being a part of the Arctic region, areas in northern Sweden are today part of global stories about ecological crises. National parks and other nature conservation efforts, as well as epithets such as *Europe's last wilderness* and the like, create a sense of urgency, especially in relation to climate change. It is urgent both to experience nature before it is too late, and to try to preserve it. These global stories about ecological disasters, human vulnerability and the pursuit of sustainability raise the relations

between humans and nature in northern Sweden to a global ethical level; what happens in northern Sweden no longer stays there, but becomes parts of global stories that acquire symbolic significance and extend far beyond Sweden's borders. One may ask whether this newfound awareness of human vulnerability could create an opening to understand nature as something more than a resource for humans. And can such reformulations pave the way for more ecologically sustainable and socially just constructions of nature?

In this concluding chapter, I have only scratched the surface of today's linguistic place-making in northern Sweden with nature at the center and the possible connections that can be made to the settler colonization. Hopefully, however, I have managed to show that this place-creation continues today and is of great importance, that language – at different levels – carries with it history, and that we have much to gain from continuing to explore and discuss these processes.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

- RIKSARKIVET, Stockholm. Friherre S.G. Hermelins ”Charta Öfver Wästerbottn och Svenske Lappmarcken”, 1796.
- RIKSARKIVET: LANDSARKIVET I HÄRNÖSAND (HLA), Arvidsjaurs kyrkoarkiv, LIA:1 (Räkenskaper för kyrka. Huvudräkenskaper 1640–1889), s. 98.
- VILHELMINA SOCKEN, SYNEHANDLINGAR FÖR GRYTSJÖ BY. Västerbottens läns landskontors arkiv, volym AIIa:25.
- ANDREAS BURE. ”Orbis arctoi nova et accurata delineatio.” Kungliga biblioteket.
- INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN, UPPSALA. Pettersson, Olof Petter. *Ordbok över vilhelminamålet*. Opublicerat manuskript (1923-24) ULMA 884, 911, 920 och 922; (tillägg 1925) ULMA 1087.

Litteraturförteckning

- ADAMS, WILLIAM M. (2003). ”Nature and the colonial mind”, i William M. Adams & Martin Mulligan (red.), *Decolonizing Nature: Strategies for Conservation in a Post-colonial Era*, London: Sterling, VA: Eartscan Publications Ltd, s. 16–50.
- AGNEW, JOHN A. (2011). ”Space and place”, i John A. Agnew & David N. Livingstone, *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge*, s. 316–330.
- AHNLUND, NILS (1946). ”Norrländska skinnskatter”, *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1946*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln, s. 32–55.
- ANDERSSON, DANIEL & COCQ, COPPÉLIE (2016). ”Från kolonisation till gruvexploatering: nyttoperspektiv på naturen i Sápmi förr och nu”, *Kulturella Perspektiv*, 25(1), s. 42–49.
- ANDERSSON, DANIEL (2013a). ”Natur, namn och narrativ. Samiska minneslandskap genom ortnamn och ortnamnsnarrativer”, i Daniel Andersson & Susanne Haugen (red.), *Språken, tiden, rummet. Festskrift tillägnad Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013. Studier redigerade av Daniel Andersson och Susanne Haugen*, Umeå: Umeå universitet, s. 31–44.
- ANDERSSON, DANIEL (2013b). ”Texter i samspel i O.P. Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* – exemplet Marsvik”, *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, s. 7–21.
- ANDERSSON, DANIEL (2016). ”Kontaktzon Lappland. Materiella, ideologiska och språkliga möten”, i Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets Årsbok 2016, s. 137–153.

- ANDERSSON, DANIEL (2017). "Ortnamnens funktioner i flerspråkiga områden", i Lars-Erik Edlund, Elżbieta Strzelecka (red.), *Mellannorrland i centrum: språkliga och historiska studier tillägnade professor Eva Nyman* (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 77; Nordsvenska 26), Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet, s. 131–142.
- ANDERSSON, THORSTEN (1994). "Ortnamnens existentiella villkor", i Göran Ulfsparré (red.), *Ortnamn värda att värda. Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnskultur*. Stockholm 5–7 maj 1993. Stockholm, s. 7–21.
- ARELL, NILS (1979). *Kolonisationen i lappmarken: några näringsgeografiska aspekter*, Stockholm: Esselte Studium.
- BECK, ULRICH, GIDDENS, ANTHONY & LASH, SCOTT (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Oxford: Polity.
- BERGMAN, INGELA & EDLUND, LARS-ERIK (2016). "Birkarlar and Sámi – inter-cultural contacts beyond state control: reconsidering the standing of external tradesmen (*birkarlar*) in medieval Sámi societies", *Acta Borealia* 33(1), s. 52–80.
- BERLIN, BRENT (1973). "Folk systematics in relation to biological classification and nomenclature", *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, s. 259–271.
- BLIND, ÅSA (1996). "Samer: skola och undervisning", *Norrländsk uppslagsbok*, Umeå: Norrlands universitetsförlag, band 4, s. 77–78.
- BORELIUS, ARON J.T. (1924–1925). "Prästen på Höckerts lappkapell", *Tidskrift för konsthvetenskap*, 9, s. 122–136.
- BRAUN, BRUCE (2002). *The Intemperate Rainforest: Nature, Culture, and Power on Canada's West Coast*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- BUCHAN, BRUCE & HEATH, MARY (2006). "Savagery and civilization: from terra nullius to the 'tide of history'", *Ethnicities*, 6(1), s. 5–26.
- BUCHT, TORSTEN (1966). "Några ångermanländska ånamn", *Namn och bygd: tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 54, s. 141–155.
- BYLUND, ERIK (1956). *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867*, Uppsala: Almqvist & Wiksells.
- BÖÖK, FREDRIK (1918). *Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur*, Stockholm: Norstedts.
- CAMPBELL, ÅKE (1948). *Från vildmark till bygd: en etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott*, Uddevalla: Bokförlaget Hermes AB.
- COCQ, COPPÉLIE (2008). *Revoicing Sámi Narratives: North Sámi Storytelling at the Turn of the 20th Century*, Umeå: Umeå University, Department of Language Studies.
- COLLINDER, BJÖRN (1953). *Lapparna: en bok om samefolkets forntid och nutid*, Stockholm: Forum.
- CRESSWELL, TIM (2004). *Place: A Short Introduction*, Malden, MA: Blackwell Pub.
- CRESSWELL, TIM (2009). "Place", *International Encyclopedia of Human Geography* Vol. 8, s. 169–177.
- DAHLSTEDT, KARL-HAMPUS (1944). [Nekrolog över] "O.P. Pettersson", *Svenska landsmål och svensk folkliv* 1942, Stockholm 1944, s. 90–94.
- DAHLSTEDT, KARL-HAMPUS (1950). *Det svenska Vilhelminamålet: språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess granddialekter. 1. Allmän inledning: ord och betydelse*. A Text. Uppsala: Lundequistska.

- DAHLSTEDT, KARL-HAMPUS, (1982). "Olof Petter Petterssons liv och gärning", i Pettersson, Olof Petter, *Gamla byar i Vilhelmina* Del III—IV (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 23:1; Norrländska skrifter Nr 8.) [Faksimilutgåva med en levnadsteckning över författaren av Karl-Hampus Dahlstedt och en bebyggelsehistorisk essä av Magnus Mörner.] Umeå: Två förläggare, s. 227–239.
- DAHLSTEDT, KARL-HAMPUS (1984). "Finska ortnamn mitt i Ångermanland", *Namn och bygd* 72, s. 18–58.
- DALBERG, VIBEKE. (1991): *Stednavneændringer og funktionalitet. Analogisk stednavneomdannelse, epexegetisk stednavneomdannelse og stednavneskifte belyst ved danske toponymer*, (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 33.) København.
- EDLUND, LARS-ERIK (1979). *Johan Nordlander 1853–1934. Ett urval uppsatser*, (Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet 1), Umeå: Johan Nordlandersällskapet.
- EDLUND, LARS-ERIK (2010). "Siken i folklig tradition och dialekt. En studie av folkliga taxonomier och språk i möten", *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, s. 49–80.
- EDLUND, LARS-ERIK (2013a). "Johan Skytte och Västerbotten", i Lars-Gunnar Olsson & Susanne Haugen (red), *Umeå 1314–2014. 100 berättelser om 700 år*, Umeå: Johan Nordlander-sällskapet, s. 31–36.
- EDLUND, LARS-ERIK (2013b). "Frans Bergvalls 'Edseles folkliga flora'. Några språkliga iakttagelser", i Roger Jacobsson (red.), *Morfars karta visar vägen. Ett urval språkvetenskapliga texter 1979–2013*. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet, s. 389–395.
- EKLUND, GERD (2016). "Linnbär 'lingon'", i Maj Reinhammar et al. (red.), *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*. Uppsala, Almqvist & Wiksell, s. 99–112.
- ELENIUS, LARS (red.) (2015). *The Barents Region: A Transnational History of Subarctic Northern Europe*, Oslo: Pax forlag.
- ELIASSON, PÄR (1991). "Tyska resenärer i Norrland", *Oknytt* 1991, 1–2, s. 1–17.
- ERIKSSON, MADELEINE & TOLLEFSEN, AINA (2018). "The production of the rural landscape and its labour: the development of supply chain capitalism in the Swedish berry industry", *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 40(40), s. 69–82.
- EVERNDEN, NEIL (1992). *The Social Creation of Nature*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- EVERNDEN, NEIL (1985). *The Natural Alien*, Toronto: University of Toronto Press.
- FJELLSTRÖM, PHEBE (1962). "Lapskt silver. Studier över en föremålsgrupp och dess ställning inom lapskt kulturliv" I. Textdel, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- FJELLSTRÖM, PHEBE (1994). "O.P. Petterssons etnologiska samlingar. Källkritik och forskningshistoriskt perspektiv", i *O.P. Pettersson, Lapplandsforskaren: fem föredrag* (Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie D, Meddelanden 5), Umeå: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet, s. 23–32.
- FRIDNER, GUSTAV (1999). *Folkliga växtnamn i Västerbotten samlade av Gustav Fridner; Utgivna av Sigurd Fries, Jan Nilsson och Margit Wennstedt* (Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie E. Växtnamn 2), Umeå: Dialekt-, ortnamns och folkminnesarkivet i Umeå.
- GEIJER, HERMAN & LILJEBLAD, SVEN (1935). "Lapplandsforskaren O.P. Pettersson. En bild ur de svenska bygdeundersökningarnas historia", *Rig*, 1, s. 21–33.

- GEIJER, HERMAN (1941). ”Utgivarens efterskrift”, i Pettersson, Olof Petter, *Gamla byar i Vilhelmina I. Malgomajtrakten*, s. 294–304.
- GREGERSDÖTTER, KATARINA (2021). ”North actually: the meaning of place in Åsa Larsson’s crime novels about Rebecka Martinsson”, *Journal of Northern Studies*, 15(1), s. 25–36.
- Grundström, Harald (1946–1954). *Lulelappsk ordbok. Lulelappisches Wörterbuch. På grundval av K.B. Wiklunds, Björn Collinders och egna uppteckningar utarbetad av Harald Grundström 1–4*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- GÖTTE, GUSTAF (1929). *Om Umeå Lappmarks svenska kolonisation. Från mitten av 1500-talet till omkr. 1750*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- HELLQUIST, ELOF (1980). *Svensk etymologisk ordbok*, Lund: Liber Läromedel.
- HALL, STUART, EVANS, JESSICA & NIXON, SEAN (red.) (2013). *Representation 2 ed.*, London: Sage.
- HARAWAY, DONNA (1991). *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, London: Free Association Books.
- HARAWAY, DONNA (2003). *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*, Chicago: Prickly Paradigm.
- HARVEY, DAVID (1993). ”From space to place and back again”, i Jon Bird et al. (red.), *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*, London: Routledge s. 3–29.
- HASSELBERG, GUDMAR (1928). ”Inledning”, i Læstadius, Petrus, *Journal av Petrus Læstadius för första året av hans tjänstgöring såsom missionär i Lappmarken*. Stockholm: Norstedt, s. 5–22.
- HASSELBRINK, GUSTAF (1980–1985). *Südlappisches Wörterbuch 1–3*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- HELANDER, KAISA RAUTIO (2014). ”Sámi placenames, power relations and representation”, i Ian D. Clark, Luise Hercus & Laura Kostanski (red.), *Indigenous and Minority Placenames: Australian and International Perspectives*, ANU Press, s. 325–350.
- HIDALGO, CARMEN M. (2013). ”Operationalization of place attachment: a consensus proposal”, *Estudios de Psicología*, 34(23), s. 251–259.
- HOGGUÉR, DANIEL (1928). *Vildmarksliv i Lappland för hundra år sedan: med bilder efter teckningar av författaren. Översatt av Harry Blomberg*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- HÖGSTA DOMSTOLENS DOM MEDDELAD 23 JANUARI 2020. Mål nr T 853-18. www.domstol.se/globalassets/filer/domstol/hogstodomstolen/avgoranden/2019/t-853-18.pdf (hämtad 2021-08-19).
- ILO. C169 – Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169). www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C169 (hämtad 2022-02-17).
- JOHANSSON, BO (1994). ”Johansson, Elisabet (Lisa)”, *Norrländsk uppslagsbok*, band 2, Umeå: Norrlands universitetsförlag, s. 229.
- JOHANSSON, BO & JOHANSSON, KATARINA (1978). ”Som en optimismens höga visa”, *Västerbotten* 3, s. 206–207.
- JOHANSSON, CATRIN & STÛR, ELISABETH (2009). ”Vojmán – en studie av kommunikation och demokrati”, Sundsvall: MKV: Mittuniversitetet. miun.diva-portal.org/smash/get/diva2:283949/FULLTEXT01.pdf (hämtad 2022-02-17).

- JOHANSSON, LISA (1948). *Gamla, i lappmarken kända växtfärgningsrecept. Samlade och bearbetade av Lisa Johansson, Vilhelmina, Umeå.*
- JOHANSSON, LISA (1961). *Ensam på torpet: Kvinnors kamp under genombrottsåren*, Stockholm: Seelig.
- JOHANSSON, LISA (1968). *Saltlake och blodvälling: berättelser från nybyggartiden i Lappmarken. Valda och redigerade av Sune Jonsson*, Stockholm: LT.
- JOHNSON, JAY T. & MURTON, BRIAN (2007). "Re/placing native science: indigenous voices in contemporary constructions of nature", *Geographical Research*, 45(2), s. 121–129.
- AF KLINTBERG, BENGT (1977). *Svenska folksägner*, Stockholm: Norstedt.
- AF KLINTBERG, BENGT (2004). "Inledning", i Odstedt Ella & af Klintberg, Bengt (utg.), *Norrländsk folktradition: uppteckningar i urval och med kommentar av Bengt af Klintberg* (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 84), Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 11–18.
- Kongl. Maj:ts Nådige Reglemente För them, Som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller ock hädan efter, til Landets upbrukande therstädes, sig nedsätta wilja. Gifwift Stockholm i Råd-Cammaren then 24 Novemb. 1749.* Stockholm.
- KVENANGEN, PER GUTTORM (1996). *Samernas historia*, Jokkmokk: Sameskolstyrelsen.
- KVIST, ROGER (1992). "Swedish saami policy, 1550–1990", i Roger Kvist (red.), *Readings in Saami History, Culture and Language III* (Miscellaneous publications 14), Umeå: Center for Arctic Cultural Research, s. 63–77.
- LÆSTADIUS, LARS LEVI (1822). "Botaniska anmärkningar gjorda i Lappmarken och tillgränsande Landsorter", *Kongl. Vetenskaps Akademien Handlingar under förra hälften af 1822*, s. 327–342.
- LÆSTADIUS, PETRUS (1831). *Journal af Petrus Læstadius för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*, Stockholm: Hæggström.
- LÆSTADIUS, PETRUS (1833). *Fortsättning af Journalen öfver missions-resor i Lappmarken, innefattande åren 1828–1832*, Stockholm: Nordström.
- LÆSTADIUS, PETRUS (1842). "Petrus Læstadius' självbiografi", *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män*, Åttonde bandet, Uppsala: Wahlström & Låstbom.
- LANTTO, PATRIK & MÖRKENSTAM, ULF (2008). "Sami rights and Sami challenges", *Scandinavian Journal of History*, 33(1), s. 26–51.
- LATIMER & MIELE (2013). "Naturecultures? Science, affect and the non-human", *Theory, Culture & Society*, 30 (5), s. 5–31.
- LAURITZ, MARTIN (utg.) (2009). *Vilhelmina: en lappmarksbygd på väg mot framtiden. 1941–1943* (Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, Serie D, Meddelanden 8B), Umeå: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).
- LAURITZ, MARTIN (red.) (2011). *Vilhelmina: en lappmarksbygd på väg mot framtiden. 1944–1947* (Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Skriftserie D, Meddelanden 9A) Umeå: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).
- LEHMKUHL, URSULA (2017). "Good land-bad land: ecological knowledge and the settling of the old Northwest, 1755–1805", *Settler Colonial Studies*, 7(2), s. 141–163.
- LIDÉN, EVALD (1937). *Ordstudier. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 1*, Göteborg: Elanders boktryckeri.

- LILJA, AGNETA (1998). ”Ein Mädchen für alles: Ella Odstedt, kvinna och forskare”, *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, s. 81–132.
- LINDMARK, DANIEL (2013). ”Colonial encounter in early modern Sápmi”, i Magdalena Naum & Jonas M. Naum (red.), *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity: Small Time Agents in a Global Arena*, New York: Springer, s. 131–146.
- LINNÉ, CARL VON (1735). *Systema naturae, sive regna tria naturae systematice disposita per classes, ordines, genera, & species*, Leiden
- LINNÉ, CARL VON (1751). *Philosophia botanica: in qua explicantur fundamenta botanica cum definitionibus partium, exemplis terminorum, observationibus rariorum, adjectis figuris æneis*, Stockholm
- LINNÉ, CARL VON (1753). *Species plantarum, exhibentes plantas rite cognitatas, ad genera relatas, cum differentiis specificis, nominibus trivialibus, synonymis selectis, locis natalibus, secundum systema sexuale digestas*, Stockholm.
- LOOMBA, ANIA (2015). *Colonialism/Postcolonialism*. Third Edition, Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- LUNDMARK, LENNART (1998). *Så länge vi har marker: samerna och staten under 600 år*, Stockholm: Rabén Prisma.
- LUNDMARK, LENNART (2002). ”Lappen är ombytlig ostadig och obekväm”: *Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv* (Kulturens frontlinjer 41, Norrbottensakademiens skriftserie 3), Umeå: Norrlands universitetsförslag.
- LUNDMARK, LENNART (2010). *Stulet land: svensk makt på samisk mark*, Stockholm: Ordfront.
- LYTTKENS, AUGUST (1904–1915). *Svenska växtnamn*, Stockholm: Fritzes.
- MELLIN, GUSTAV HENRIK (red.) (1840–1849). *Sveriges store män, snillen, statsmän, hjeltar och fosterlandsvänner samt märkvärdigaste fruntimmer*. Stockholm.
- MERCHANT, CAROLYN (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*, San Francisco: Harper & Row.
- MERCHANT, CAROLYN (2006). ”The scientific revolution and the death of nature”, *Isis*, 97(3), s. 513–533.
- MILLENNIUM ECOSYSTEM ASSESSMENT (2005). *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*, Washington DC: Island Press.
- MINERALLAG, SFS 1991:145. www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/minerallag-199145_sfs-1991-45 (hämtad 2022-02-17).
- MODÉER, ADOLPH (1786). ”Styng-Flug-Slägtet (Oestrus)”, *Kongliga Vetenskaps Akademiens Nya Handlingar*, 7(4–6), s. 125–158.
- MÜLLER, DIETER K. (2011). ”Tourism development in Europe’s ”last wilderness”: an assessment of nature-based tourism in Swedish Lapland”, i Alan A. Grenier & Dieter K. Müller, *Polar Tourism: A Tool for Regional Development*. Québec: Presses de l’Université du Québec, s. 129–153.
- MÖLLMAN-PALMGREN, HOLGER (1931). ”En hundraårig recension över Petrus Læstadius’ journaler. Med inledning och kommentar”, *Västerbotten*, s. 38–44.
- MÖRNER, MAGNUS (1982). ”Gamla byar i Vilhelmina’ och nybyggarkolonisationen i Norrland under 1800-talet i ett vidare perspektiv”, i Olof Petter Pettersson, Karl-Hampus Dahlstedt (utg.) & Axel Ivarsson (utg.), *Gamla byar i Vilhelmina III–IV*,

- [Faksimilutgåva efter originalupplagan.] Umeå: Två förläggare. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar, *Acta Regiae Societatis Skytteanae* 23:2, s. 241–255.
- NASH, CATHERINE (1999). "Irish placenames: post-colonial locations", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 24(4), s. 457–480.
- NORDBERG, ARNE (1974). *Petrus Læstadius, upplysare och upprorsman*, Luleå: Norrbottens Museum.
- NORDBERG, ARNE (1976). "Petrus Læstadius, citaternas älskare" *Svensk litteraturtidskrift*, 1, s. 20–37.
- NORDBERG, ARNE (1977a). "Kommentar till Journalen och Fortsättning af journalen", i Petrus Læstadius & Arne Nordberg (utg.), *Petrus Læstadius journaler: faksimil-text och kommentar*. 3. *Kommentar och ordförklaringar samt person- och ortsregister* (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar. 5:3–1977), Umeå, s. 30–102.
- NORDBERG, ARNE (1977b). *Stenskrafvel och slottesmyror: om bygdemål i Petrus Læstadius' journaler*, Umeå: Avdelningen för allmän språkvetenskap.
- NORDIN, GABRIELLA (2009). *Äktenskap i Sápmi: giftermålsmönster och etnisk komplexitet i kolonisationens tidevarv, 1722–1895*, Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier.
- NORDIN-GRIP, IMBER (1942). "Gamla byar i Vilhelmina. Av O.P. Pettersson", *RIG*, s. 77–80. [Recension.]
- NUTTALL, MARK (1992). *Arctic Homeland: Kinship, Community and Development in Northwest Greenland*, London: Belhaven.
- ODSTEDT, ELLA (1943). *Varulven i svensk folktradition*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- ODSTEDT, ELLA (1953). *Folkdräkter i Övre Dalarna*, (Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft. 4.) (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning 11:4), Stockholm: Lunequistska bokhandeln.
- ODSTEDT ELLA & AF KLINTBERG, BENGT (utg.) (2004). *Norrländsk folktradition: uppteckningar i urval och med kommentar av Bengt af Klintberg* (*Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi* 84), Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- OELSCHLAEGER, MAX (1991). *The Idea of Wilderness: from Prehistory to the Age of Ecology*, New Haven: Yale University Press.
- OJALA, CARL-GÖSTA & NORDIN, JONAS MONIÉ (2019). "Mapping land and people in the north: Early modern colonial expansion, exploitation, and knowledge", *Scandinavian Studies*, 91 (1–2), s. 98–133.
- PALICKI, LENA LIND (2021). "Människor svårare att förändra än språk", *Svenska Dagbladet* 2021-08-24. www.svd.se/manniskor-svarare-att-forandra-an-sprak (hämtad 2022-02-17).
- PETTERSSON, OLOF PETTER (1884). "Lappbröllop i Fatmomakke", *Svenska familj-journalen*, 23(4), s. 246–249.
- PETTERSSON, OLOF PETTER (1888). *Lapparnas sommarlif*, Stockholm.
- PETTERSSON, OLOF PETTER (1978). "Nybyggaren i Dåres." *Västerbotten*, 3, s. 149–193.
- PETTERSSON, OLOF PETTER (1999). *Nybyggares dagliga leverne: nybyggare i Vilhelmina i mitten av 1800-talet* (Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie C, Folkminnen och folkliv), Umeå: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet (DAUM).
- PETTERSSON, OLOF PETTER & GEIJER, HERMAN (utg.), Liljeblad, Sven (utg.) & Dahlstedt,

- Karl-Hampus (utg.) (1945). *Sagor från Åsele lappmark: upptecknade av Olof Petter Pettersson*, (Svenska sagor och sägner 9.), Stockholm: Thule.
- PETTERSSON, OLOF PETTER (1941). *Gamla byar i Vilhelmina I. Malgomajtrakten*, (Etnologiska källskrifter 1:1), Stockholm: Generalstabens litografiska anstalts förlag.
- PETTERSSON, OLOF PETTER (1944). *Gamla byar i Vilhelmina II. Fjälltrakterna och Vojmsjötrakten*, (Etnologiska källskrifter 1:2), Stockholm: Generalstabens litografiska anstalts förlag.
- PETTERSSON, OLOF PETTER (1946). *Gamla byar i Vilhelmina III. Skogstrakterna i öster och Volgsjötrakten*, (Etnologiska källskrifter 1:3), Stockholm: Generalstabens litografiska anstalts förlag.
- PETTERSSON, OLOF PETTER (1960). *Gamla byar i Vilhelmina IV. Register sammanställda och utgivna av Karl-Hampus Dahlstedt och Axel Ivarsson*, (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B 10.), Stockholm: Generalstabens litografiska anstalts förlag.
- PETTERSSON, OLOF PETTER (1979). *Kristoffer Sjulssons minnen. Om Vapstenslapparna i början af 1800-talet*. Upptecknade af O.P. Pettersson, red. av Louise Bäckman och Rolf Kjellström, Stockholm: Nordiska museet.
- PLUMWOOD, VAL (2006). "The concept of a cultural landscape: nature, culture and agency in the land", *Ethics and the Environment*, 11(2), s. 115–150.
- PRATT, MARIE LOUISE (2008). *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, London: Routledge.
- PRAVINCHANDRA, SHITAL (2016). "One species, same difference? Postcolonial critique and the concept of life", *New Literary History*, 47(1), s. 27–48.
- RENNÄRINGSLAG, SFS 1971:437. www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/rennaringslag-1971437_sfs-1971-437 (hämtad 2022-02-17).
- RICHARDSON, TAYNA & WESZKALNYS, GISA (2014). "Introduction: resource materialities", *Anthropological Quarterly*, 87(1), s. 5–30.
- RYD, LILIAN (2015). *Urfödan. Om självhushållets mat hos folk i Lappland*, Skellefteå: Ord&visor.
- RYDING, HÅKAN (2013). *Words and Varieties: Lexical Variation in Saami*, Helsinki: Sociéte Finno-Ougrienne.
- SAID, EDWARD (1993). *Culture and Imperialism*, London: Chatto & Windus.
- SÁMEDIGGI, "Kontaktuppgifter till Sveriges samebyar". www.sametinget.se/samebyar (hämtad 2022-02-17).
- SÁMEDIGGI (2016). "Letter of support to the Standing Rock Sioux Tribe". www.mynewsdesk.com/se/sametinget/pressreleases/letter-of-support-to-the-standing-rock-sioux-tribe-1562616 (hämtad 2022-04-12).
- SAMERADION & SVT SÁPMI (2011). "Protester mot nya vindkraftverk". <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2327&artikel=4279587> (hämtad 2017-02-17).
- SAOB = Svenska Akademiens ordbok. 1–, (1893–) 1898–.
- SEAWRIGHT, GARDENER (2014). "Settler traditions of place: making explicit the epistemological legacy of white supremacy and settler colonialism for place-based education", *Educational Studies: a Journal of the American Educational Studies Association*, 50(6), s. 554–572.

- SKOGSVÅRDSLÄG, SFS 1979:429. www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skogsvardslag-1979429_sfs-1979-429 (hämtad 2022-0-17).
- SMITH, LINDA TUHWAI (1999). *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*, London: Zed.
- SÖDERSTRÖM, SVEN & ODSTEDT, ELLA (1994). *Arnäsmålet. Ordbok över en ångermanländsk dialekt. På grundval av Ella Odstedts samlingar*, (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål 23.) Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- SÖRLIN, SVERKER (1988). *Framtidslandet: debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet* (Serien Norrlands bildningshistoria), Stockholm: Carlsson.
- SOU (2006). *Samernas sedvanemarker. Betänkande av Gränsdragningskommissionen för renskötselområdet* (Statens offentliga utredningar 2006:14), Stockholm: Fritze.
- SPARRMAN, ANDERS (1783). *Resa till Goda Hopps-udden, södra pol-kretsen och omkring jordklotet, samt till hottentott- och caffer-landen, åren 1772–76*, Stockholm: Nordström.
- STRID, JAN PAUL (1994). "Ortnamnen som kulturbärande", i Göran Ulfsparré (red.), *Ortnamn värda att värda. Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnscultur*. Stockholm 5–7 maj 1993. Stockholm, s. 22–31.
- SVAHN, MARGARETA (1991). *Finniskägg, tåtel och sia. Om folkliga namn på gräs*, (Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie A. Dialekter 8), Umeå: Dialekt-, ortnamns och folkminnesarkivet.
- SVENSK ORDBOK, WEBBUPPLAGAN. Uppslagsord *natur*. www.ne.se/ordböcker (hämtad 2021-01-11).
- SÖDERSTRÖM, SVEN (1984). "Från den sydsamiska ordboken", *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, s. 32–41.
- TUAN, YI-FU (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- TUAN, YI-FU (1991). "Language and the making of place: a narrative-descriptive approach", *Annals of the Association of American Geographers*, 81(4), s. 684–696.
- VALKONEN, JARNO & VALKONEN SANNA (2014). "Contesting the nature relations of Sámi culture", *Acta Borealia*, 31(1), s. 25–40.
- VIKSTRAND, PER (2008). "Folketymologier. Om ortnamnens meningsskapande funktion", i Guurún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svarar Sigmundsson (red.), *Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun = Nordiska namn – namn i Norden: tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007* (NORNA-rapporter 84), Reykjavík & Uppsala: NORNA, s. 461–468.
- VÄHÄKANGAS, MIKA (2012). "Har det andliga en samhällsrelig betydelse? Læstadius' tidiga predikningar i sin koloniala kontext", *Svensk Teologisk Kvartalskrift*, 88(4), s. 145–154.
- WADE, ANNE MARIT (2020). "Arctic noir on screen: midnight sun (2016-) as a mix of geopolitical criticism and spectacular, mythical landscapes", i L. Badley, A. Nestingen, J. Seppälä (red.), *Nordic Noir, Adaptation, Appropriation*. Palgrave Macmillan, s. 37–53.

- WALL-REINIUS, SANDRA (2012). "Wilderness and culture: tourists views and experiences in the Laponian world heritage area", *Society & Natural Resources*, 25(7), s. 621–632.
- WALLSTRÖM, SIGVARD (1943). *Studier i övre Norrlands språkgeografi med utgångspunkt från Arjeplogmålet*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- WIKLUND, KARL BERNHARD (1916). "Lapska namn på ren-oestriderna och deras larver", *Le monde oriental: tidskrift för Öst-Europas och Asiens historia och etnografi, språk och litteraturer, religioner och folkdiktning*, s. 183–191.
- WILLEMS-BRAUN, BRUCE (1997). "Buried epistemologies: the politics of nature in (post)colonial British Columbia", *Annals of the Association of American Geographers*, 87(1), s. 3–31.
- ÅGREN, PER-UNO (1978). "Nybyggarliv", *Västerbotten* 1978 3, s. 146–148.
- ÖHMAN, LENNART (1991). "Ryttmästare Hogguér besökte Lappmarken 1827 – en rätelse", *Oknytt*, 3–4, s. 71–72.

Ortnamnsregister

- Albloselet, 82
Alblosellandet, 116
Arasjöarna, 84
Arjeplog, 8, 11, 16, 23, 24, 26, 31, 65, 68, 70,
76, 78, 79, 135, 145, 146, 156, 157, 160,
173
Arnabuout, 70
Arvidsjaur, 11, 23, 32, 69, 70, 75, 154, 173,
175, 191
Atjanbuona, 90
Atjantjåkko, 90
Avafjället, 85
Baktoberget, 94
Baktäie, 94
Banarottjärn, 121
Barturte, 8, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 78, 80, 81,
168, 186
Blajkfjället, 116
Blajkfjäll-landet, 116
Borka, 154, 155
Burgfille, Burgvarie, 95
Båitelsjaure, 85
Bångnäs, 82, 116
Bäksjön, 153
Dimforsen, 88, 89
Djupdal, 94, 116
Doåriestjuvvelke, 98
Dåres (äv. Dåriss, Dorris), 36, 37, 38, 39,
84, 98, 99, 119, 145, 152, 197
Eriksberg, 82
Fatmomakke, 32, 34, 115, 137, 197
Fiansjöarna, 149
Fianberg, 149
Fjällboberg, 151
Flugurotbäcken, 120
Forsbäcken, 141, 143
Gagdejt dalen, 82
Gaisarjaure, 90
Garansnjuonje, 90
Garanstjåkko, 90
Giksjön, 95
Grubbsselet, 88, 89
Grubbsselforsen, 88, 89
Grundfors, 120
Grutsjöbäcken, 142, 143
Grytsjö, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144,
150, 160, 191
Gråträsk, 152
Gubbsselet, 88, 89
Gåbdasgieles (äv. Gåppogieles,
Gåppogielesne), 95, 117
Gäika (äv. Gäikajavrie), 95
Handsktumselet, 88, 89
Hansbo, 99
Haraforsen, 88, 89
Harrselet, 88, 89
Harsprånget, 88
Hemrådet, 142, 143
Henriksfjäll, 82
Hornavan, 70, 71, 72, 75, 80
Hällfors, Hällfors gård, 88, 89, 91
Hällforsen, 88, 89
Jamiejohkke, 95
Jittneme, 96
Juolgnen, 70, 71
Jårpotjåkko, 90
Jämebäcken, 95
Kakel, 16, 135, 160
Kanonstrand, 99
Kroksjö, 151
Kultsjön, 88, 89, 91
Kvikkjokk, 26, 32, 106, 145

- Landsvägsmyra, 142, 143
 Latikberg, 120
 Laxbäcken, 55, 115, 138, 152
 Lilla Njakafjället, 88, 89
 Lingrödningen, 121
 Litsjön, 88, 89, 91, 94
 Loftet, 88, 89
 Loftkullen, 88, 89
 Luleälv, 88
 Lövberg, 82
 Lövnäs, 32, 151
 Madtaure, 65
 Malgomaj (äv. Malgomaja, Malgomajsjön),
     96, 97, 115, 88, 89, 91, 96, 97, 115, 117
 Mark, 83
 Marsfjäll, 137, 138, 142, 143, 144
 Marssjöleden, 83, 123
 Marsvikberget, 153
 Marsvik, 83
 Marsålandet, 152
 Marsån, 142, 143
 Matsal, 82
 Meselberget, 116
 Meseleforsen, 116
 Meselet, 116
 Nedre Gailansjön, 95
 Nieritjåkko, 90
 Njakafjället, 88, 116, 117; se äv. Lilla
     Njakafjället, Stora Njakafjället
 Njakie (äv. Njakievarie), 116
 Norra Borgafjäll, 95
 Norra Bäksjö lappskatteländ, 82
 Norrvik, 82
 Notte, 16, 135, 145, 160
 Nyliden, 117
 Nyluspen, 83
 Nästansjö, 83
 Okksjohkke, 115
 Orrotnjuonje, 90
 Orrottjärro, 90
 Paktiäive, 94
 Rainesfjället, 113
 Ransarområdet, 90
 Rappen, 71, 72, 73, 75, 81
 Rekansjön, 152
 Rotikhobbarna, 85
 Ryprismyra, 121
 Räsele, 116
 Rödingsjön, 151, 152
 Sarpetjåkko, 90
 Satsnäs, 142, 143
 Saxnäs, 85, 97
 Siksjö, 95, 121
 Siksjöberget, 153
 Siksjön, 95
 Siksjönäs, 95
 Siksjönäset, 95, 96
 Skansholm, 138
 Skansholmen, 97, 202
 Skoupegatt, 99
 Slagörsmyra, 120
 Snörtallmyra, 121, 124
 Stenbitkullen, 88, 89
 Stenbitsalet, 88, 89
 Stora Njakafjället, 88, 89
 Stora Stalonbärgget, 119
 Storedan, 88, 89
 Storsjön, 56, 96
 Storån, 88, 89, 91, 94
 Strömnäs, 144, 148
 Svalantjältja (äv. Svalentjuolte), 116
 Tjotj (äv. Tjotnjuäna), 95
 Tjäderhöneliden, 117
 Tvärberget, 98
 Unna Gaisartjåkko, 90
 Vallintjåkko, 90
 Vapstälven, 90
 Varpsjölandet, 116
 Vatsgore, 90
 Vethser, 95
 Vinevare, 97, 98
 Volgsele, 124
 Vuollelite, 88, 89, 91, 94
 Västansjö, 84
 Ångermanälven, 88, 89, 91, 94
 Åsele, 17, 24, 35, 85, 145, 151, 167, 198
 Östra Malgomajlandet, 96
 Östra Ormsjölandet, 116

Personregister

- Anund Anundsson, 82
Amul Andersson, 76, 81
Amul Henriksson, 76, 77, 81
Bazangan, 68
Bjur, Matias, 82
Brita, 75, 77, 81
Bång, Johan Zacharias, 82
Burman, Benjamin, 8, 70, 72
Dahlström, Brita, 83, 144, 145
Dahlström, Jonas Augustinus, 39, 83,
144, 145
Döv-Mattes, 82
Fjellström, Carl Johan 28, 68
Forssell, Per, 68
Hogguér, Daniel, 8, 67, 68, 69, 71, 72, 73,
74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 101, 180,
194, 200
Jan Larson, 82
Jon Larsson, 137, 138, 141, 150
Kanon, Hans Hansson, 99
Kaddek, Nils Pålsson, 78
Kristina, 151
Lars Larsson, 66
Lars Persson, 109
Malgo-Jon, 152
Mats Mattson, 152
Nils Nilsson, 83
Olof Olsson, 151, 151
Olof Sjulsson, 84
Pehr Tjonk, 73
Per Jakobsson, 138
Per Johansson, 82
Per Jonsson, 82
Påhl Pålsson, 138
Rhen, Eleazar, 137
Sigrid Kristoffersdotter, 82
Sjul Andersson, 82, 84
Sjul Nilsson, 74; se. äv. Skaff-Sjul
Skaff-Sjul, 74, 81
Spå-Ella, 85
Stor-Anders, 68, 78, 81
Tur Mickelson, 83
Trevet, 68
Unnas, 65, 66, 150, 151
Vestermark, Lars- Larsson, 152, 155
Vuolvok, Jon Larsson, 157

Ordregister

- asp, 110, 122
binna, 124
blank-lax, 122
boåruve, 113, 114, 127
brandbär, 119
datjar, 84
fatnuo, 115
fisk (dialektalt bruk), 121
flögerot, 120
gahn, gan, 122
goåstiguölie, 149, 150
grå-lax, 122
gåbdas, 117, 118
gåhpele, 117
gåрма, 113
gägalhö, 123
hya, 124, 125
jegar, 123
jobmo, 109, 110, 111, 126, 128, 148
johkke, 115
knorten (äv. knotten), 124
kurbma, 111, 112, 113
lyng, 118, 119, 121, 128
långnäsan, 124, 125
mese (äv. miesie), 116
mälkomaje, 97
njaka, 89, 111, 116
njakat, 111
okks(e), 115
pitok, 112
påskån-aive, 109, 126
rypris, 119, 121
sia (äv. sie), 119, 122, 123, 199
slagör, 120
slautja, 111, 112
snore, 113, 114
snupok, 111, 112
snörtall, 124
stenbit, 106, 110, 128
stek (äv. stetj), 120
svale, 116
svedan, 124, 125
tabmok, 110, 123, 128
tjuolte, 116
tråmpe, 113, 114
vintring, 124
åie, 94
äbro, 109, 126

1. Innehåller följande artiklar: Wijnbladh, Mauritz, Skytteanska Samfundet. – Dahlstedt, Karl-Hampus, Om namn på kraftstationer i Norrland – Jirlow, Ragnar & Wahlberg, Erik, Jordbruket i Tornedalen genom seklen. – Lundgren, P. G., Medicinska högskolans i Umeå tillkomst. – Thomasson, Lars, De svenska lapparna och renskötseln i Sverige. Bibliografiska anteckningar för åren 1950–59. – Rasmusson, Nils Ludvig, Svenska akademiens medalj över Johan Skytte. Umeå 1961.
2. Innehåller följande artiklar: Hjelmstedt, Lennart, Pelle Molins berättarstil. – Isaksson, Olov, Byalag och bygdegemenskap. – Rosander, Göran, Säsongarbetsvandringar i Övre Norrland. – Rosander, Göran, Hjortfänge i Lappmarken. – Ågren, Katarina och Per-Uno, Pilati dom. – Westin, Gunnar och Ågren, Per-Uno, Folkmåls- och Folkminnesundersökningen i övre Norrland (FFÖN) 1954–1963. Umeå 1963.
3. Bergling, Ragnar, *Kyrkstaden i övre Norrland: Kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen*. Umeå 1964.
4. Carli, O., *Ångermanlands bibliografi: Förteckning över litteratur utkommen före 1940*. Umeå 1965.
5. Isaksson, Olov, *Bystämman och bystadga: Organisationsformer i övre Norrlands kustbyar*. Umeå 1967.
6. Hans Christiansson och Åke Hyenstrand (red.), *Nordsvensk forntid*. Umeå 1969.
7. Königsson, Lars-König, *Traces of Neolithic Human Influences Upon the Landscape. Development at the Bjurselet Settlement, Västerbotten, Northern Sweden*. With an archaeological introduction by Hans Christiansson. Umeå 1970.
8. Lepiksaar, Johannes, *The Analysis of the Animal Bones From the Bjurselet Settlement, Västerbotten, Northern Sweden*. With an introduction by Hans Christiansson. Umeå 1975.
9. Jonsson, Ingvar, *Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid*. Umeå 1971.
10. Thomasson, Lars, *De svenska samerna och renskötseln i Sverige: Bibliografiska anteckningar för åren 1960–69*. Umeå 1971.
11. Nordberg, Erik, *Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet*. Umeå 1973.

12. Borgegård, Lars-Erik, *Tjärhanteringen i Västerbottens län under 1800-talets senare hälft: En studie av produktion och transporter med särskild hänsyn till Ume- och Vindelälvens dalgångar*. Umeå 1973.
13. Karl-Hampus Dahlstedt (ed.), *The Nordic Languages and Modern Linguistics 2*. Proceedings of the Second International Conference of Nordic and General Linguistics, University of Umeå June 14–19, 1973. Umeå 1975.
14. Hellbom, Algot, *Saköresbok för Medelpad 1541–1609*. Umeå 1976.
15. Petrus Læstadius' Journaler: I. *Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*. Stockholm 1831. Facsimileutgåva 1977. II. *Fortsättning af Journalen öfver missions-resor i Lappmarken, innefattande åren 1828–1832*. Stockholm 1833. Facsimileutgåva 1977. III. *Kommentarer och register till Petrus Læstadius' Journaler*. Umeå 1977.
16. Liljenäs, Ingrid, *Allmänningsskogarna i Norrbottens län – deras betydelse för det enskilda jord- och skogsbruket*. Umeå 1977.
17. Arell, Nils, *Rennomadismen i Torne lappmark – markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken*. Umeå 1977.
18. Nordberg, Perola, *Ljungan. Vattenbyggnader i den näringsgeografiska miljön 1550–1940*. Umeå 1977.
19. Hellbom, Algot, *Medelpads gräns mot Jämtland från medeltid till nutid*. Umeå 1977.
20. Tellhammar, Ingrid, *Predikstolsmakare och predikstolskonst före 1777 i norra Hälsingland, Medelpad och Ångermanland*. Umeå 1978.
21. Thomasson, Lars, *De svenska samerna och renskötseln i Sverige: Bibliografiska anteckningar för åren 1970–74*. Umeå 1979.
22. Audén, Bengt, *Bottniska personnamn: Frekvenser i skattelängder från mitten av 1500-talet*. Umeå 1980.
23. Pettersson, Olof Petter, *Gamla byar i Vilhelmina, I–IV*. Stockholm–Uppsala 1941–1960. Facsimileutgåva i två band. Umeå 1982. Med en levnadsteckning över författaren av Karl-Hampus Dahlstedt och en bebyggelsehistorisk essä av Magnus Mörner.
24. Thomasson, Lars, *De svenska samerna och renskötseln i Sverige: Bibliografiska anteckningar för åren 1975–1980*. Umeå 1982.
25. *Luleå stift 1904–1981. Församlingar och prästerskap*. Luleå 1982.
26. *Språkhistoria och språkkontakt i Finland och Nord-Skandinavien: Studier tilläggande Tryggve Sköld den 2 november 1982*. Umeå 1982.
27. *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Facsimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m., först publicerade av K.B. Wiklund 1897–1909. Med företal av Phebe Fjellström och efterskrift av Israel Ruong.
28. Hülphers, Abraham, *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland*. Första Samlingen om Medelpad, Westerås 1771, samt Fierde Samlingen om Ångermanland, Westerås 1780. Facsimileutgåva utgiven i Umeå 1985. Med en efterskrift av Gösta Berg.
29. Utterström, Gudrun, *Släktnamn: Tillkomst och spridning i norrländska städer*. Umeå 1985.
30. *Litteratur om Västernorrlands län*. En bibliografisk förteckning över litteratur om Ångermanland 1941–1975 och om Medelpad t.o.m. 1975, sammanställd av Ada Marcusson, Umeå 1986.

31. Dahlstedt, Karl-Hampus, *Från Quartier Latin till Grisbacka*. Ett urval artiklar i språkvetenskapliga och andra ämnen samt Karl-Hampus Dahlstedts bibliografi 1936–1986 av Karin Snellman i samarbete med författaren. Umeå 1987.
32. Egerbladh, Inez, *Agrara bebyggelseprocesser: Utvecklingen i Norrbottens kustland fram till 1900-talet*. Umeå 1987.
33. Sörlin, Sverker, *Framtidslandet: Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. Stockholm 1988.
34. Bäcklund, Dan, *I industrisamhällets utkant: Småbrukets omvandling i Lappmarken 1870–1970*. Umeå 1988.
35. Hasselhuhn, Abraham Roland, *Om Skytteanska Scholan i Lycksele Lappmark: Sundsvall 1851*. Facsimileutgåva utgiven i Umeå 1988. Med en efterskrift av Roger Jacobsson.
36. Wikmark, Gunnar, *Edvard Rhén, Lapplandspräst och Upplandsprost*. Umeå 1989.
37. Moritz, Per, *Fjällfolk: Livsmönster och kulturprocesser i Tärna socken under 1800- och 1900-talen*. Umeå 1990.
- 38:A Alf Arvidsson, Kurt Genrup, Roger Jacobsson, Britta Lundgren och Inger Lövkrona (red.), *Människor & föremål: Etnologer om materiell kultur*. Festskrift till Phebe Fjellström den 30 juni 1990. Stockholm 1990.
- 38:B *Phebe Fjellströms Tryckta skrifter 1952–1990*. En bibliografi sammanställd och med en inledning av Roger Jacobsson. Umeå 1990.
39. Arvidsson, Alf, *Sågarnas sång: Folkligt musicerande i sågverkssamhället Holmsund 1850–1980*. Umeå 1991.
40. Liliequist, Marianne, *Nybyggarbarn: Barnuppfostran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850–1920*. Umeå 1991.
41. Ehrenmalm, Arvid, *Resa Igenom Väster-Norrland Til Åsehle Lappmark, Anställd Uti Julii Månad 1741*. Stockholm 1743. Facsimileutgåva (under utgivning). Med en efterskrift av Roger Jacobsson.
42. Erixon, Per-Olof, *Ett spann över svarta ingentinget: Linjer i Thorsten Jonssons prosakonst*. Stockholm 1994.
43. Olsson, Björn, *Den bildade borgaren: Bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad*. Stockholm 1994.
44. Layton, Ian (red.), *Då, nu och sedan: Geografiska uppsatser till minnet av Ingvar Jonsson*. Umeå 1995.
45. Baudou, Evert, *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*. Umeå 1995.
46. Tedebrand, Lars-Göran, *Strömning och demografi: Familj och hushåll i bottnisk kustbygd 1650–1950*. Umeå 1995.
47. Baudou, Evert (red.), *Att leva vid älven: Åtta forskare om människor och resurser i Lule älvdal*. Bjästa 1996.
48. Jacobsson, Roger och Öquist, Gunnar (red.), *Vetenskapens rymder: Perspektiv och visioner. Forskare reflekterar*. Umeå, Stockholm 1997.
49. Pettersson, Helena, *Från kulturförening till kunglig vetenskapsakademi: Kungliga Skytteanska Samfundet 1956–1967. En översikt*. Umeå 1998.
- 50:A Tedebrand, Lars-Göran, *Historia och demografi: Valda texter samt Lars-Göran Tedebrands tryckta skrifter 1969–1999. En bibliografi*. Umeå 1999.

- 50:B *Lars-Göran Tedebrands tryckta skrifter 1969–1999. En bibliografi.* Sammanställd och med förord av Roger Jacobsson. Umeå 1999.
- 50:C *Lars-Göran Tedebrands tryckta skrifter 1999–2004. En bibliografi.* Sammanställd och med förord av Roger Jacobsson. Umeå 2004.
- 50:D *Lars-Göran Tedebrands tryckta skrifter 2004–2019. En bibliografi.* Sammanställd och med förord av Roger Jacobsson. Umeå 2019.
51. Mårald, Erland; Nordlund, Christer; Pitkä-Kangas, Lari and Åkerberg, Sofia (eds.), *Nature Improved? Interdisciplinary Essays on Humanity's Relationship With Nature.* Umeå 1999.
52. Öhman, Anders (red.), *"Rötter och rutter": Norrland och den kulturella identiteten.* Umeå 2001.
53. Nordlund, Christer, *Det upphöjda landet: Vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna, 1860–1930.* Umeå 2001.
- 54:A Linnæus, Carl, *Iter Lapponicum. Lappländska resan 1732.* Vol. I: Dagboken. Utgiven efter handskriften av Algot Hellbom, Sigurd Fries och Roger Jacobsson. Umeå 2003.
- 54:B Linnæus, Carl, *Iter Lapponicum. Lappländska resan 1732.* Vol. II: Kommentardel. Utgiven med kommentarer och register av Ingegerd Fries och Sigurd Fries. Redaktör Roger Jacobsson. Under medverkan av Ingvar Berg, Dan Bäcklund, Phebe Fjellström, C. E. Jarvis, Bengt Jonsell, Tryggve Sköld, och med Linnés egna skrivelser och anteckningar i samband med resan. Umeå 2003.
- 54:C Linnæus, Carl, *Iter Lapponicum. Lappländska resan 1732.* Vol. III: Facsimileutgåva. Utgiven av Roger Jacobsson och Sigurd Fries. Umeå 2005.
55. Nordlund, Christer (red.), *Livsforeställningar: Kultur, samhälle och biovetenskap.* Umeå 2004.
56. Jacobsson, Roger (red.), *Så varför reser Linné? Perspektiv på Iter Lapponicum 1732.* Umeå/Stockholm 2005.
57. Engemark, Roger; Larsson, Thomas B. och Rathje, Lillian (red.), *En lång historia... Festskrift till Evert Baudou på 80-årsdagen.* Umeå 2005.
58. Mulk, Inga-Maria and Bayliss-Smith, Tim, *Rock Art and Sami Sacred Geography in Badjelánnda, Lapponia, Sweden: Sailing Boats, Anthropomorphs and Reindeer.* Umeå 2006.
59. Grundberg, Leif, *Medeltid i centrum: Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer.* Umeå 2006.
60. Frånberg, Per; Sköld, Peter och Axelsson, Per (red.), *Från Lars Thomassons penna: Bibliografiska anteckningar 1956–2006.* Umeå 2007.
61. Lassila, Mauno och Liljenäs, Ingrid (red.), *Med Linné i norr: Förändringar i natur och kultur från 1700-tal till våra dagar.* Umeå 2007.
62. Rosenqvist, Claes, *Artister i norr: Bottnisk och nordnorsk teater och underhållning på 1800-talet.* Umeå 2008.
63. Hansson, Heidi and Lundström, Jan-Erik (eds.), *Looking North: Representations of Sámi in Visual Arts and Literature.* Umeå 2008.
64. Jacobsson, Roger, *Typographic Man: Medielandskap i förändring – Studier i provinsens tryckkultur.* Umeå 2009.

65. Mårald, Erland och Nordlund, Christer (red.), *Kamerajägaren: Stig Wessléns skildringar av naturen och det samiska*. Umeå 2010.
66. Eriksson, Madeleine, (Re)producing a periphery – popular representations of the Swedish North. Umeå 2010.
67. Edlund, Lars-Erik, *Morfars karta visar vägen: Ett urval språkvetenskapliga texter 1979–2013. Festskrift tillägnad professor Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013*. Redigerad av Roger Jacobsson. Umeå 2013.
68. Nordin-Hennel, Ingeborg, *Alfhild Agrell – rebell, humorist, berättare*. Umeå 2014.
69. Södergård, Margareta; Burvall, Asta; Nordman, Marianne; Lundmark, Staffan och Lillas, Alice, *Dansminnen: Ungdomsdanserna i Österbotten och Västerbotten från 1940-tal till 1970-tal*, Vasa/Umeå 2015.
70. Lundström, Ulf, *Bebyggelsenamnen i Bureå, Burträsk och Lövångers socknar i Skellefteå kommun jämte studier av huvudleder och nybyggesnamn*. Umeå 2015.
71. Ehrström, Peter och Eriksson, Madeleine (red.), *Bottniska trästäder*. Vasa 2015.
72. Tegengren, Gunilla, *Sverige och Nordlanden: Förvaltning och nordlig expansion 1250–1550*. Umeå 2015.
73. Sjögren, David och Westberg, Johannes (red.), *Norrlandsfrågan: Erfarenheter av utbildning, bildning och fostran i nationalstatens periferi*. Umeå 2015.
74. Birger Olsson, *Dina och Shekem i Barsta: Ett fiskekapell i Höga kusten och dess takmålningar från 1600-talet*. Umeå 2015.
75. Ekberg, Mayvor; Straarup, Jørgen; Björkgren, Mårten; Herberts, Kjell och Strandberg, Ida, *Lika som bär? Det religiösa landskapet i Hortlax och Nykarleby*. Vasa/Umeå 2016.
76. Andersson, Daniel; Edlund, Lars-Erik; Haugen, Susanne och Westum, Asbjørg (red.), *Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria*. Umeå 2016.
77. Edlund, Lars-Erik; Strzelecka, Elżbieta; Andersson, Thorsten (red.), *Mellan Norrland i centrum: Språkliga och historiska studier tillägnade professor Eva Nyman*. Umeå 2017.
78. Edlund, Lars-Erik och Nordman, Marianne (red.), *Språkmöten i Västerbotten och Österbotten*. Umeå 2017.
79. Jansson, Staffan (red.), *Från King Alfred till grangenomet – 50 år av växtforskning i Umeå 1967–2017*. Umeå 2018.
80. Jacobsson, Roger (red.), *Jungfrudanser – Myt och verklighet: Om labyrinter i norr*. Vasa/Umeå 2018.
81. Lindén, David, *Johan Skytte: Stormaktstidens lärare*. Stockholm/Umeå 2018.
82. Ternhag, Gunnar, *Song of the Sámi. Karl Tirén – The Yoik Collector*. Stockholm/Umeå 2019.
83. Edlund, Lars-Erik, Laurén, Christer & Nordman, Marianne (red.), *Egna vägar och andras: Elva essäer om liv och bildning i det bottniska området*. Vasa/Umeå 2020.
84. Danell, Kjell, *Vilt, jakt och människor i Norrlands skogar 1870–1900*. Umeå 2020.
- 85:A Jacobsson, Roger (huvudredaktör) & Edlund, Lars-Erik, *Johan Anders Linders Minnen: Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå*. Volym 1. Umeå 2020.
- 85:B Jacobsson, Roger (huvudredaktör) & Edlund, Lars-Erik, *Johan Anders Linders Minnen: Om människor och kulturliv i 1800-talets Umeå*. Volym 2. Umeå 2021.

86. Tedebrand, Lars-Göran, *När spetälskan försvann i Sverige: Från medeltidens hospital till Järvsö sjukhus för spetälska*. Umeå 2021.
87. Sundin, Bo, *Husen som överlevde Umeå*, Umeå 2021.
88. Gullberg, Tom & Björkgren, Mårten (red.), *Minoritetspedagogik i Norden*. Vasa/Umeå 2021.
89. Andersson, Daniel, *Markernas kronologi och ideologi: Natur och språkligt platsskapande med fokus på nybyggarkolonisationen under 1700- och 1800-talet*. Umeå 2022.
90. Edlund, Lars-Erik & Nordlund, Christer, *Som en påminnelse om tidens gång: Om landhöjningens natur och kultur kring Bottenviken*. Vasa/Umeå 2022.

Distribution:

Original, Umeå: 1–12, 14–22, 24, 26–27, 29–30, 32, 34–37, 38:B, 41, 44–45, 47, 49, 50:A, 50:B, 50:C, 51, 52, 53, 54:A, 54:B, 54:C, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90

Almqvist & Wiksell International, Stockholm: 13, 39–40
 Två Förläggare Bokförlag, Umeå: 23, 28, 31
 Luleå stiftsråd, Luleå: 25

Carlsson Bokförlag, Stockholm: 33, 38:A, 42–43, 48, 56, 64
 Johan Nordlander-sällskapet, Umeå: 46
 Atrium Förlag, Umeå: 68
 Gidlunds Förlag, Möklinta: 84
 Mandatus/H:ström - Text & Kultur AB, Umeå: 87

Markernas kronologi och ideologi i norra Sverige

BERÄTTELSE OM NORRA SVERIGE handlar ofta om naturen. Detta har varit sant genom historien och är det än i dag. Olika sätt att förstå naturen på har flätats samman med platsen och människorna som lever där. Naturen i norra Sverige kan vara storartad och imponerande men den kan också vara ödslig, hotfull och farlig. En dominerande bild av naturen i norra Sverige – då som nu – är bilden av resurser, tillgångar.

I den här boken fokuseras en specifik period och ett specifikt skeende, nämligen nybyggarkolonisationen i norra Sverige under 1700- och 1800-talet. Genom ett urval textkällor belyses naturens centrala del i berättelsen om kolonisationen och om platsen, om historia, förändring och framtid.

Texterna som analyseras är de båda journaler i vilka Petrus Læstadius beskrev sitt arbete som missionär i lappmarken, samt Olof Petter Petterssons detaljerade skildring av nybyggarkolonisationen i verket *Gamla byar i Vilhelmina*.

Daniel Andersson är professor i nordiska språk med inriktning mot nordskandinaviska studier vid Institutionen för språkstudier vid Umeå universitet.

Kungl. Skytteanska Samfundet

ISBN 978 91 89244 11 5

9 789189 244115